

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

(повне найменування вищого навчального закладу)

факультет політичних наук

(повне найменування інституту, назва факультету (відділення))

кафедра історії

(повна назва кафедри (предметної, циклової комісії))

«Допущено до захисту»

Завідувач кафедри історії

_____ І. С. Міронова

“ _____ ” _____ 20__ року

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття ступеня вищої освіти

магістр

(ступінь вищої освіти)

на тему:

**ФРАНКСЬКА ІМПЕРІЯ ЗА ПРАВЛІННЯ
КАРЛА ВЕЛИКОГО (768–814 рр.)**

Керівник:

д. ю. н., доцент

Підберезних Інна Євгеніївна

(вчене звання, науковий ступінь, П.І.Б.)

Рецензент:

науковий співробітник Одеського

Археологічного музею,

к. і. н., доцент

Піструїл Ігор Володимирович

(посада, вчене звання, науковий ступінь, П.І.Б.)

Виконав:

студент VI курсу групи 634з М

Балєв Владислав Вадимович

(П.І.Б.)

Спеціальності: 032 «Історія та археологія»

(шифр і назва спеціальності)

Миколаїв – 2023 рік

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

(повне найменування вищого навчального закладу)

<u>Інститут, факультет, відділення</u>	<u>Навчально-науковий інститут післядипломної освіти</u>
<u>Кафедра, циклова комісія</u>	<u>кафедра історії</u>
<u>Рівень вищої освіти</u>	<u>другий (магістерський)</u>
<u>Спеціальність</u>	<u>032 «Історія та археологія»</u>

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Завідувач кафедри історії

Міронова І. С.

“ _____ ” _____ 20__ року

**З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТУ**

Балєву Владиславу Вадимовичу

(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема проекту (роботи): Франкська імперія за правління Карла Великого (768–814 рр.);

керівник проекту (роботи): Підберезних Інна Євгеніївна, д.ю.н, доцент
(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом закладу вищої освіти від
«22» вересня 2022 року № 167

2. Строк подання студентом проекту (роботи): «07» лютого 2023 року

3. Вихідні дані до проекту (роботи): вступ, основна частина, висновок, список використаних джерел та літератури, додатки (якщо є)

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити): згідно плану дипломної роботи магістра

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень): не планується

6. Консультанти розділів проекту (роботи)

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		дата	завдання видав
Вступ	Підберезних І. Є.		
Розділ 1	Підберезних І. Є.		
Розділ 2	Підберезних І. Є.		
Розділ 3	Підберезних І. Є.		
Розділ 4	Підберезних І. Є.		
Висновки	Підберезних І. Є.		
Список	Підберезних І. Є.		

7. Дата видачі завдання: 01.10.2022**КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН**

№ з/п	Назва етапів дипломного проекту (роботи)	Строк виконання етапів проекту (роботи)	Примітка
1.	Вступ до дипломної роботи	Жовтень 2022	
2.	Розділ 1. Стан наукової розробки проблеми	Жовтень 2022	
3.	Розділ 2. Франки при Каролінгах	Жовтень 2022	
4.	Розділ 3. Карл Великий життя та правління	Листопад 2022	
5.	Розділ 4. Останні роки правління. Смерть та спадок Карла Великого	Листопад 2022	
6.	Висновки	Грудень 2022	
7.	Переддипломна практика	12.12 – 25.12. 2022	
8.	Оформлення списку використаних джерел та літератури	Січень 2023	
9.	Попередній захист	02.02.2023	
10.	Рецензія на дипломну роботу	07.02.2023	
11.	Захист дипломної роботи	21.02.2023	

Студент

_____ (підпис)

Керівник проекту (роботи)

_____ (підпис)

Балєв В.В.

_____ (прізвище та ініціали)

Підберезних І. Є.

_____ (прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. СТАН НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕРЖАВИ ФРАНКІВ.....	9
1.1. Історіографія Франків.....	9
1.2. Джерельна база дослідження.....	26
1.3. Методологія та методи дослідження.....	31
РОЗДІЛ 2. ФРАНКИ ПРИ КАРОЛІНГАХ.....	35
2.1. Прихід Каролінгів до влади.....	35
2.2. Правління Піпіна III.....	40
РОЗДІЛ 3. ПРАВЛІННЯ КАРЛА ВЕЛИКОГО.....	45
3.1. Прихід до влади Карла Великого. Перші роки правління.....	45
3.2. Розширення Франкської Держави. Військові кампанії Карла Великого	50
3.3. Коронація в Римі. Утворення Імперії. Внутрішня та зовнішня політика Карла Великого	67
РОЗДІЛ 4. ОСТАННІ РОКИ ПРАВЛІННЯ. СМЕРТЬ ТА СПАДОК КАРЛА ВЕЛИКОГО.....	80
4.1. Останні роки правління та смерть Карла Великого.....	80
4.2. Прихід до влади Людовика Благочестивого.....	83
4.3. Крах Імперії Каролінгів.....	92
ВИСНОВКИ.....	99
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	103

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Франкська держава, що виникла на руїнах Західної Римської імперії, була однією з найбільших держав у всій середньовічній Європі. У період свого розквіту вона охоплювала всю територію сучасних Франції, Бельгії та Люксембургу, а також чималу кількість сучасних областей Нідерландів, Німеччини, Італії та Іспанії.

Держава франків пройшла у своєму розвитку два основні періоди (з кінця V до VII ст. і з VIII до середини IX ст). Рубіж, що розділяє ці періоди, характеризується зміною правлячих династій, яку розпочав Карл Великий. На зміну династії Меровінгам прийшли Каролінги. Це стало початком нового етапу глибокої соціально-економічної та політичної перебудови франкського суспільства, та одним із поштовхів до соціальних змін у всій Західній Європі. У ході цього періоду поступово складалася нова феодальна держава у формі сеньйоральної монархії.

Під час другого періоду остаточно завершується створення основної феодальної земельної власності, двох основних класів феодального суспільства: замкнутого, ієрархічно підпорядкованого, пов'язаного васально-племенними зв'язками класу феодалів, з одного боку, і експлуатованого ним залежного селянства з іншого. На зміну відносної централізації ранньофеодальної держави приходить феодальна роздробленість.

Імперія Франків виникла 25 грудня 800 р., коли король Франкської держави Карл Великий був коронований папою Левом III у Римі імператорською короною. У 840–843 рр. імперія фактично розпалася на три королівства – Західно-Франкське, Східно-Франкське та Серединне, правитель якого зберіг імператорський титул. Середнє королівство своєю чергою 855 р. розпалося на три частини – Італію, Лотарингію та Прованс. У 884 р. Карлу III Толстому вдалося на якийсь час відновити єдину Каролінгську імперію, але об'єднання виявилось недовговічним, і вже наприкінці 887 р. Карл був зміщений, а імперія остаточно розпалася на кілька

королівств. Хоча королі Італії кілька разів приймали імператорський титул, але влади над усією територією колишньої імперії вони не мали.

У запропонованій науковій роботі розглянуто основні періоди існування Франкської імперії Каролінгів – заснування, розквіт та розпад, приділено увагу важливому значенню державної організації та законодавству в імперії Каролінгів; надано оцінку державі Франків з боку історичної перспективи.

Актуальність теми дипломної роботи полягає у тому, що в наш час, серед українських істориків досі не відбувається активного вивчення даного відрізка всесвітньої історії. Також тут зіграла роль особиста зацікавленість автора цією темою. Але тема актуальна і тому, що ми навіть зараз в XXI столітті живемо в досить неспокійний час, та навіть у наш час існують держави які вважають що агресивне розширення своєї території зробить їх державу великою, і зараз можна особисто бачити, як такі держави, приходять до свого закономірного кінця через невміле керування.

Об'єктом дослідження є держави Франків, імперія Каролінгів та діяльність Карла Великого з історичної перспективи.

Предметом дослідження є історіографічна та джерельна база дослідження Франків, держави Франків та особисто Карла Великого.

Мета дипломної роботи полягає в аналізі та розкритті питання, яким чином сформувалася імперія Каролінгів, до чого привело правління Карла Великого (768–814 рр.), якою була державна організація імперії, що призвело до розпаду франкської імперії Каролінгів, а також показ ролі значення Каролінгів для всієї історії Європи.

Для досягнення поставленої мети ставляться такі **завдання**:

- визначити стан наукової розробки проблеми;
- розгляд причин приходу до влади Каролінгів;
- дослідження діяльності правителів Франків до Карла Великого;
- розкриття Карла Великого як особистість і правителя;

- визначення причин розвалу імперії Каролінгів.

Хронологічні межі роботи охоплюють період III–IX ст. *Нижня межа* -період між 260-ми і 375 роками, саме в цих роках, римські джерела вперше згадують франків, і в них же відбувалося «Велике переселення народів», в результаті якого франки власне і опинилися на території римської Галлії. Також важливим періодом для розуміння держави франків є період між 480-ми по 750 рік, коли франки вперше стали об'єднуватися в державу під владою конкретної династії Меровінгів. *Верхня межа* – з 750 по 843 роки. Період приходу до влади династії Каролінгів та її ж занепаду. Особливо це стосується періоду: з 768 по 814 роки, роки панування Карла Великого; 800-го року коронації в Римі Карла Великого як імператора заходу; 814 – 840 роки період влади Людовіка Благочестивого та звичайно 843 рік період розділу Франкської імперії на три королівства.

Територіальні рамки дослідження охоплюють територію Франкської імперії. В сучасних кордонах – це території Франції, Бельгії та Люксембургу, а також низка областей Нідерландів, Німеччини, Італії та Іспанії.

Методологічною основою роботи є принципи історизму, об'єктивності та всебічності пізнання, які дозволяють з належною повнотою реконструювати тогочасні процеси й забезпечити вірогідність результатів дослідження. Складність і багатогранність теми передбачає реалізацію зазначених принципів шляхом використання комплексу загальнонаукових (історичного та логічного), конкретно і спеціально історичних методів (історико генетичний, історико типологічний, історико порівняльний, ретроспективний). Поєднання зазначених принципів і методів при опрацюванні теми стало методологічним фундаментом для отримання об'єктивних оцінок, обґрунтованих висновків і достовірних результатів, а отже й розв'язання наукових завдань і досягнення кінцевої мети дослідження. Різноманіття методів дослідження, використаних при написанні роботи, дало можливість автору по-новому поглянути на проблематику досліджуваної теми.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у спробі донести загальну приреченість держави, яка утворюється шляхом завоювань чужих народів на прикладі однієї із найважливіших держав в історії західної Європи.

Практичне значення наукової роботи полягає у можливості використання її результатів та матеріалів при написанні узагальнюючих праць з тематики Франкської імперії за правління Карла Великого.

Апробація результатів дослідження. Окремі аспекти даної теми доповідалися на Міжнародній науково-практичній конференції «Стратегічні пріоритети розвитку науки, освіти та суспільства» (2022), Міжнародній конференції «Україна і Європа: спільність історичної долі (ціннісний аспект)» (2022).

Структура дипломної роботи відповідає поставленій меті та визначеним завданням і складається зі вступу, чотирьох розділів основної частини (11 підрозділів), висновків, списку використаних джерел та літератури. Загальний обсяг роботи становить – 112 сторінок, із них основного тексту – 86 сторінок, список використаних джерел та літератури – 13 сторінок.

РОЗДІЛ 1. СТАН НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕРЖАВИ ФРАНКІВ

1.1. Історіографія Франків

Рання історія франків. До основних першоджерел про існування ранніх франків входять роботи римських істориків, такі як «Латинські панегірики», праця «Діяння» Амміана Марцелліна, також про них згадується в роботах римських поетів Клавдіана та Сидонія Аполлінарія¹. Але найбільш відоме та важливе історичне джерело для розуміння франків надав єпископ Туру Григорія Турського у своїй знаменитій роботі «Історія франків» (лат. «Historia Francorum»)².

Уперше франки згадуються в роботі «Історії Августа» – збірці біографій римських імператорів¹². На жаль, жодне з цих джерел не містить детальної інформації про племена або частини племен, які стали франками. Процитуємо британського історика Джеймса Едварда: «Римська маршова пісня, радісно записана в джерелі четвертого століття, пов'язана з 260-ми роками; але перша поява франків у сучасному джерелі відбулася у 289 р. Хамаві згадуються як франкський народ ще у 289 р., Бруктері – у 307 р., Чаттуаррі – у 306–315 рр., салії або салійці – у 357 р., а також Амсіварі та Тубанти – близько 364–375 рр.»³.

У римських текстах франки описувалися як союзники (*laeti*) і як вороги (*dediticii*)⁴. Приблизно у 260 р. одна група франків проникла аж до Таррагони в сучасній Іспанії, де вони розграбовували та безчинствували в регіоні близько десяти років, перш ніж були підкорені римлянами. У 287 або 288 рр. римський цезар Максиміан змусив франкського лідера Генобо та його народ здатися без бою.

¹ *Halsall, Guy* (2007), *Barbarian Migrations and the Roman West 376–568*.

² *Gregory of Tours. Historia Francorum* URL: https://www.vostlit.info/Texts/rus/Greg_Tour/frameset1.htm (дата звернення: 21.09.2022).

³ *James, Edward* (1988). *The Franks. The Peoples of Europe*. Oxford, UK; Cambridge, Massachusetts: Basil Blackwell.

⁴ *Ammianus Marcellinus. Roman History*. trans. by Roger Pearse. London: Bohn, 1862.

У 288 р. імператор Максиміан переміг салійських франків, хамавів, фризійів та інших германських народів, що жили вздовж Рейну, і перемістив їх до Нижньої Німеччини, щоб забезпечити робочою силою та запобігти поселенню інших германських племен. У 292 р. Констанцій, батько Костянтина I, розгромив франків, які оселилися в гирлі Рейну. Вони були переселені до сусіднього регіону Токсандрія. Євменій згадує, що Констанцій «убив, вигнав, полонив та викрав» франків, які там оселилися¹¹. Разом з іншими, які перетнули Рейн, вперше використовуючи термін «nationes Franciae». Здається ймовірним, що термін «франк» у цей перший період мав ширше значення, іноді включаючи прибережну Фрізію⁵.

У «Житті Авреліана», яке, ймовірно, було написано Вопіском, згадується, що в 328 р. франкські нападники були захоплені VI легіоном, дислокованим у Майнці¹⁷⁶. У результаті цього інциденту було вбито 700 франків і 300 продано в рабство. Набіги франків через Рейн стали настільки частими, що римляни почали селити франків на своїх кордонах, щоб контролювати їх.

Франки згадуються в «Tabula Peutingeriana», атласі римських доріг⁷. Це копія XIII ст. документа IV або V ст., що відображає інформацію III ст. Римляни знали форму Європи, але їхні знання не видно з карти, яка була лише практичним путівником доріг, якими слід йти від однієї точки до іншої. У регіоні середнього Рейну на карті слово «Franciae» схоже на орфографічну помилку «Bructeri». За Майнцем знаходиться Свевія, країна свевів, а за нею – Аламанія, країна аламанів. Зображено чотири племені в гирлі Рейну: хауки, амсівари («мешканці Емса»), херуски та хамаві, за якими слідує «qui et franci». Це означає, що хамаві вважалися франками. Табула, ймовірно,

⁵ Innes, Matthew (2000). *State and Society in the Early Middle Ages: The Middle Rhine Valley*, 400–1000.

⁶ *Ammianus Marcellinus. Roman History.* trans. by Roger Pearse. London: Bohn, 1862.

⁷ Подосинов А. В. Восточная Европа в римской картографической традиции. Тексты, перевод, комментарий. М.: Индрик, 2002. 488 с.; 16 илл. (Древнейшие источники по истории Восточной Европы). URL: <https://istina.msu.ru/publications/book/5102683/> (дата звернення: 11.11.2022).

базувалася на «Orbis Pictus», карті двадцятирічної праці, створеної на замовлення Августа, яка потім зберігалася в скарбниці Риму для оцінки податків. До періоду сьогодення вона не збереглася. Ймовірно, з нього походить інформація про імперський поділ Галлії.

Салійці були вперше згадані Амміаном Марцелліном, який описав поразку Юліаном «перших з усіх франків, тих, кого звичай називав салійцями», у 358 р. Юліан дозволив франкам залишитися в Тексуандрії як федерати в імперії, переїхавши туди з дельти Рейну-Маасу. «Notitia Dignitatum» V ст. перераховує групу воїнів як Саліїв.

Декілька десятиліть потому франки в тому ж регіоні, можливо, салійці, контролювали річку Шельду і порушували транспортне сполучення з Британією через Ла-Манш. Хоча римським військам вдалося їх заспокоїти, їм не вдалося вигнати франків, яких продовжували боятися як піратів.

Салійців зазвичай вважають попередниками франків, які просунулися на південний захід до території сучасної Франції, якою згодом правили Меровінги. Це пояснюється тим, що коли династія Меровінгів опублікувала Салійський закон, він застосовувався в області Нейстрій від річки Лігер (Луара) до Сільва Карбонарії, західного королівства, заснованого ними за межами початкової території франкського поселення. У V ст. франки під проводом Хлодію проникли на римські землі в «Сільва-Карбонарію» або «Вугільний ліс», який пролягав через територію сучасної західної Валлонії, і за її межі. Ліс був кордоном початкових салійських територій на півночі та більш романізованої території на півдні в римській провінції *Belgica Secunda* (приблизно еквівалентно тому, що Юлій Цезар давно назвав «Бельгією»)⁸. Хлодію завоював Турне, Артуа, Камбре і аж до річки Сомма. Хлодію часто розглядають як предка майбутньої династії Меровінгів. Чайлдерік I, який, згідно з Григорієм Турським, був відомим нащадком Хлодія, пізніше

⁸ Подосинов А. В. Восточная Европа в римской картографической традиции. Тексты, перевод, комментарий. М.: Индрик, 2002. (Древнейшие источники по истории Восточной Европы). URL: <https://istina.msu.ru/publications/book/5102683/> (дата звернення: 11.11.2022).

розглядався як адміністративний правитель римської Бельгії Секунди та, можливо, інших областей.

Записи Чайлдеріка показують, що він активно діяв разом із римськими військами в регіоні Луари, досить далеко на півдні. Його нащадки прийшли, щоб правити римською Галлією аж туди, і це стало франкським королівством Нейстрія, основою того, що згодом стане середньовічною Францією. Син Чайлдеріка Хлодвіг I також взяв під свій контроль більш незалежні Франкські королівства на схід від Сільви Карбонарії та Бельгії II. Пізніше воно стало Франкським королівством Австразії, де ранній правовий кодекс називався «Ріпуарським».

Рейнські франки, які жили біля ділянки Рейну, приблизно від місцевості Майнц до Дуйсбурга, області міста Кельн, часто розглядаються окремо від салійців, а іноді в сучасних текстах згадуються як ріпуарські франки. Космографія Равенни припускає, що Франція Рененсіс включав старий «*civitas*» з Убій, в Німеччині II (*Germania Inferior*), а також північна частина Німеччини I (*Germania Superior*), у т. ч. Майнц. Як і саліани, вони фігурують у римських записах і як рейдери, і як учасники військових частин⁹.

На відміну від Салій, немає даних про те, коли, якщо взагалі колись, імперія офіційно приймала їх резиденцію в межах імперії. Врешті їм вдалося утримати місто Кельн, і в якийсь момент, здається, набуло назви ріпуарів, що, можливо, означало «річковий народ». У будь-якому випадку Меровінгський юридичний кодекс називався Лекс Рібуарія, але це, ймовірно, застосовувалось у всіх давніших землях франків, включаючи оригінали Салії⁶. Їх територія по обидва боки Рейну стала центральною частиною Меровінгів Австразія, яка розтягнулася на римську *Germania Inferior* (пізніше Германія Секунда, який включав первісні салійські та ріпуарські землі, і приблизно відповідає середньовічній Нижній Лотарингії), а також Галлія Белгіка Прима (пізньоримська «Бельгія», приблизно середньовічна Верхня Лотарингія) і висаджується на східному березі Рейну.

⁹ *Halsall, Guy (2007), Barbarian Migrations and the Roman West 376–568.*

Григорій Турський (Книга II)¹⁰ повідомив, що невеликі франкські королівства існували протягом V ст. навколо Кельна, Турне, Камбре та інших місць. Королівство Меровінгів зрештою стало домінувати над іншими, можливо, через його асоціацію з римськими силовими структурами в північній Галлії, куди, очевидно, певною мірою були інтегровані військові сили франків. Егідій спочатку був призначеним Майоріаном «magister militum» північної Галлії, але після смерті Майоріана, очевидно, вважався римським повстанцем, який спирався на франкські сили. Григорій Турський повідомив, що Хілдерік I був засланий на вісім років, а Егідій мав титул «Короля франків». Зрештою, Хайлдерік повернувся і взяв той самий титул. Егідій помер у 464 або 465 рр. Хілдерік і його син Хлодвіг I були описані як правителі римської провінції Бельгія Секунда, її духовним лідером за часів Хлодвіга, святим Ремігієм.

Невідомо звідки точно пішла назва династії Меровінгів, але більшість істориків погоджується з тим, що вона походить від імені Меровеха, про якого нічого не відомо, крім того, що він був батьком Хайлдеріка I, який правив племенем салійських франків зі своєї столиці в Турне. Хілдеріка змінив його син Хлодвіг I у 481 або 482 рр. Хлодвіг I поширив своє правління на всіх салійських франків, завоював або приєднав території рипуарських франків і алеманів та об'єднав майже всю Галлію, за винятком Бургундії та теперішньої території Прованс¹¹. Не менш важливим є те, що він був навернений у християнство у 496 або 506 рр. Після смерті Хлодвіга I у 511 р. його царство було поділено між чотирма його синами – Теудеріком I, Хлодоміром, Хільдеббертом I та Хлотарем I. Незважаючи на часто кровопролитну конкуренцію між братами, їм вдалося поширити панування франків на Тюрінгію приблизно в 531 р. та Бургундію в 534 р., а також

¹⁰ Gregory of Tours. *Historia Francorum*. URL: https://www.vostlit.info/Texts/rus/Greg_Tour/frameset1.htm (дата звернення: 21.09.2022).

¹¹ *Аннали королівства франков (Annales regni Francorum) // Scriptores rerum Germanicarum*. Hannover, 1895. URL: <https://web.archive.org/web/20110821130613/http://hbar.phys.msu.ru/gorm/chrons/regnf1.htm> (дата звернення: 15.09.2022).

отримати владу над Септиманією на узбережжі Середземного моря, Баварією та землями саксів на півночі. До 558 р. Хлотар I був останнім сином Хлодвіга I, який вижив, і до його смерті в 561 р. Франкське королівство було знову об'єднане.

У 561 р. королівство знову було поділено між братами – Харібертом I, Гунтрамом, Сігебертом і Хільперіком I – і знову виникли сімейні чвари та інтриги, зокрема між Хільперіком і його дружиною Фредегундою на північному заході Галлії та Сігебертом і його дружиною Брунгільдою – на північному сході. Династична боротьба та посилення тиску на королівство з боку сусідніх народів – бретонців і гасконців на заході, лангобардів на південному сході, аварів на сході – спонукали до реорганізації франкських королівств. Кілька східних регіонів були об'єднані в королівство Австразія зі столицею в Меці; на заході виникла Нейстрія зі столицею спочатку в Суассоні, а пізніше в Парижі; на півдні було розширене королівство Бургундія зі столицею в Шалон-сюр-Сон. Загальна єдність франків була знову досягнута в 613 р., коли Хлотар II, син Хільперіка I і король Нейстрії, також успадкував два інших королівства. Після смерті сина Хлотаря Дагоберта I у 639 р. королівство було знову розділене, але на той час королі двох регіонів, Нейстрії та Бургундії з одного боку, та Австразії з іншого, були змушені поступитися більшою частиною своїх повноважень домашніх чиновників, відомих як мери палацу¹¹. Пізніші королі Меровінгів були не більш ніж маріонетками, їх садили на престол і скидали за власним бажанням могутні мери палацу. Останній Меровінг, Чайлдерік III, був скинутий у 750 р. Піпіном III Коротким, одним із лінії австралійських мерів палацу, який остаточно узурпував сам трон, щоб заснувати династію Каролінгів.

Об'єднання, досягнуте Меровінгами, забезпечило продовження того, що стало відомим як Каролінгське Відродження. Імперія Каролінгів була охоплена міжусобними війнами, але поєднання правління франків і римського християнства забезпечило її принципову єдність. Франкський уряд і культура дуже залежали від кожного правителя та його цілей, тому

кожен регіон імперії розвивався по-різному. Хоча цілі правителя залежали від політичних альянсів його родини, провідні родини Франкії поділяли однакові основні переконання та ідеї правління, які мали як римське, так і германське коріння.

Династія прийшла до влади як спадкоємиця мера палацу Франкського королівства Австразія, і до часу Піпіна II Герсталського, який став мером палацу в 679 р., вони скоротили своїх номінальних королів Меровінгів до простих маріонеткових фігур. Потім, у 687 р. Піпін II отримав повне управління над усім Франкським королівством, коли він переміг свого нестійкішого суперника, Еброїна.

Після смерті в 714 р. Піпін залишив своїм законним спадкоємцем шестирічну дитину, а також позашлюбного сина Карла Мартелла. До 725 р. Карл Мартел утвердився як правитель франків, хоча він підтримував вигадку про суверенітет Меровінгів до 737 р., коли після смерті Теудеріка IV він залишив трон вакантним. Карл Мартел помер у 741 р., і його сини Піпін III Короткий і Карломан поділили королівство між собою. Після зречення Карломана в 747 р. Піпін III став одноосібним правителем. Його становище було настільки надійним, що в 750 р. він скинув останнього з Меровінгів, Хілдеріка III, і за підтримки папи Захарія сам був обраний королем Франків¹², в цьому його також підтримувала франкська знать.

Карл Великий – (2 квітня 742 р. – 28 січня 814 р.), відомий як Карл I, був королем франків з 768 р., королем лангобардів з 774 р. та імператором римлян з 800 р. Він об'єднав більшу частину Європи в ранньому середньовіччі. Був першим визнаним імператором у Західній Європі після падіння Західної Римської імперії трьома століттями тому. Саме розширена Франкська держава, заснована Карлом Великим, називається Каролінгською імперією¹³.

¹² *McKitterick, R.* (2018). *The Frankish Kingdoms Under the Carolingians 751–987.* Taylor & Francis.

¹³ *Becher, Matthias* (2005). *Charlemagne.* Translated by Bachrach, David S. New Haven: Yale University Press. URL:

Карл Великий був старшим сином Піпіна Короткого та Бертради Лаонської, який народився до їхнього канонічного шлюбу. Він став королем у 768 р. після смерті свого батька, спочатку будучи співправителем зі своїм братом Карломаном I. Але раптова смерть Карломана в грудні 771 р. за нез'ясованих обставин залишила Карла Великого єдиним беззаперечним правителем Франкського королівства¹⁴. Він продовжив політику свого батька щодо папства і став його захисником, усунувши лангобардів від влади в Північній Італії та очоливши вторгнення до мусульманської Іспанії. Він проводив кампанію проти саксів на сході, християнізуючи їх під загрозою смертної кари та призволяючи до таких подій, як різанина у Вердені¹⁵. Карл Великий досяг вершини своєї могутності у 800 р., коли він був коронований як імператор заходу Папою Левом III на Різдво в Старій Римській базиліці Святого Петра¹⁶

Карла Великого не спроста називають «батьком Європи» («Pater Europae»)¹⁷, оскільки він став першим правителем, який об'єднав більшу частину Західної Європи вперше з часів Римської імперії та приєднав частини Європи, які ніколи не перебували під владою Риму.

Загальнополітичний процес зміцнення нової монархії закономірно позначився формуванням якісно нової державної організації. Шляхами цього формування стали, по-перше, багаторазове посилення політичного та адміністративного впливу королівського двору, по-друге, поступове одержавлення місцевого самоврядування, яке було одним із важливих

https://books.google.co.uk/books?id=KbbMcYpuQswC&redir_esc=y (дата звернення: 10.11.2022).

¹⁴ *Barbero, Alessandro* (2004). *Charlemagne: Father of a Continent*. Translated by Allan Cameron. Berkeley: University of California Press.

¹⁵ *Лэмб Г.* Карл Великий. Основатель империи Каролингов. Москва: ЗАО «Центрполиграф», 2010. 352 с.

¹⁶ *Эйнхард.* Жизнь Карла Великого. Москва: Институт философии, теологии и истории св. Фомы, 2005. URL: <https://www.vostlit.info/Texts/rus11/Einhard/rametext.htm> (дата звернення: 10.09.2022).

¹⁷ *Barbero, Alessandro* (2004). *Charlemagne: Father of a Continent*. Translated by Allan Cameron. Berkeley: University of California Press. https://books.google.co.uk/books?id=U4IDQAAQBAJ&pg=PA12&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false (дата звернення: 16.10.2022).

утворюючих елементів для ранньої варварської держави. Великим був також вплив церкви та церковних установ, а також римської традиції політичних інститутів.

Королівська (імператорська) влада набула особливого характеру та повноваження. Влада і особистість імператора отримали священне зізнання з боку церкви, тим самим ніби особливий божественний зміст. Імператорські відмінності влади означали, що франкські королі як би зрівнюють себе з візантійськими (східно-римськими) імператорами, переймають подібні повноваження і, відповідно, роль церкви. На цьому наголошував особливий титул «Божого помазаника, правителя імперії римлян, короля франків і лангобардів». Титул імператора зробив незаперечними законодавчі права короля. Священний характер влади розширив уявлення про королівське управління, однією з найважливіших справ влади стала турбота про стан церкви, а водночас і адміністративна підпорядкованість церкви монархам. Як монарх «Божа милість», імператор набув особливих прав щодо підтримки суспільного світу в державі.

Це зробило його незаперечним головою юстиції, а крім того, дало йому практично необмежену владу покарання. Нарешті, на основі вже не тільки доменіально-бенефіціарних прав, але і як голова всієї держави король вважався головою війська, мав право будувати фортеці в будь-яких землях держави. Центральний державний апарат, як і раніше, був зосереджений у королівському дворі. Він розрісся, і в ньому розпочалася відома управлінська спеціалізація. Посаду майордома було скасовано ще Піпіном у VIII ст.¹⁸ Державні справи в основному розподілялися між вісьма палацовими чинами: сінешал керував справами палацу, пфальцграф (або королівський граф) здійснював королівське правосуддя, маршал і коннетабль завідували військовою справою і приймали за дорученням короля командування військом, камерарій відав королівським майном та казною, загальнодержавні

¹⁸ Династія Каролінгов: От королевства к империи / Пер. с лат. А. И. Сидорова, И. Г. Шмидта, А. В. Тарасова. СПб.: Евразия, 2019.

відносини, підготовку законодавства. Велике значення в управлінні мав архікапеллан, духівник короля та абат двору, – Карл Великий нерідко дослухався його рекомендацій. Крім цього, було кілька спеціалізованих чинів суто палацового управління: стольник, чашник, керуючі. Особливу державну роль грав у монархії Каролінгів канцлер – до нього поступово переходили основні нитки державного управління, крім військових справ. Він очолював канцелярію з професійних працівників, найчастіше духовних осіб; вони готували державні документи, дипломатичні акти (збереглися відомості про особливих «тиренських нотак», що вживалися при франкському дворі, – стародавніх прийомах стенографії)¹⁹.

При Каролінгах знать стали ототожнюватися із «генеральною асамблеєю франків»²⁰. Проводилися вони традиційно на-весні (у травні) та восени. Скликав збори король у своєму палаці (за Карла Великого такі збори проводилися 35 разів)²¹. Зазвичай, на згоду зборів король виносив свої закони-капітулярії, і навіть великі акти про земельні пожалування. Обговорення тривало по 2–3 дні. Засідали окремо духовні та світські чини, але найважливіші питання вирішували разом.

Основною фігурою державного управління на місцях залишався граф, проте його статус та повноваження суттєво змінилися. Граф був більше умовним очільником місцевих громад, суто королівським призначенцем. Старі графські округи були знищені, і на їхньому місці утворено 600–700 нових. Повноваження графів стали ширшими і набули переважно загальноурядового характеру. Типова формула їхнього призначення гласила: «Доручаємо у твоє ведення і управління... щоб ти давав справедливе правосуддя, захищав вдів і сиріт, карав злодіїв і розбійників, щоб народ під твоїм керуванням благоденствував і насолоджувався світом, і все, що

¹⁹ *Sypeck, Jeff* (2006). *Becoming Charlemagne: Europe, Baghdad, and The Empires of A.D. 800*. New York: Ecco/HarperCollins.

²⁰ *McKitterick, R.* (2018). *The Frankish Kingdoms Under the Carolingians 751–987*. Taylor & Francis.

²¹ Там само. С. 100-200

належить, щоб вносив щороку в нашу скарбницю». Граф мав право накладати штрафи (до 15 солідів), здійснював поліцейську владу, видав місцями ув'язнення. Графства ділилися на сотні із судовими та фінансовими повноваженнями; сотню очолював вікарій чи центенарій (сотник).

Новим адміністративним інститутом Каролінгів стали королівські посланці (Missi). Це були королівські призначенці з найвищими контрольними повноваженнями. Головним їх завданням був контроль за графським управлінням і виконання деяких особливих, частіше фінансових і військових доручень короля: «Наші місци поставлені для того, щоб доводити до всього народу про все, що ми постановили нашими капітуляріями, і для того, щоб дбати про виконання наших постанов усіх у всій повноті»²².

Посланці були як ординарні (що регулярно призначалися на рік), так і надзвичайні (для виконання доручень)

Посилення державних інститутів та впливу влади на суспільне життя супроводжувалося зростанням ролі законодавства. Тільки за роки правління Карла Великого було видано близько 200 капітуляріїв – актів короля, спрямованих на адресу населення, посадових осіб, церкви (від «capitui» – глава, тому що капітулярії поділялися на розділи-глави). Основними предметами капітуляріїв були судові та адміністративні справи, соціальні та навіть сімейні відносини, релігійні та церковні установи, управління господарством та організація шкіл. Значна кількість капітуляріїв повністю і ще більше частково були присвячені питанням морального порядку, підтримці в імперії особливих відносин, «королівського світу» та загальної взаємної турботи; ці мотиви були особливо важливими у зв'язку з проголошенням державою своїх завдань щодо створення християнської монархії світу. Важливим завданням державного та церковного управління влада проголошувала дотримання права та законності. Особливо значні ці

²² Лэмб Г. Карл Великий. Основатель империи Каролингов. Москва: ЗАО «Центрполиграф», 2010. URL: http://militera.lib.ru/bio/lamb_h01/index.html (дата звернення: 11.09.2022).

мотиви були у Аахенських капітуляріях 802 і 812–813 рр. Правосуддя має орієнтуватися лише на існуючі закони чи верховну владу короля: «Ніхто нехай не дерзає за наміром чи лукавством порушувати записану правду і себе чинити правосуддя, утискувати вдів...».²³ Місцева влада, графи зобов'язувалися знати закони королівства. Особливу роль у церковному управлінні мала відігравати правильність прийнятих рішень. Для цього всім церковним служителям було наказано мати заступників і сотників, які «закони розуміли і були відданими правосуддю», щоб справами їх зростали виграші та авторитет святої церкви.

Одним із важливих напрямів законодавства стало регулювання доменіального королівського господарства. Спеціально цим питанням було присвячено «Капітулярій про маєтки» («*Capitulario de villis*») початку IX ст. Численні настанови і правила для керівника мали на меті забезпечити королівський інтерес і доходи з маєтків («Щоб маєтки наші, яким ми визначили обслуговувати наші власні потреби, повністю служили нам, а не іншим людям») та збереження встановлених відносин у королівських землях. Управляючим заборонялося оголошувати своїми васалами підлеглих людей, їм наказувалося суворо за настановою виконувати запропоновану службу. Капітулярій визначав норми та порядок натуральних зборів та повинностей з вотчин, використання праці рабів та залежного населення.

Важливе місце займали заходи, створені задля скорочення свавілля місцевої влади, обмеження самовільних дій графів і єпископів. Спеціальний капітулярій був присвячений врегулюванню порядку несення військової служби та зловживань у її відправленні, запобіганню «неслухняності графу та государевим посланцям». Разом з тим, у великій кількості законів місцевій владі надавалися все нові і нові повноваження в судових справах, запроваджувалися покарання за нові, раніше не відомі традиційному праву злочину. Нерідко це було пов'язано з бажанням придушити місцевий

²³ *James, Edward* (1988). *The Franks. The Peoples of Europe*. Oxford, UK; Cambridge, Massachusetts: Basil Blackwell.

сепаратизм новозавойованих областей і територій імперії, що не цілком підкорялися королівській владі. Особливою жорсткістю відзначені «Саксонські капітулярії» 782 р., якими запроваджувалися заборони на народні збори у саксів, переслідування за спроби відродити язичництво у своїй землі або якимось виступити проти адміністративних та фінансових повноважень церкви; злочинці за зраду наказувалися у довільній формі. Повторний Саксонський капітулярій 797 р. дещо пом'якшував санкції, проте загальну лінію було заявлено недвозначно.

Пов'язані реаліями часу, капітулярії закріплювали й особливі стосунки королівської влади та знаті, зокрема привілеї знаті бути підсудними лише королю. Централізаторські устремління законодавства особливо ослабли з розширенням імперії і до кінця царювання Карла Великого.

Карл Великий одружувався принаймні чотири рази і мав трьох законних синів, але лише його син Людовик Благочестивий вижив і став його наступником. Карл Великий був у доброму здоров'ї до останніх чотирьох років свого життя, коли він часто страждав від лихоманки та почав кульгати. Тому в 813 р. Карл Великий назвав свого сина Людовіка королем «Аквітанії» і коронував його наступним імператором. Спочатку Карл Великий мав намір розділити свою імперію між своїми синами відповідно до франкських традицій, але після смерті двох старших синів Людовік залишився єдиним спадкоємцем престолу. У 814 р. Карл Великий помирає, залишаючи свою імперію недоторканою Людовіку, який правив до 840 р., коли Людовік помирає, а імперія була поділена між його синами та зрештою розпалася. Карл Великий помер у 814 р., правивши як імператор тринадцять років. Його поховали в столиці імперії, місті Аахені.

Незважаючи на посилення королівської влади Каролінгів та зростання значення централізованого управління, державно-політична єдність імперії була умовною. Зі смертю Карла Великого та переходом влади до його спадкоємців, воно стало майже ілюзорним. Імперія дозволила зміцніти великим феодалним магнатам, які потребували більше єдиної державності,

тим більше поклала месіанські завдання. Тільки церква активно виступала за збереження єдності імперії, причому позиції значної частини єпископів окремо були іншими.

Створена внаслідок завоювання франками слабших племен і народностей Франкська імперія була німецькою державною освітою і розпалася незабаром після смерті її засновника Карла Великого. Причинами її неминучого розпаду стала відсутність економічної та етнічної єдності та зростання могутності великих феодалів. Насильницьке об'єднання чужих в етнічному та культурному відношенні народностей могло зберігатися доти, доки була сильна центральна державна влада. Але вже за життя Карла Великого виявилися симптоми її занепаду: (централізована система управління почала розкладатися і перероджуватися в ленно-сеньйоріальну; графи виходили з покори і прагнули перетворити графства на свої сеньйорії.) Посилювалися сепаратистські рухи на околицях. Королівська влада була позбавлена колишньої політичної підтримки з боку феодалів знаті і не мала достатніх матеріальних засобів для продовження завойовницької політики і навіть для утримання захоплених територій. Вільне населення зазнало закріпачення або потрапило в поземельну залежність від феодалів і не виконувало колишніх державних натуральних та військових повинностей. Таким чином, король втратив матеріальні засоби і військову силу, тоді як феодали розширювали свої володіння і створювали власні війська з васалів. Усе це неминуче вело до феодалівної роздробленості.

У протиріччі з інтересами державності як цілого знаходилися і доменіальні традиції Каролінгів. «Ще Карл Великий був готовий ліквідувати єдність імперії, 806 р. видавши особливий капітулярій про поділ влади між своїми спадкоємцями»²⁴.

²⁴ *Лот Фердинанд*. Последние Каролинги / Пер. с франц. *Ю. Ю. Дягилевой*. СПб.: Евразия, 2001. URL:https://royallib.com/read/lot_ferdinand/poslednie_karolingi.html (дата звернення: 26.10.2022).

Завершення процесу феодалізації призвело до політичного розпаду імперії Карла Великого невдовзі після його смерті. Тимчасове об'єднання під владою Каролінгів різних племен і народностей за відсутності економічної та етнічної єдності між ними було можливим лише доти, доки франкські феодалі, особливо шар дрібних і середніх феодалів – бенефіціаріїв, підтримували королівську владу. Коли ж до середини IX ст. процес феодалізації імперії в основних рисах завершився, позиція феодалів по відношенню до центральної влади змінилася.

Великі феодалі франкської держави стали майже незалежними від неї; дрібні та середні феодалі, стаючи їх васалами, були набагато більше пов'язані з магнатами, ніж із главою держави – королем. Селянство переважно було вже закріпачено. Придушення селянських рухів, що мали лише місцевий характер, вироблялося силами самих феодалів, пов'язаних узами васалітету. В умовах панування натурального господарства держава Каролінгів неминуче мала розпастись на низку дрібніших політичних одиниць.

Син і нащадок Карла Великого Людовік Благочестивий (814–840 рр.)²⁵, прозваний так за свою особливо ревну прихильність до церкви і щедрі дари на її користь, вже в 817 р. розділив імперію між своїми синами, зберігши за собою лише верховну владу. За цим розділом пішла низка нових розділів, які й призвели до тривалих міжусобиць і смут.

Однак дива не сталося. Феодальна знать підтримувала різні сторони, що змагалися за владу, і провокувала нові смути. Людовік Благочестивий зазнав поразки у війні зі своїми синами і навіть потрапив до них у полон. Після його смерті міжусобиці спалахнули з новою силою. Двоє молодших братів – Людовік Німецький і Карл Лисий – об'єдналися проти старшого – Лотаря і завдали йому поразки у битві при Фонтенуа (841 р.).

²⁵ *Астроном. Жизнь императора Людовика // Историки эпохи Каролингов / пер. с лат. А. В. Тарасовой. Москва: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 1999. С. 37–94. URL: <https://www.vostlit.info/Texts/rus11/Astronom/frametext1.htm> (дата звернення: 25.10.2022).*

Наступного року вони відновили свій союз на зборах біля Страсбурга, принісши взаємну клятву. Характерно, що ця клятва вимовлялася двома різними мовами – романською (старофранцузькою) та німецькою, якою розмовляли на схід від Рейну, що свідчило про початок формування в каролінгській імперії нових народностей, зокрема французької та німецької.

Лотар був змушений піти на поступки та погодитися на запропоновані умови. У 843 р. у Вердені було укладено договір про поділ імперії Карла Великого між його онуками – Лотарем, Людовіком Німецьким та Карлом Лисим.

Згідно з Верденським договором, Франкське королівство політично поділялося на три приблизно рівні частини (розділ держави був непростим, 120 радників для підготовки трактату, що зібралися в 842 р., не мали, як зазначив сучасник, «ясного уявлення про розміри імперії в цілому»)²⁶.

За Верденським договором молодший син Людовіка Благочестивого Карл на прізвисько Лисий отримав землі на захід від річок Шельди, Мааса та Рони – Західно-Франкське королівство, що включало основні території майбутньої Франції, в яких панувала романська мова, яка згодом лягла в основу французької мови.

Середній із братів – Людовик Німецький – заволодів областями на схід від Рейну і північ від Дунаю, населення яких було суто німецьким і розмовляло на німецьких діалектах. Це королівство почало називатися Східно-Франкським, а пізніше – Німеччиною²⁷.

Старший син Людовіка Лотар, згідно з Верденським договором, зберіг за собою імператорський титул. Його держава складалася із земель, розташованих вздовж Рейну. Імперія Лотаря являла собою штучне поєднання уламків різних політичних та етнічних утворень. Більш менш єдиним цілим у

²⁶ *McKitterick, R.* (2018). *The Frankish Kingdoms Under the Carolingians 751–987*. Taylor & Francis.

²⁷ *Geary, Patrick J.* (1988). *Before France and Germany: The Creation and Transformation of the Merovingian World*. Oxford University Press.

ньому була лише Італія, яка стала надалі батьківщиною італійської народності.

Однак навіть королівства, що утворилися, були надмірно великі для державних зв'язків того часу, коли всі вони ґрунтувалися переважно на особистих зв'язках і відносинах васалітету. Вже в середині IX в. Карлу Лисому довелося укладати додаткові угоди влади спочатку зі своїми братами, потім із великими феодалами. З кінця століття відновився виборчий характер королівської влади, відродилася номінально «генеральна асамблея», яка була лише зборами феодалної знаті.

Королівські престולי стали знаряддям у клановій боротьбі між окремими угрупованнями феодалів. Починаючи з 920 р. стали виникати самостійні автономні графства, герцогства, які з урахуванням традиційної самостійності адміністрації оголошували і політичну незалежність.

Особливу роль серед нових графств та феодалних кланів до середини X ст. придбав клан Роберта Паризького, бічного родича Каролінгів. Після кількох десятиліть міжусобиць, смут в імперії, активного втручання німецьких королів у загальноімперські відносини стабільність було досягнуто лише за спільної угоди феодалної знаті про майбутній політичний устрій. Коронація останніх з Каролінгів відбувалася із застереженням, що правити вони будуть за порадами князів і головного з них герцога франків. Зі смертю в 987 р. Людовіка V династія Каролінгів припинилася. Феодална асамблея обрала новим королем західних французьких земель – основного спадкоємця імперії – представника роду Робертін Гуго Капета.

2.2. Джерельна база дослідження

Досить унікальним в історії явищем є те, що з середніх віків і аж до наших днів збереглося досить багато різних джерел, в тому числі письмових, про історію та побут Франків²⁸. Особливу роль в цьому відіграє династія Каролінгів.

Справді, можна сказати, що Каролінгська Держава була унікальним явищем в політичному житті Європи не тільки в епоху Середньовіччя, а й, можливо, взагалі в європейській історії за весь час її існування.

Коли ми говоримо про хронологічні рамки, тут треба мати на увазі, що вони досить умовні. Формальною точкою відліку, напевно, може бути прихід до влади Піпіна Короткого в 751 р. Це був перший король із роду Каролінгів. Такою кульмінацією, однією з найважливіших, ключових, найвищих точок розвитку цього політичного проєкту була імперська коронація Карла Великого в Римі, яка сталася на Різдво 800 р. А що стосується нижнього хронологічного кордону, то він розмитий, тому що імперія так і не скінчилася, тому що її спадщиною скористалися приблизно через сто років Оттони, потім ця каролінгська імперська спадщина, імперська традиція трансформувалася в те, що називається Священна Римська імперія²⁹, яка проіснувала там аж до Нового часу.

Важливою рисою для розуміння суті цього явища є його виражена есхатологічність. Безумовно, бачимо, що протягом VIII ст. у франкському суспільстві есхатологічні настрої наростають, вони стають більш вираженими. Наскільки глибоко і широко вони були поширені, ми точно сказати не можемо, тому що у нас не вистачає джерел, але за деякими непрямими даними ми можемо судити про те, що це було безумовно. Наприклад, на це вказує стрімке зростання чернецтва, яке відбувається протягом VIII–IX ст. З'являється величезна кількість монастирів, і десятки

²⁸ *Gregory of Tours. Historia Francorum.* URL: https://www.vostlit.info/Texts/rus/Greg_Tour/frameset1.htm (дата звернення: 21.09.2022).

²⁹ *Geary, Patrick J. (1988). Before France and Germany: The Creation and Transformation of the Merovingian World. Oxford University Press.*

тисяч, можливо, сотні тисяч людей біжать у монастирі, ховаються за стіни монастирів. Безперечно, маючи на увазі цю ідею порятунку і свого особистого, і соціально-громадського теж.

Ця епоха, з іншого боку, демонструє крайню увагу до хронології, вона захоплена цими сюжетами. Каролінгські ерудити, інтелектуали вираховують епохи, вираховують якісь важливі дати, взагалі цікавляться часом, як воно йде, як воно тече. І з цим, безумовно, пов'язана поява такого важливого, дуже цікавого і не до кінця оціненого феномену, характерного для Каролінгської епохи, як поява і розквіт малої анналістики³⁰. Це хронологічні таблиці, які представляють перелік років. І в цих таблицях час від часу зустрічаються якісь вкрай рідкісні фактичні записи, або імена, або згадки про військові походи, стихійні лиха або про якісь інші нещастя: неврожай, голод, епідемію або щось ще. Речі, певне, актуальні для конкретних громад, у яких ці тексти створювалися. Їх справді дуже багато існує в Каролінгську добу. І це, звичайно, вказує на те, що ці люди намагалися зорієнтуватися в часі, визначити своє місце в цьому часі, який стрімко наближався до свого кінця.

Каролінги ведуть війни – багато, активно, витрачаючи на це безліч сил. Ведуть війни з величезною кількістю жертв. Наприклад, саксонські війни, які Карл Великий вів у Саксонії протягом багатьох десятиліть, забрали, напевно, десятки тисяч життів, як ми б зараз сказали, ні в чому не винних людей. Були пролиті річки крові, було порушено звичний побут, звичний спосіб життя цілих народів. З погляду логічного, економічного, прагматичного в цих походах було трохи сенсу, тому що вони такої прямої вигоди не давали. Але для Каролінгів це був важливий напрямок, принципово важливий напрямок. Чому? Тому що вони це розглядали як глобальну священну війну, яку вони

³⁰ Анналы королевства франков (Annales regni Francorum) // Scriptores rerum Germanicarum. Hannover, 1895. URL: <https://web.archive.org/web/20110821130613/http://hbar.phys.msu.ru/gorm/chrons/regnfri.htm> (дата звернення: 15.09.2022).

вели. Не з саксами, прямо кажучи. У них був інший ворог, страшний ворог, ім'я якого Язичництво³¹.

Завдання полягало в тому, щоб будь-якою ціною, будь-якими жертвами, будь-якою кількістю крові відвоювати у цього страшного ворога якнайбільше земель, якомога більшу територію, якнайбільше людей залучити до цього християнського простору, бо це і є шлях порятунку, що все, що залишиться за межами цієї території³², дістанеться дияволу, що погано для людей.

У внутрішній політиці ми бачимо також цілий комплекс реформ, які стосуються практично всіх сфер життя. Насамперед, перед Каролінгами стояло глобальне завдання, а саме зробити так, щоб якомога більше людей було залучено, було долучено до цієї християнської традиції, до християнської культури, до християнської віри, тому що імперія об'єднувала дуже різні народи, які говорили на різних мовах, що знаходилися на різному рівні соціального, економічного, культурного розвитку та практикували язичництво у своєму побуті. Потрібно було їх долучити до іншої традиції, іншої культури³³. Каролінгські ерудити, звісно, чудово розуміли, що це неможливо зробити, що неможливо всім пояснити всі тонкощі християнства. Такого завдання перед ними не стояло. Важливо було інше. Важливо було якимось азам їх навчити, щоб знали Символ віри, кілька молитов, щоб вони могли підспівати якісь псалми, тобто базові речі. Їм навіть не треба було вчитися читати, щоб бути християнами. Ритуал сам по собі був досить важливою річчю.

³¹ Лэмб Г. Карл Великий. Основатель империи Каролингов. Москва: ЗАО «Центрполиграф», 2010. URL: http://militera.lib.ru/bio/lamb_h01/index.html (дата звернення: 11.09.2022).

³² Пирен А. Империя Карла Великого и Арабский халифат. Конец античного мира. Москва: ЗАО «Центрполиграф», 2011. 356 с. URL: <https://coollib.com/b/254692-anri-pirenn-imperiya-karla-velikogo-i-arabskiy-halifat-konets-antichnogo-mira/read> (дата звернення: 12.10.2022).

³³ Innes, Matthew (2000). State and Society in the Early Middle Ages: The Middle Rhine Valley, 400–1000.

І на вирішення цього завдання кидаються величезні сили. Раптом з'ясувалося, що немає достатньо людей, які можуть цим азам, елементарним речам навчати. І Карл Великий створює школи, систему шкіл по всьому каролінгському просторі. Він створює академію при дворі, куди запрошує найкращі уми свого часу, з усієї Європи їх збираючи, і змушує їх працювати на себе, по суті, щоб вони писали підручники, щоб вони виховували франків, у себе тут готуючи учнів, які потім займатимуться цією роботою всередині країни. Крім того, Карл багато уваги приділяє іншим речам, спрямованим на уніфікацію, усунення цих відмінностей. Це стосується, звичайно, насамперед того, що пов'язано з Біблією та церковними практиками. Він багато уваги приділяє виправленню тексту Біблії. Потрібен був якийсь єдиний правильний вивірений текст, на який можна було б орієнтуватися. Потрібна була спільна літургія – не різні форми богослужіння в різних частинах імперії, а правильна уніфікована річ. Багато сил та уваги приділяється реформі чернецтва, взагалі церкви, моральній реформі, тому що для Карла та його найближчого оточення було важливо, щоб ці люди, які були частиною церкви, були вчителями не лише словом, а й ділом, самі собою були прикладом.

За батька і попередника Карла Піпіна Короткого відбувся інший істотний для держави політичний переворот. Спираючись на підтримку церкви (відносини з якою вдалося врегулювати, після того як майордоми визнали за нею номінальні власні права на раніше секуляризовані землі)¹⁵, Піпін Короткий скинув останнього з Меровінгів і проголосив себе офіційним королем франків. Ідейно-правову основу для такого перевороту заклала офіційна відповідь римського папи: «Заслуговує звати королем того, хто володіє владою, ніж того, хто її не має, щоб порядок не був розхитаний» . «Асамблея всіх франків», а по суті, збори знаті (відроджена майордомами з 730 р. замість «березневих полів»), підтвердила обрання. З тим, щоб надати новій монархії особливий священний характер, Піпін коронувався через особливу процедуру миропомазання (672 р. символічне помазання на владу особливо освяченим маслом – світом запозичили у давніх євреїв вестготи, а

від них – франки). Новий статус королівської влади, нова військова організація та соціально-поземельна система, особливі відносини правового та ідейно-політичного плану з церквою стали основами нової франкської монархії Каролінгів (751–987 рр.), що отримала назву за найзнаменитішим її представником Карлом Великим. У правління Карла Великого (768–814 рр.) територія королівства значно збільшилася за рахунок успішних завоювань. Володіння Каролінгів охопили більшу частину Європи: від Центральної Іспанії до Балтійського моря та від Північної Франції до Центральної Італії та Адріатичного узбережжя; столицею було обрано м. Ахен (сучасна Німеччина). Таке розростання держави без жодної опори на етнічну та соціальну єдність безумовно призвело до послаблення єдиної державної структури.

1.3. Методологія та методи дослідження

Імперія Карла Великого стала найвищим досягненням державного будівництва варварських народів, які зруйнували Західну Римську Імперію та перебували у стадії формування ранньої державності. Основним способом створення та нормою існування імперії були війни та завоювання.

У результаті робіт істориків раннього Нового та Нового часу створилася стала традиція бачити в приході Каролінгів перелом в історії королівства франків, причому з цим погоджувалися навіть ті дослідники, які відмовлялися бачити в цій парафії перелом суто династичного характеру.

«Тріумф» створення владного центру в Європі під егідою правителів із нової династії, що походила з прикордонного до кордонів колишньої Римської імперії регіону²², протягом тривалого часу був головною темою досліджень. У створених у каролінгську епоху взаємозв'язків всередині владного шару стали бачити практично «нове слово» щодо організації влади.

«Слабкі Меровінги» стали незмінними образом історії раннього Середньовіччя, а прихід Каролінгів став розглядатися як перелом в історії

королівства франків, в результаті якого воно набуло, як вважалося, новий імпульс до розвитку. У наступних міркуваннях ставиться завдання показати, що немає підстав вважати принципи організації королівства франків у період правління Каролінгів значно відрізняються від принципів організації в меровінгський період.

У системі світоглядних принципів, якими керувався автор при написанні дослідження, пріоритетом була прихильність до ідеї закономірного та прогресивного історичного розвитку, що визначило використання певної методологічної бази. Застосування наукових підходів, принципів і методів дозволило викласти досліджуваний матеріал у послідовності і логічно завершених формі та об'єктивно відобразити державу Франків до, під час правління і після Карла Великого, а також пояснити його вплив на всю історію середньовічної Європи.

Сучасне науково-теоретичне мислення прагне проникнути в сутність явищ і процесів, що вивчаються. Це можливо за умови цілісного підходу до об'єкта вивчення, розгляду його у виникненні та розвитку, тобто застосування історичного підходу до його вивчення. Цей підхід дає змогу дослідити історичні умови формування державних відносин у хронологічній послідовності з метою виявлення внутрішніх та зовнішніх зв'язків, закономірностей та суперечностей

Останнім часом широкого застосування в історичній науці набуває цивілізаційний підхід, спрямований на дослідження суспільства у всій багатогранності проявів його життя та існування. В основу всіх історичних процесів, що відбуваються, він ставить людину, беручи до уваги її норми поведінки, естетичні та етичні погляди.

Методологія дослідження базується на принципах історизму, об'єктивності, науковості, системності, комплексності, багатофакторності, діалектики.

Аналіз документів і матеріалів, оцінка подій проводилися на основі таких універсальних методологічних принципів, як принципи історизму і

об'єктивності. У межах досліджуваної теми принцип історизму дозволяє вивчити конкретно-історичні обставини, під впливом яких формувалася влада Каролінгів та причини їх занепаду. Принцип об'єктивності вимагав виявлення факторів та умов, що визначали принципи та причини діяльності в Імперії Каролінгів.

Принцип науковості передбачає переважання об'єктивного наукового знання над певними тимчасовими кон'юнктурними інтересами тих або інших класів, соціальних груп чи окремих дослідників.

На принципах історизму, об'єктивності та науковості ґрунтуються принципи системності та комплексності. Принцип системності орієнтував на розкриття цілісності об'єкту, а принцип комплексності – на виявлення внутрішніх та зовнішніх взаємозв'язків об'єкта дослідження.

Серед загальнонаукових методів було виділено логічний, структурно-системний, стадіально-регіональний, аналіз, синтез, індукцію, дедукцію, метод зіставлення. До конкретно-історичних методів віднесено історико-генетичний та історико-типологічний. До спеціально-історичних – проблемно-хронологічний і синхроністичний. До міждисциплінарних – математично-статистичний метод.

Історико-типологічний метод своєю метою ставить упорядкування об'єктів у певні типи на підставі властивих їм істотних ознак, дає змогу визначити критерії типологізації, пов'язані з головною темою праці. За допомогою історико-типологічного методу в дослідженні виділено основні аспекти політики Каролінгів.

Застосування джерелознавчих методів дослідження, таких як методи пошуку, наукової критики і типологічно-видової класифікації джерел, сприяло відтворенню реальних фактів досліджуваного періоду і дозволило врахувати й оптимально використати науковий доробок ще з Римського періоду аж до робіт нового часу.

Зазначені підходи, принципи та методи наукового пізнання дозволяють опанувати наявну літературу з проблеми, вивчити джерела,

систематизувати й узагальнити отриману інформацію, найбільш адекватно відобразити процеси історичної сутності, що дає можливість уникнути під час дослідження суб'єктивних оцінок, залишитися на об'єктивно-науковій точці зору та забезпечує наукову достовірність результатів дослідження.

Отже, використання сукупності загальнонаукових, конкретно-історичних, спеціально-історичних, джерелознавчих та міждисциплінарних методів пізнання створює належні умови для досягнення поставленої мети. Застосовані теоретико-методологічні принципи та використані методи дали змогу провести дослідження стосовно Франків в часи правління Карла Великого, історію та причини приходу до влади Каролінгів, ті нововведення що здобули Каролінги, а також вплив Імперії Франків на подальшу історію Європи.

РОЗДІЛ 2.

ФРАНКИ ПРИ КАРОЛІНГАХ

2.1. Прихід Каролінгів до влади

Першим історичним вождем салічних франків більшість істориків визнають Хільдеріка (близько 457 - близько 481), сина легендарного Меровея. Саме за нього майбутня територія франкського королівства почала розширюватися. Він боровся під проводом римського полководця Егідія з вестготами і підтримав полководця Павла у боротьбі з саксами³⁴.

Але справжнім засновником королівства франків є син Хільдеріка Хлодвіг (близько 481-511), онук Меровея³⁵. Він вів активну завойовницьку політику та значно розширив володіння франків, ставши засновником Франкського королівства (лат. *Regnum Francorum*)³⁶. Хлодвіг приєднав до своїх земель північ Галлії, здобувши в 486 році перемогу над Сіагрієм, який оголосив себе «царем римлян» на землях між Луарою та Сеною. Потім розширив межі свого королівства аж до верхів'я Рейну, розгромивши аламанів у битві при Толбіаку в 496 році. Близько 498 року Хлодвіг прийняв хрещення і завдяки цьому отримав підтримку гало-римської знаті та духовенства. Протягом усього свого правління Хлодвіг робив численні набіги на землі вестготів, остаточно розгромивши їх у 507 році в битві при Вуйє. Крім того, під час його правління було видано «Салічна правда», а столицею став Париж. З Хлодвіга починається так званий "меровінгський період" в історії Франції, який продовжився з кінця V століття до кінця VII століття³⁷.

За німецькою традицією після смерті Хлодвіга королівство було поділено між його чотирма синами: Теодоріх став королем Реймса, Хлодомир – Орлеана, Хільдеберт – Парижа та Хлотар – королем Суассона. Роздробленість королівства не завадила франкам об'єднати свої зусилля для

³⁴ *James, Edward* (1988). *The Franks. The Peoples of Europe*. Oxford, UK; Cambridge, Massachusetts: Basil Blackwell.

³⁵ *Halsall, Guy* (2007), *Barbarian Migrations and the Roman West 376–568*.

³⁶ *Ammianus Marcellinus*. *Roman History*. trans. by Roger Pearse. London: Bohn, 1862.

³⁷ *Geneviève Bührer-Thierry et Charles Mériaux*, *La France avant la France : 481-888*, Paris, Belin, coll. « Histoire de France » (no 1), 2011, 687 p.

спільних дій проти бургундів, держава яких була підкорена після затяжної війни у 520—530 роках. На час синів Хлодвіга належить і приєднання області майбутнього Провансу, що виявилось безкровним. Меровінгам вдалося домогтися передачі цих земель від остготів, втягнутих у тривалу війну проти Візантії.

У 558 році вся Галія об'єдналася під владою Хлотаря I, який володів нею до своєї смерті у 561 році. Але й у нього було чотири спадкоємці, що призвело до нового дроблення держави на три частини - Бургундії (на сході Франкського королівства, на території колишньої держави бургундів), Австразії (на північному сході Галлії, у тому числі споконвічні землі франків на берегах Рейну і Мааса) та Нейстрію (на північному заході з центром у Парижі)³⁸. На південному заході розташовувалась Аквітанія, яка вважалась загальною територією всіх трьох франкських королів.

Традиція спадкового поділу майна була в усіх німецьких народів: після смерті короля його діти чоловічої статі мали отримати свою частку, оскільки королівство вважалось особистим майном попереднього імператора.

Отже, королівство постійно дробилося, а бажання зібрати під своєю владою якомога більшу територію призводило до братовбивчих змов та війн. Наприклад, після смерті Хлодомира Хільдеберт та Хлотар об'єдналися та вбили малолітніх спадкоємців свого брата, а його королівство поділили між собою. Крім того, в ранньому середньовіччі ще була широко поширена кровна помста, тому одне вбивство спричиняло цілу серію нових конфліктів, битв і таємних змов³⁹.

Прикладом цього може бути сорокарічна війна (575—613) між двома франкськими королевами — Фредегондою, дружиною короля Нейстрії, і Брунгільдою, дружиною короля Австразії. Зрештою синів Фредегонди

³⁸ *Henry Bogdan, Histoire des trois Reich, Paris, Perrin, mai 2015, 1re éd., 1 vol., 415, 14 × 21 cm, présentation en ligne.*

³⁹ *Люблинская А. Д. Источниковедение истории средних веков. Л.: Издательство Ленинградского университета, 1955. URL: http://www.spbiiran.nw.ru/wpcontent/uploads/2015/09/Lyublinskaya_A_D_Istochnikovedenie_i_storii_sredni.pdf (дата звернення: 10.09.2022).*

Хлотарю II (613—628) вдалося об'єднати під своєю владою три королівства франків, скинувши і жорстоко стративши Брунгільду⁴⁰. Він зумів цього досягти завдяки підтримці місцевої знаті та духовенства, оскільки він зобов'язався не втручатися у їхні справи, що значно посилювало землевласників-магнатів, графів та єпископів.

Після смерті Хлотаря II йому успадковували два його сини - Дагоберт і Харіберт. Правління Дагоберта (629-639) було особливо успішним, оскільки йому вдалося ненадовго зміцнити престиж королівської влади та проводити успішну завойовницьку політику. Він зумів приєднати до свого королівства землі алеманнів, здійснив кілька походів до Італії, Іспанії та слов'янських земель Центральної Європи і навіть ненадовго захопив Бретань⁴¹. Але для підтримки знаті та духовенства Дагоберту доводилося роздавати землі, що вичерпало запаси державного земельного фонду (фіску). Дагоберт помер у 639 році і був похований у базиліці абатства Сен-Дені, яка з цього моменту стала головною усипальницею французьких королів.

У період Меровінгів їх багатство та влада все ще ґрунтувалося на завоюваннях та грабіжництві. Але військова знать все частіше отримували від Меровінгів замість грошей землею наділи якими вона мала право вільно розпоряджатися. Це призвело до появи великої кількості малих та крупних землевласників, особливо це було помітно в центрі їхнього королівства Австразії⁴².

Невдовзі землевласники вже мали політичну та військову силу, яка дозволяла їм самим тиснути та впливати на королів, у яких закінчувалися можливості керувати своїми військовими лордами, саме це стало критичною проблемою що і привела до загибелі Меровінгської держави. Королі

⁴⁰ Історія західноєвропейського середньовіччя. Хрестоматія/Упорядник М. О. Рудь: Навч. посібник. К. Либідь, 2005. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/ece/6729_01.pdf (дата звернення: 12.11.2022).

⁴¹ *Michel Ruche*, « Histoire du haut Moyen Âge franc (ve – xie siècles) », *Revue historique*, Paris, Presses universitaires de France, t. 254, 1975, p. 189-214.

⁴² *Eugen Ewig*: *Die Merowinger und das Frankenreich*. 6., aktualisierte Auflage. Kohlhammer, Stuttgart 2012.

Меровінги все ще мали символічну функцію, але насправді приблизно з 650 року вони більше не мали реальної влади.

Незважаючи на недовге посилення королівської влади при Дагоберті, все більше влада отримувала майордоми (лат. *maior domus* - керуючий палацовим господарством) у всіх трьох королівствах⁴³. Вони завідували доходами і витратами королівського двору, командували вартою, виступали представниками королів перед знатью. Період бездіяльності королів та фактичного правління майордомів прийнято називати періодом «лінивих королів».

Лише найвпливовіші землевласники ставали майордами. В кінці існування династії Меровінгів найбільш впливовими і багатими були Піпініди (які надалі стануть Каролінгами) що зрештою і допомогло їм отримати легітимність замінити королів власною династією. Найбільш відомим з майордомів був Карл Мартел⁴⁴.

Карл Мартел - майордом Франкської держави в 717-741 роках з роду Піпінідів, що увійшов в історію як рятівник Європи від арабів у битві при Пуатьє.⁴⁵

Карл був позашлюбним сином Піпіна II майордома Австразії. У цей період Меровінгські королі франкського королівства були правителями лише за назвою. Тягар правління лежав на мерах палацу, які керували Австразією, східною частиною Франкського королівства, і Нейстрією, його західною частиною. Нейстрія сильно обурювалася своїм завоюванням і анексією в 687 році Піпіном, який, діючи від імені короля, реорганізував і возз'єднав Франкське королівство.

⁴³ *Matthias Becher*: Merowinger und Karolinger. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 2009.

⁴⁴ *Paul Fouracre*: The Age of Charles Martel. Longman, Harlow 2000. URL: <https://www.taylorfrancis.com/books/mono/10.4324/9781315845647/age-charles-martel-paul-fouracre> (дата звернення: 20.10.2022).

⁴⁵ *Andreas Fischer*: Karl Martell. Der Beginn karolingischer Herrschaft (= Kohlhammer-Urban-Taschenbücher. Band 648). Kohlhammer, Stuttgart 2012.

Але все-таки ім'я та сакральний статус Меровінгів дозволили спадкоємцям Дагоберта залишатися при владі ще деякий час. Наприклад, Сігеберт III, син Дагоберта, шанувався франками як святий. Тому спроба майордома Гримоальда Старшого усунути Дагоберта II, сина Сігеберта, від влади закінчилася стратою Гримоальда. Історія Дагоберта II, відстороненого від влади майордомом (його відіслали до Ірландії, але він повернувся), стала відправним пунктом історичної фантазії М. Байджента, Р. Лея та Г. Лінкольна про порятунок Меровінгів⁴⁶.

Падіння Меровінгів затягнулося на сторіччя. Після невдачі Гримоальда майордоми прагнули використати сакральний статус королів у політичній боротьбі: після поразки Австразії у війні проти Нейстрії безвладний австразійський король був завезений до Парижа, що означало втрату Австразією самостійності. У другій половині VII століття франкська держава знову розпалася, але в першій третині VIII століття його об'єднав Карл Мартелл, могутній переможець у битві при Пуатьє. Незважаючи на успіхи, Карл не наважився зайняти трон. Довгий час майордом, який прийняв замість престолу титул віце-короля, обирав іншу тактику. Престол залишався вакантним, доки сини Карла Мартелла не звели на нього Хільдеріка III, до того часу ув'язненого в монастир.

2.2. Правління Піпіна III

Незадовго до смерті у жовтні 741 р. майордом Карл Мартелл поділив державу між своїми синами. Старшому, Карломану, він віддав Австразію,

⁴⁶ *Eugen Ewig: Die Merowinger und das Frankenreich. 6., aktualisierte Auflage. Kohlhammer, Stuttgart 2012.*

Алеманію та Тюрінгію; другому, Піпіну, - Нейстрію, Бургундії та Прованс⁴⁷. Син Карла від другої дружини, Гріффон, отримав незрівнянно менше, ніж діти від першого шлюбу, лише маленьке володіння. Щойно Карл Мартелл був похований у Сен-Деніському абатстві, почалися смути та війни. Гриффон, збуджений своєю матір'ю, опанував Ланом і зажадав собі рівної частки з братами. Карломан і Піпін пішли на нього війною, відібрали те небагато, що він отримав по волі батька, і уклали Гріффона в Арденнський замок. Після цього брати мали вести важку війну проти відпалих від них Аквітанцев, баварців і алеманів. У 742 р. вони виступили в похід проти герцога аквітанського Гунольда, спустошили країну на південь від Луари, зруйнували Лош, але марно намагалися заволодіти Бурже. Звідти вони пішли до Алеманії і дійшли до берегів Дунаю, вимагаючи всюди подарунків і заручників. Так як вороги звинувачували синів Мартелла в тому, що вони хижаци, які забрали владу у законної династії, Піпін і Карломан звели на престол одного з Меровінгів, Хільдеріка III, не давши йому, втім, жодної реальної влади.

Після цього 743 р. брати рушили проти баварського герцога Оділона. Позиція, обрана Оділоном на Лесі, прикрита ровами та болотами, була надзвичайно сильною. Проте герцог злякався приготувань франків та запросив світу. Піпін і Карломан відкинули всі його пропозиції, увірвалися до Табору баварців через болото, розбили їх ущент і переслідували до Інна. Перед цією рішучою битвою папський посланник, якого Оділон умовив бути посередником, ім'ям апостола Петра та його наступника вимагав припинення воєнних дій. Після бою Піпін з глузуванням сказав йому, що після війни можна бачити, чия справа Бог вважає правом. Оділон був вивезений у полон за Рейн, але наступного року Карломан та Піпін повернули йому герцогство.⁴⁸ П'ятдесят два дні франки грабували і розоряли землю баварців,

⁴⁷ *Innes, Matthew* (2000). *State and Society in the Early Middle Ages: The Middle Rhine Valley*, 400–1000.

⁴⁸ *Nithard*, *Histoire des fils de Louis le Pieux* (édition de Philippe Lauer), Les Belles-Lettres, Paris, 1964.

доки повстання аквітанських герцогів Гунольда і Гаттона не змусило їх повернутися. Скориставшись тим, що військові сили франків відвернені до Баварії, Гунольд вторгся в Нейстрію та спалив Шартр. Але тільки-но Карломан і Піпін рушили проти нього свої війська, аквітанці, зазнавши поразки, присягнули їм у вірності. Аквітанські герцоги невдовзі посварилися між собою, і Гунольд, засліпивши брата, заволодів усім герцогством.⁴⁹ Мучений докорами сумління, він незабаром передав герцогство сину Вайфару і постригся в ченці. Всю північну частину Аквітанії Піпін приєднав до своїх володінь. Після цього напад саксів і нове повстання алеманів відволікло братів Схід.

У 744 р. Карломан очолив війну проти саксів, а Піпін виступив проти алеманів. Вперта війна тривала три роки. Нарешті, в 746 р. Карломан вторгся до Алеманії, вступив із повсталими у переговори і з допомогою зради взяв всю їхню армію в полон. Герцог Теобальд був захоплений і засуджений на смерть. Потім у Каніштатті Карломан наказав тисячами вбивати його прихильників. Вся Алеманія була спустошена, мешканці змушені платити данину і давати військо переможцям-франкам.⁵⁰

Частина земель була конфіскована, а підкорена область поділена на два округи, управління якими було доручено графам. Але після всіх цих злочинів влада перестала залучати Карломана. У 747 р. він передав управління державою братові і постригся у ченці. Піпін, що залишився один на чолі управління, повернув свободу Гріффону і дав йому кілька графств. Незабаром той знову взявся за зброю. Дізнавшись, що баварський герцог Оділон помер, Гріффон у 748 р. ув'язнив його сина Тассілона і опанував Баварію. Алеманський герцог Ланфрід негайно підтримав цей заколот. У 749 р. Піпін виступив проти них, дійшов до берегів Інна, відновив владу Тассілона, а Ланфріда та Гріффона взяв у полон. Після цього Алеманія

⁴⁹ *Ermold le Noir*, Poème au roi Louis le Pieux suivi de Épîtres au roi Pépin (édition d'Edmond Faral), Les Belles Lettres, Paris, 1964.

⁵⁰ *Engelbert Mühlbacher*: Deutsche Geschichte unter den Karolingern. 1896, Nachdruck Phaidon, Essen 1999, 2 Bände, hier Bd. 2, S. 7–149.

почала керуватися франкськими уповноваженими. Піпін знову пробачив брата і дав йому герцогство в Нейстрії. Гріффон, однак, не вгамувався — він утік до Аквітанії до Вайфара і став плести інтриги проти Піпіна. (Він був убитий тільки в 753 р., коли намагався пробратися до Італії.)⁵¹ Таким чином, до 750 р. всі смути були подолані, і держава франків знову згуртувалося під владою одного правителя.

Піпін скористався миром, що настав, щоб довершити справу своїх предків і закріпити франкський престол за своїм потомством. У 751 р. він відправив до папи Захарія єпископа Вюрцбурзького та абата Сен-Деніського з дорученням запитати у нього: чи справедлива така система управління, за якої королем називається той, хто не користується королівською владою? Захарія відповідав те, що королем має бути той, кому належить королівська влада. У листопаді того ж року Піпін скликав у Суассоні загальні збори франків, які обрав його королем. Хільдерик III, пострижений у ченці, вирушив до Сен-Бертенського монастиря, а Піпін у травні 752 р. урочисто роронувався і, за прикладом стародавніх ізраїльських царів, був помазаний на царство святим Боніфацієм.

Через два роки цей священний обряд був повторений самим татом. Наприкінці 753 р. наступник Захарії, папа Стефан II, що тісний в Італії лангобардським королем Айстульфом, вирушив за Альпи, щоб особисто благати короля франків про допомогу. Піпін чекав на тата в Понтіоні, а назустріч Стефану вислав свого сина Карла. Сам він зустрів тата за три милі від міста, зійшов з коня, став перед Стефаном на коліна, а потім взяв за клунок його коня і деякий час вів його, виконуючи обов'язки конюха. У Понтіоне всі увійшли до будинку зі співом гімнів та церковних пісень. Батько і король усамітнилися на молитовню, і тут ролі їх змінилися. Стефан, одягнений, у серм'ягу і посипавши голову попелом, став перед Піпіном навколішки і благав його розпочати війну проти лангобардів. Піпін урочисто

⁵¹ *Rudolf Schieffer*: Christianisierung und Reichsbildung. Europa 700–1200. C.H. Beck, München 2013, (knappes, aktuelles Überblickswerk mit gesamteuropäischer Perspektive).

заприсягся виконати його бажання і повернути татові всі землі, відібрані в нього Айстульфом. Коли питання про війну було вирішено, Стефан у Сен-Дені урочисто помазав Піпіна та двох його синів і вдягнув діадему на голову королеви Бертради. Бажання Піпіна розпочати війну в Італії спочатку дуже не сподобалося франкським вельможам, але зрештою вони повинні були поступитися його аргументами.

У червні 754 р. франки вступили в альпійські проходи і завдали Айстульфу чутливої поразки в сузанській тісніні. Розбиті лангобарди відступили до Павії і були обложені в ній. Незабаром Айстульф змушений був прийняти всі вимоги Піпіна: він обіцяв повернути римській церкві всі відібрані в неї володіння, не нападати на римську область і визнав свою залежність від короля франків. Але тільки в грудні 754 р. Піпін перейшов назад за Альпи, Айстульф знехтував усіма обіцянками і знову напав на Рим. У 756 р. Піпін вдруге вторгся Італію через сузанський прохід. Айстульф знову був розбитий, знову обложений Павієм і змушений прийняти умови ще більш принизливі, ніж колишні. Усі області по східному узбережжю Італії від Равенни до Анкони, які раніше належали Візантії, були відібрані у лангобардів і передані татові⁵²

Останні роки життя Піпіна були присвячені завоюванню Аквітанії. Ще в 752 р. франки прийшли на допомогу вестготським графам у південній Галлії та вигнали арабів майже з усіх міст, крім Нарбонни. Піпін залишив перед містом війська і три роки тримав місто в облозі, поки нарешті жителі не перебили гарнізон і не відчинили ворота франкам. У 759 р. Септиманія була остаточно підкорена, і межі Франкської держави розширилися до Середземного моря та східних Піренеїв. Одночасно у 753 та 758 рр.⁵³

Піпін здійснив два вдалі походи проти саксів і обклав їх даниною. Після цього він приступив до підкорення безпосередньо Аквітанії. У 759 р.

⁵² *Jörg W. Busch: Die Herrschaften der Karolinger 714–911. Oldenbourg, München 2011.*

⁵³ *Rosamond McKitterick (Hrsg.): The New Cambridge Medieval History. Volume 2, c. 700 c. 900. Cambridge University Press, Cambridge 1995.*

він зажадав у аквітанського герцога Вайфара, щоб він повернув франкським церквам їхні маєтки, що перебували в Аквітанії, і видав тих франків, які бігли до нього. Вай-фар відмовився виконати ці умови, і Піпін почав проти нього війну⁵⁴. Франки перейшли через Луару і просунулися до Клермон-Ферран. Вайфар, щоб відтягнути час, оголосив, що згоден виконати вимоги Піпіна. Але після цього аквітанці знову почали діяти наступально і спустошили околиці Шалона на Соні та Отена. У 760 р. Піпін повів армію вгору долиною Луари і пограбував своєму шляху Бурбон, Шантель і Клермон-Ферран.

У 761 р. він узяв Бурже та Туар. Вайфар наказав зруйнувати у своїй країні зміцнення всіх міст та замків, щоб вороги ніде не могли займати міцної позиції. У 763 р. він вступив з Піпіном у битву при Ісуден і змусив його відступити. Але незабаром герцога залишив його дядько Ремістан, і до 765 р. Піпін підкорив всю північну Аквітанію. У 766 р. він поставив свої гарнізони в Ангулемі та Перизі, а в 767 р. заволодів Тулузою. Вайфар утік у ліси гірської рівнини⁵⁵. У 768 р. він зазнав остаточної поразки і був убитий зрадником. Гасконці підкорилися франкам, видали заручників і прийняли з рук Піпіна нового герцога Лупа. Незабаром після цієї важливої перемоги, що розширила франкську державу до її природних кордонів, король занедужав. Відчувши наближення смерті, він скликав духовенство та вельмож у Сен-Дені та розділив королівство між двома своїми синами.

РОЗДІЛ 3.

КАРЛ ВЕЛИКИЙ: ЖИТТЯ ТА ПРАВЛІННЯ

3.1. Прихід до влади Карла Великого. Перші роки правління

⁵⁴ *Pierre Riché: Die Karolinger. Eine Familie formt Europa. Reclam, Stuttgart 1999, (Standardwerk zur Geschichte der Karolinger).*

⁵⁵ *Jules Viard (éd.), Les Grandes Chroniques de France : publiées pour la Société de l'Histoire de France par Jules Viard, t. III : Charlemagne, Paris, Librairie ancienne Édouard Champion, 1923, XXVI-312 p. (présentation en ligne [archive], lire en ligne [archive]).*

Карл Великий (лат. Carolus Magnus, фр. Charlemagne, нім. Karl der Große, англ. Charles the Great) народився, як вважають дослідники, 2 квітня 742 року в сім'ї Піпіна Короткого і Бертради або Берти, дочки графа Ланського Каліберта. Відомості про місце, де він з'явився на світ, суперечливі: зазначаються замки Інгельхайм поблизу Майнца і Карлхайм під Мюнхеном, а також Аахен і Зальцбург. Карл був старшим сином Піпіна Короткого та онуком Карла Мартелла, переможця арабів при Пуатьє в 732 році. Шлюбний союз між батьками був узаконений лише в 749 році⁵⁶.

Приблизно під час народження Карла Великого (умовно ним вважається 742 рік, але ймовірно 747 або 748 рік) його батько, Піпін III (Короткий), був, майордом, який служив королю Меровінгів, але фактично мав повну владу над Франкським королівством. Ті невеликі данні, що відомі про молодість Карла Великого, свідчать про те, що він отримав практичну підготовку для лідерства, беручи участь у політичній, громадській та військовій діяльності, пов'язаній з двором його батька⁵⁷. Його ранні роки були відзначені низкою подій, які мали величезний вплив на становище франків у сучасному світі.

Внаслідок хронічної слабкості монархів реальну політичну владу в королівстві здійснював найближчий сподвижник короля, іменувався майордомом. У 751 році Піпін Короткий, нащадок стародавнього роду Каролінгів, незмінно постачав Меровингам майордомов, вирішив покласти край примарною влади своїх володарів. За підтримки папи Римського він усунув останнього з Меровінгів і поклав корону на себе. Перший каролінзький король, він розширював і зміцнював франкську державу в тісному союзі з татами. При помазанні Піпіна на царство, яке вчинив тато

⁵⁶ *Эйнхард. Жизнь Карла Великого.* Москва: Институт философии, теологии и истории св. Фомы, 2005. URL: <https://www.vostlit.info/Texts/rus11/Einhard/rametext.htm> (дата звернення: 10.09.2022).

⁵⁷ *Franz-Reiner Erkens (Hrsg.): Karl der Große in Renaissance und Moderne. Zur Rezeptionsgeschichte und Instrumentalisierung eines Herrscherbildes (Das Mittelalter. Perspektiven mediävistischer Forschung. Zeitschrift des Mediävistenverbandes 4, 1999, Heft 2).* Akademie Verlag, Berlin 1999.

Стефан II в абатстві Сен-Дені біля Парижу у 754 році, помазані були також його сини Карл і Карломан.

Відрізняючись з самих ранніх років міцним здоров'ям, безстрашністю і лагідною вдачею, а також полюванням до навчання, а видатним розумом, Карл ще в дитинстві був оголошений своїм батьком спадкоємцем престолу. Карлу, при оголошенні його спадкоємцем і помазанні татом, було всього 12 років, але він уже супроводжував батька в походах і знайомився зі справами управління⁵⁸. Незвичайні природні здібності дали юному спадкоємцю можливість не тільки засвоїти те, чому його вчили, а й проявити відому самостійність. Завдяки цьому, він ще юнаком став прямим помічником Піпіна Короткого.

Коли Піпін помер у 768 році, його володіння було розділено за франкським звичаєм між Карлом Великим і його братом Карломаном. Майже одразу суперництво між двома братами поставило під загрозу єдність Франкського королівства. Шукаючи переваги над своїм братом, Карл Великий уклав союз із Дезидерієм, королем лангобардів, прийнявши за дружину доньку короля, щоб укласти угоду, яка загрожувала крихкій рівновазі, встановленій в Італії через союз Піпіна з папством. Смерть Карломана в 771 році поклала край наростаючій кризі, і Карл Великий, нехтуючи правами спадкоємців Карломана, взяв під свій контроль усе Франкське королівство⁵⁹.

Зі смертю брата Карл відразу став наймогутнішим правителем у Західній Європі. Його володіння охоплювали більшу частину сучасної Франції, Бельгії, значну частину території Нідерландів і західної Німеччини, а номінально і Баварії, в яку тоді входила більша частина сучасної Австрії.

⁵⁸ *Wolfgang Braunsfels* u. a. (Hrsg.): *Karl der Große. Lebenswerk und Nachleben*, Bd. 4 *Nachleben*. Schwann, Düsseldorf 1967.

⁵⁹ *Johannes Fried*: *Karl der Große. Gewalt und Glaube. Eine Biographie*. 4. Auflage, Beck, München 2014, (aktuelle, umfassende und stilistisch ansprechende Biographie, die das Leben Karls in den geschichtlichen Kontext seiner Zeit einbettet).

Карл без зволікань взявся за зміцнення своїх нових володінь і розширив їх межі на схід, північ і південь⁶⁰.

Карл Великий прийняв правління в той момент, коли величезні зміни в суспільстві стали впливати на його королівство. Згідно з франкською традицією, він був королем-воїном, від якого очікувалося, що він поведе своїх прихильників у війнах, які розширяють гегемонію франків і принесуть багатства землі і владу його супутникам.

Його попередники Меровінги досягли надзвичайного успіху як завойовники, але їхні перемоги призвели до створення королівства, що складалося з різних народів, єдине правління над яким ставало все важчим. Ситуацію для королів Меровінгів ускладнювали як ненаситний апетит франкської аристократії до багатства та влади, так і постійний поділ франкського королівства, який був наслідком звичаю розглядати королівство як спадщину, яку мали розділити між усіма спадкоємцями чоловічої статі, що вижили кожен. король. На початку VIII століття ці сили зменшили правителів Меровінгів до тих, кого їхні наступники Каролінгів назвали королями, які «нічого не роблять».

Реальну владу отримала аристократична династія, пізніше названа Каролінгами на честь Карла Великого, яка протягом 7 століття проклала собі шлях до панування, використовуючи посаду мера палацу для встановлення контролю над королівською адміністрацією та королівськими ресурсами та для побудови слідувачі достатньо сильним, щоб відбити конкуруючі франкські родини, які прагнуть порівнянної влади⁶¹. Протягом VIII століття каролінгські мери палацу Карл Мартел (714–741) і (до того, як став королем) Піпін III (741–751) все більше звертали увагу на діяльність, спрямовану на стримування політичної роздробленості Франкського королівства. Таким

⁶⁰ *Thomas Kraus, Klaus Pabst (Hrsg.): Karl der Große und sein Nachleben in Geschichte, Kunst und Literatur (= Rezeptionskulturen in Literatur und Mediengeschichte. Band 1). Königshausen & Neumann, Würzburg 2014 (mit aktuellen und thematisch breit gefächerten Beiträgen zur Rezeptionsgeschichte).*

⁶¹ *Franz Irsigler: Untersuchungen zur Geschichte des frühfränkischen Adels. Röhrscheid, Bonn 1969, 1981.*

чином, Карл Великий був спадкоємцем давньої традиції, згідно з якою король оцінювався його успіхом у війні, що, у свою чергу, вимагало від нього розробки засобів управління, здатних підтримувати контроль над дедалі більш поліглотним населенням.

У середині VIII століття почали діяти нові сили, щоб ускладнити традиційну роль франкського королівства. Внаслідок того, що Піпін покладався на церковну владу, щоб легітимізувати його повалення династії Меровінгів та узурпацію королівської посади, Каролінги стали, за ідіомою того часу, правителями «з ласки Божої», роль, яка поклав на них нові, ще не чітко визначені повноваження та відповідальність. Припущення цього нового тягаря прийшло в той час, коли релігійне оновлення набирало обертів, щоб додати новий вимір силам, які визначають, спрямовують і підтримують християнську спільноту⁶². VIII століття стало свідком інтелектуального та мистецького пожвавлення в усьому латинському християнському світі, яке зосереджувалося на відновленні контакту з класичним і патристичним минулим як вирішальній умові для оновлення християнського суспільства. Франкська соціальна система, яка ґрунтувалася на родинних зв'язках, зв'язках між військовими лідерами та їхніми товаришами по зброї, а також на етнічній приналежності, перекривалася соціальними зв'язками, створюваними, коли один індивід довіряв себе іншому, приймаючи таким чином умови особистої залежності. що передбачало надання послуг начальнику в обмін на матеріальні винагороди, надані залежній стороні⁶³.

Крім того, світ за межами Франції політично й економічно змінювався через занепад Східної Римської імперії, тріумфальний наступ арабських

⁶² *Lieselotte-E. Saurma-Jeltsch: Karl der Große als vielberufener Vorfahr. Sein Bild in der Kunst der Fürsten, Kirchen und Städte (Schriften des Historischen Museums. Bd. 19). Thorbecke, Sigmaringen 1994.*

⁶³ *Franz Fuchs, Dorothea Klein (Hrsg.): Karlsbilder in Kunst, Literatur und Wissenschaft. Akten eines interdisziplinären Symposions anlässlich des 1200. Todestages Karls des Großen (= Rezeptionskulturen in Literatur- und Mediengeschichte. Bd. 1). Königshausen & Neumann, Würzburg 2015.*

військ та їх ісламської релігії в середземноморському світі та загрозу, яку становили нові скандинавські, слов'янські та середньоазіатські загарбники⁶⁴.

Відмітною ознакою правління Карла Великого було його намагання шанувати давні звичаї та очікування франкського королівства, творчо реагуючи на нові сили, що впливають на суспільство. Його особисті якості допомогли йому впоратися з цим викликом. Ідеальний вождь-воїн, Карл Великий, був імпазотною фізичною особою, благословенною надзвичайною енергією, особистою мужністю та залізною волею. Він любив активне життя — військові походи, полювання, плавання, — але він був не менш домашнім при дворі, щедрим на свої подарунки, добрим товаришем за бенкетним столом і вправним у встановленні дружби.

Хоча він отримав лише початковий рівень формальної освіти, Карл Великий володів значним природним інтелектом, інтелектуальною допитливістю, бажанням вчитися в інших і релігійною чутливістю — усі якості, які дозволили йому зрозуміти сили, які змінювали світ навколо нього. Ці грані його особистості разом зробили його фігурою, гідною поваги, вірності та прихильності; він був лідером, здатним приймати обґрунтовані рішення, готовим діяти відповідно до цих рішень і вміло переконувати інших слідувати за ним⁶⁵.

3.2. Розширення Франкської Держави.

Військові кампанії Карла Великого

Ще за життя брата Карломана Карл почав свою першу самостійну війну в Аквітанії у 769 році проти підняв заколот Гунольда. Карл розв'язав її, розраховуючи на допомогу брата. Але хоча брат не надав йому обіцяної допомоги, Карл рішуче продовжив задуманий похід і закінчив його не

⁶⁴ *Michael Imhof, Christoph Winterer: Karl der Große. Leben und Wirkung, Kunst und Architektur. Imhof, Petersberg 2013(mit einem kunsthistorischen Schwerpunkt).*

⁶⁵ *Dieter Hägermann: Karl der Große. Herrscher des Abendlandes. Econ, Berlin 2000, (Rezensionen).*

раніше, ніж своїм завзяттям і твердістю добився всього, чого бажав. Він примусив Гунольда бігти в Гасконь. Не залишаючи його там в спокої, Карл перейшов річку Гаронна і добився у герцога гасконської видачі бунтівника⁶⁶. На початку свого правління Карл за короткий термін придушив заколот в Аквітанії. Пізніше Карл Великий остаточно приєднав цю найбільш романізовану область до корони, замінивши багатьох місцевих володарів франками і перетворивши її на васальну королівство, на чолі якого поставив свого сина Людовіка.

У перші три десятиліття правління Карла Великого домінували військові кампанії, які були спричинені різними факторами: необхідністю захистити своє королівство від зовнішніх ворогів і внутрішніх сепаратистів, бажанням завоювань і здобичі, гострим відчуттям можливостей, що відкриваються змінами владні відносини та прагнення до поширення християнства. Його виступи на полі бою принесли йому славу короля-воїна у франкській традиції, того, хто зробить франків силою у світі, який колись містився у Римській імперії⁶⁷.

Карл розумів, що могутність держави тримається на військовій силі, тому велику увагу приділяв армії. На початку його завойовницьких походів вона зазнала змін. Раніше в основі війська стояли вільні селяни, тепер простому франку ставало все важче нести військову службу. Король зібрав усі постанови про несення військової служби в капітуляріях (склепіннях законів). Там зазначалося, що у військо можуть призиватися лише особисто вільні франки. Це було з розвитком великого землеволодіння, що дозволило

⁶⁶ *Bernard Bachrach, Charlemagne's Early Campaigns (768-777): A Diplomatic and Military Analysis, History of Warfare, vol. 82, Leyde / Boston, Brill, 2013, 723 p.*
 URL:<https://books.google.com.ua/books?id=k0B92eRh2EC&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false> (дата звернення: 18.11.2022).

⁶⁷ *John France, « The Composition and Raising of the Armies of Charlemagne », Bernard S. Bachrach, Clifford J. Rogers, Kelly DeVries (dir.), Journal of Medieval Military History, Woodbridge, The Boydell History, 2002.*

монарху залучити до лав франкської армії велика кількість важкоозброєних вершників⁶⁸.

Участь у війні передбачало повне звільнення людини у сприятливий для сільських робіт час та обробку його землі кимось іншим. Крім того, воно вимагало значних витрат на придбання спорядження та озброєння, яке ставало все дорожчим у міру того, як зростало значення кавалерії в масовому перекиданні воїнів, а також у тактиці битв (кількість вершників, що мобілізуються в період розквіту королівства, наближалось до 50000)⁶⁹. Тепер важка кіннота становила чималу частину королівського війська. Вершники були озброєні довгими мечами, які вважалися кращими в Європі того часу.

Також змінився і вигляд франкського пішого воїна: вони були озброєні бойовими сокирами та списами зі щитами та одягнені у міцні шкіряні захисні сорочки. У війську франків було також багато лучників, якими ставали найзаможніші – вони зобов'язувалися виступити на війну з луком, маючи при собі дві тятиви та 12 стріл⁷⁰.

Левандовський пише у книзі про Карла Великого: «Безперервні війни вимагали колосальних і своєчасно підібраних людських ресурсів. Щоб утримувати завоювання, були потрібні сильні гарнізони. Карл, продовжуючи традиції батька та діда, практикував змішану систему набору⁷¹. З одного боку, він широко використовував і розширював військову реформу Карла Мартелла, створюючи стійке ядро армії - служивих людей, бенефіціаріїв. За регулярну службу цим воїнам, як і раніше, давалися бенефіції — земельні нагороди з державних фондів (що, до речі, вимагало постійного збільшення

⁶⁸ *Bernard S. Bachrach*, «Charlemagne and the Carolingian General Staff», *The Journal of Military History*, vol. 66, no 2, avril 2002, p. 313-357 (DOI 10.2307/3093063, JSTOR 3093063).

⁶⁹ *Bernard S. Bachrach*, «Charlemagne's Cavalry : Myth and Reality», *French Historical Studies*, vol. 47, no 4, décembre 1983, p. 181-187 (DOI 10.2307/1987857, JSTOR 1987857).

⁷⁰ *François Louis Ganshof*, «Charlemagne's Army», dans Bryce and Mary Lyon (dir.), *Frankish institutions under Charlemagne*, Providence, Brown University Press, 1968, XVI-191 p.

⁷¹ *Simon Coupland*, «Carolingian Arms and Armor in the Ninth Century», *Viator: Medieval and Renaissance Studies*, Brepols, vol. 21, 1990, p. 29-50 (DOI 10.1484/J.VIATOR.2.301331, présentation en ligne [archive]). <https://deremilitari.org/2014/02/carolingian-arms-and-armor-in-the-ninth-century/>(дата звернення: 27.10.2022).

цих фондів). Водночас король не нехтував і старовинною системою призову, що збереглася від часів Меровінгів. Щороку він посилав накази єпископам, графам і великим землевласникам тих чи інших областей, наказуючи з'явитися у призначений час на місце збору, маючи з собою всіх своїх «людей», кінних та піших, озброєних та обмундированих. За запізнення накладався високий штраф, за ухилення - більш серйозна кара. Загальні заклики, що згубно відбивалися на господарстві країни, були рідкісні. Як правило, закликалося населення тих областей, що межували з районами воєнних дій. Участь у війні обходилася воїну дуже дорого, оскільки він мав споряджатися власним коштом, тоді кінь, лати, щит, спис, меч та інші похідні атрибути у сумі дорівнювали вартості двадцяти корів. Подібні витрати могли нести лише власники великих бенефіцій. Що ж до інших, то встановлювалися правила, згідно з якими п'ять-шість вільних людей об'єднувалися, щоб обмундирувати та озброїти одного»⁷².

Отже, війну вирішено, король оголосив збір війська. У поході повинні взяти участь усі чоловіки, крім рабів, немічних та ченців, однак окремі військові з'єднання очолювали єпископи та абати. Під час походів військо завжди супроводжував обоз, який обслуговували слуги феодалів, підводні, погоничі мулів та інші люди, які не брали участі в битвах. За військом Карла Великого в походах слідували стада худоби.

Війни Карла Великого, що тривали протягом 33 років (772 – 804), посідають особливе місце у історії самого «засновника Європи», а й у історії всього Середньовіччя, як із найяскравіших прикладів колонізації «хрестом і мечем»⁷³.

⁷² Люблинская А. Д. Источниковедение истории средних веков. Л.: Издательство Ленинградского университета, 1955. С. 66. 374 с.
URL:http://www.spbiiran.nw.ru/wpcontent/uploads/2015/09/Lyublinskaya_A_D_Istochnikovedenie_istorii_sredni.pdf (дата звернення: 10.09.2022).

⁷³ *Matthias Becher: Karl der Große. 7. durchgesehene und aktualisierte Auflage. Beck, München 2021, (sehr knappe Einführung mit kommentierter Kurzbibliographie).*

Найбільш масштабною військовою кампанією Карла Великого вважаться його підкорення саксів, давніх ворогів франків, чиє завоювання вимагало понад 30 років воєнних дій (772–804).

Систематично сакси вступали у конфлікти зі своїми західними сусідами франками. Ще в 718 році франкський майордом Карл Мартелл (715-741) зробив спустошливу військову експедицію в Саксонію, дійшов до берегів Везера, а в 734 році відновив військові дії і змусив саксів платити данину франкам.

Як про те нарікали сучасні хроністи, завжди бунтівні сакси, цей «віроломний і підступний народ», ніколи не тримають своїх обіцянок і ніколи не дотримуються договорів, і якщо майордом (згодом – король) Піпін короткий (741/751 – 768) вступав з ними у війну тричі – у 744, 753 і 758 рр., - то його синові, Карлу Великому знадобилося організувати цілих вісімнадцять військових походів за Рейн.

Перший похід проти саксів відбувся в 772 році. На перших порах підкорення і хрещення саксонців відбувалися з оманливою легкістю, але незабаром почалися заколоти і відмови від нової віри. Це була найдовша і запекла війна за його царювання⁷⁴.

Ця тривала боротьба, яка призвела до анексії великого блоку території між річками Рейн і Ельба, відзначалася грабежами, порушеннями перемир'я, захопленням заручників, масовими вбивствами, депортацією бунтівних саксів, драконівськими заходами змусити прийняти християнство, і випадкові поразки франків. Вторгшись в 772 році до Саксонії, Карл зруйнував фортецю Ересбург та й кинув язичницьку святиню - ідола саксів Ірмінсула. "Перемога моя була б неповна, якби мені не вдалося знищити

⁷⁴ *Bernard Bachrach, Charlemagne's Early Campaigns (768-777): A Diplomatic and Military Analysis, History of Warfare, vol. 82, Leyde / Boston, Brill, 2013, 723 p.* URL: <https://books.google.com.ua/books?id=k0B92eRh2EC&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false> (дата звернення: 18.11.2022).

цього ідола!"⁷⁵ - сказав Карл Великий під час руйнування язичницької святині.

Знищивши Ірмінсуль, Карл рушив у долину Везера, і сакси, усвідомлюючи неможливість подальшого опору, здалися. Вони виявили Карлові покірність, і навіть дали йому дванадцять заручників із числа саксонської племінної знаті - еделінгів, після чого (у жовтні того ж року) франкський король, мабуть, тоді не ставив перед собою іншого завдання крім демонстрації непокірним своєї військової могутності, - зміг повернутися до Франкської держави.

У той час його куди більше турбував конфлікт з лангобардами, що назрівав. Однак, підкоривши Лангобардське королівство і прийнявши влітку 774 р. титул "rex Francorum et Langobardorum", він поспішив додому, бо вдома стало неспокійно: ще недавно "переможені і благаючі" сакси знову підняли зброю, розорили Гессен і підступили до абссен⁷⁶. І хоча, як стверджує автор "Annales Regni francorum", "Господь вразив їх панічним жахом, і відразу, тремтячи, вони з соромом повернулися до своєї країни", король взимку 775 р., після чергового з'їзду, що цього разу засідав у Дюрені, розпочав проти них нову кампанію⁷⁷. Тепер позиція Карла стала набагато жорсткішою: він прагнув не тільки придушити повстання, а й повсюдно насадити в Саксонії християнство і винищити всіх, хто відкине хрест.

У боротьбі з саксами-вестфалами Карл захопив фортецю Зігебург на березі Рура, а трохи пізніше завдав їм нищівної поразки при Брунсберзі біля Хокстера, де до нашого часу збереглися залишки укріплень, які називають Саксонськими ровами. Незабаром пощади запросили відсфали та анграрії,

⁷⁵ *Эйнхард*. Жизнь Карла Великого. Москва: Институт философии, теологии и истории св. Фомы, 2005. 303 с. URL: <https://www.vostlit.info/Texts/rus11/Einhard/frametext.htm> (дата звернення: 10.09.2022).

⁷⁶ *Aldo Angelo Settia*, «La fortezza e il cavaliere : tecniche militari in Occidente», dans *Morfologie sociali e culturali in Europa fra tarda antichità e alto medioevo*, Spoleto, Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo, coll. «Settimane di studio del Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo», no XLV, 1998, p. 555-584.

⁷⁷ *Bowlus, Charles R.* (2006). *The Battle of Lechfeld and its Aftermath, August 955: The End of the Age of Migrations in the Latin West.*

але перш ніж Карл вислухав від переможених чергові клятви у вірності та обіцянки перейти в християнство, загін вестфалів хитрістю проникнув у Хідбек (Любек), де дислокувалися франкські війська, і влаштував нещадну різанину⁷⁸.

Коли в 776 році Карл вирушив у Ломбардію для придушення заколоту фріульського герцога Ротгальда, сакси знову підняли повстання, захопили Ересбург і взяли в облогу Зігебург. Як би там не було, але рушивши в Саксонію на допомогу своїм гарнізонам, франкський король «знайшов багатьох з цього віроломного народу, хто благав про пощаду і, здавалося, навіть каявся і просив у нього вибачення за свої злочини».

У 777 році Карл скликав у Падерборні перший з'їзд саксонської знаті, зажадавши від еделінгів присяги франкській короні та християнської релігії. До того ж Падерборн відмовився з'явитися один з головних противників франкського панування - могутній ватажок вестфалів Відукінд. Через кілька років він ще нагадає про себе новим повстанням, але вже до цього Карлу довелося двічі утихомирювати саксів: в 779 році він «вогнем і залізом» придушив заколот остфалів та анграріїв, дійшов до берегів Везера, а в 780 році змусив переможених ним східносак язичників прийняти масове хрещення на Ельбі поблизу Магдебурга⁷⁹.

У 782 році через Ельбу та Заалу в Саксонію ринули полчища лужицьких сербів. Проти них Карл послав військо, на чолі якого поставив камергера Адальгіза, коннетабля Гейлона та пфальцграфа Ворада. Вже перебуваючи в дорозі, воєначальники отримали тривожну новину: Відукінд, який доти користувався захистом датських норманів, повернувся на батьківщину і підняв серед саксів черговий заколот.

Про підкоррення слов'ян і мови нейшлося: всі свої сили франки кинули проти непокірних васалів. Як здавалося, спочатку все обіцяло удачу. На

⁷⁸ *Rosamond McKitterick* (Hrsg.): *The New Cambridge Medieval History. Volume 2*, с. 700. с. 900. Cambridge University Press, Cambridge 1995.

⁷⁹ *Jörg W. Busch*: *Die Herrschaften der Karolinger 714–911*. Oldenbourg, München 2011.

допомогу полководцям Карла нагодився навіть його родич граф Теодоріх із загоном ріпуаріїв. Франки готувалися оточити Відукінда біля підніжжя гірського хребта Зюнтель, проте трапилося непоправне: не бажаючи ділити з Теодоріхом лаври своєї перемоги, яка здавалася такою близькою, три королівські воєначальники стали діяти без його підтримки і атакували саксів «не так, як люди, які готуються зустріти в личить, - повідомляє літописець, - але якби вони вже переслідували відступаючих і збирали трофеї. Кожен віддався швидкості свого коня, і в цьому сліпому шаленстві вони кинулися на саксів, які приготувалися до битви перед табором»⁸⁰.

Самовпевненість принесла франкам криваві плоди: нападники були винищені майже повністю, склали голови Адальгіз та Гейлон. Восени того року після недовгих зборів Карл знову повів свої армії за Рейн, щоб придушити повстання. Коли ж здобув перемогу, він, незважаючи на покаяні клятви повалених саксів, які «всі погодилися засудити Відукінда як винуватця зради», учинив нещадну розправу над ними: на березі річки Аллер поблизу Вердена воїни короля за один день обезголовили чотири з половиною тисячі сак!⁸¹

У наступні три роки землі між Рейном та Ельбою, розграбовані та повністю політі кров'ю, стали ареною тотального терору проти саксів. У 783 році, дізнавшись, що сакси готуються до битви в місці, що називається Детмольд, Карл рушив проти них з такою швидкістю і влаштував таку різанину, що з цієї незліченної безлічі саксів врятувалися втечею навряд чи кілька нещасних. Через кілька місяців франкський король здобув нову перемогу на річці Хаазі неподалік Оснабрюка.

⁸⁰ *Florence Close et Catherine Lanneau*, «Entretenir le souvenir de Charlemagne en Belgique. Regards croisés de médiévistes et de contemporanéistes: introduction», *Revue belge de philologie et d'histoire*, t. 93, fascicule 3-4 «Dossier: Entretenir le souvenir de Charlemagne en Belgique. Regards croisés de médiévistes et de contemporanéistes», 2015, p. 735-738 (lire en ligne [archive]).

⁸¹ *Rudolf Schieffer*: *Christianisierung und Reichsbildung. Europa 700–1200*. C.H. Beck, München 2013, (knappes, aktuelles Überblickswerk mit gesamteuropäischer Perspektive).

Саксів умертвляли тисячами, а бранців звертали до рабів. У 784 р. Карл доручив продовжувати війну у Вестфалії своєму старшому синові і сам попри звичай не залишив Саксонію на зиму, а влаштувався в Ересбурзі, куди закликав своїх дітей і нову дружину Фастраду.

Сили саксів після розгрому на Хазі були виснажені і багато еделінгів відмовилися від опору, але Відукінд та його найближчий соратник Аббіон, як і раніше, не склали зброї, хоча, мабуть, уже розуміли, що боротьба ними програна. Абстрактний придушення повстання в західних областях свого королівства і підготовкою походу проти тюрингів, Карл вирішив вдатися до дипломатичного врегулювання саксонського конфлікту і направив до Відукінда, що знаходився на Ельбі, своїх послів, щоб переконати відмовитися від зради і прийти без побоювання під його, короля.

Той, у свою чергу, зажадав надати франкських заручників і, коли отримав їх, наважився прибути до Галії. У містечку Аттіньї в Шампані Відукінд, Аббіон та інші вожді бунтівних саксів склали франкському королю присягу вірності і прийняли християнство.

З цих пір ім'я Відукінда більше не зустрічається в історичних джерелах, але за переказом Карл Великий на знак своєї милості передав йому в лінне тримання землі, які раніше належали саксам-анграріям і на згадку про них зберегли назву Анграрії або, німецькою, Енгерна. Отже, Саксонія, знекровлена і розорена, нарешті була повалена до ніг франків і впокорена на кілька років.

Не дивно, що серед такої жорстокості, навіть втративши своїх головних ватажків, сакси продовжували боротися з франкським пануванням, - хоча, безумовно, їхня боротьба вже не приймала таких значних розмірів, як за Відукінда. Тільки на початку 794 р. хвилювання в областях саксів спонукали Карла почати нову військову експедицію, спочатку відкладену через смерть королеви Фастради: дві армії, які очолював король і його старший син Карл, рушили в бунтівну країну. Сакси, які готувалися зустріти їх між Падерборном та Ересбургом, переконавшись у чисельній перевазі

супротивника, склали зброю, дали традиційну обіцянку виконати всі умови, пред'явлені франками, та надали заручників. За рішенням з'їзду, скликаного Карлом в 785 р. в Костхаймі поблизу Майнца, війна тривала, і в ході кампаній 794-99 років. Саксонія нарешті була підкорена остаточно; лише нордальбінги ще деякий час (до 804) продовжували битися. Франків підтримували слов'яни-бодричі, які загрожували саксам зі сходу та північного сходу.

У 798 р. заельбські сакси розправилися з франкськими чиновниками, які прибули в їхні землі вершити правосуддя, а потім напали на бодрицького князя Трасикона. Прагнучи придушити ці останні спалахи саксонського опору, Карл організував широкомасштабне примусове переселення саксів, що жили між Везером і Ельбою, до інших районів франк-ської держави і розділив Саксонію на графства. Християнська церква, яка остаточно утвердилася в завойованій країні і придбала в ній значні земельну власність, набула там серйозного впливу⁸².

Поки тривало завоювання Саксонії, Карл Великий здійснив інші походи. Як тільки він став одноосібним королем у 771 році, він відмовився від своєї лангобардської дружини та свого союзу з її батьком, королем Дезидерієм. Невдовзі, у 773–774 роках, він відповів на звернення папи Адріана I (772–795) про захист, очоливши переможну експедицію до Італії, яка завершилася прийняттям ним лангобардської корони та анексією Північної Італії.

Насамперед Дезідерій звів рахунки з прихильниками франків серед своїх. Почалися репресії, конфіскації, вигнання. Потім було зроблено демонстративний крок. Після смерті Карломана його дружина та діти втекли з Франкської держави. Вони знайшли притулок у Дезідерія. Виявляючи їм усіляке заступництво, Лангобард зажадав, щоб тато помазав на царство синів Карломана, як законних спадкоємців свого батька.

⁸² *Ermold le Noir*, Poème au roi Louis le Pieux suivi de Épîtres au roi Pépin (édition d'Edmond Faral), Les Belles Lettres, Paris, 1964.

Але тут Дезідерій прорахувався. У лютому 772 року Стефана III змінив на папському престолі Адріан I. Почесного роду, освічений, що пройшов всі шаблі церковної ієрархії, авторитарний і сильний характером, він не подружжя свого попередника. На початкові загравання Дезідерія Адріан відповів стримано, вимагаючи гарантій. Гарантій Лангобард не дав, але почав спустошувати папські володіння, розраховуючи взяти впертого змором. Папа закликав на захист тосканців, забарикадувався в Римі та відправив термінову естафету до франкського короля, благаючи прийти його на допомогу «Святій Римській церкві»⁸³.

Могутня армія франків попрямувала до Альп. Лангобарди зміцнили та закрили перевали. Щоб не втрачати час та ресурси, Карл наважується на обхідний маневр. По таємних стежках загін франків підібрався до супротивника з тилу. Побоюючись оточення, король Дезідерій залишив перевали і відступив до своєї столиці Павій. Франки з боєм переслідували ворога, захопивши дорогою численні лангобардські міста. Залишивши частину сил під Павією, Карл з рештою війська в лютому 774 року підступив до Верони. Після короткої облоги місто здалося противнику⁸⁴.

У квітні франки підійшли до Рима. Папа Адріан I влаштував Карлові урочисту зустріч. До багатьох міст, подарованих татові його батьком, він обіцяв додати нові дарування (цю обіцянку потім не було виконано). На початку червня, не витримавши тягарів облоги, Дезідерій вийшов із Павій і підкорився переможцю. Карл заволодів столицею лангобардів та королівським палацом. Переможеного ворога він змусив постригтися у ченці.

Перемога, здобута у 774 році, була лише початком. Італія не одразу підкорилася завойовнику. Щойно він залишив країну, як герцоги Фріуля і Сполето, підбурювані Адальгіз, влаштували змову. Розраховуючи на підтримку візантійського флоту, вони думали опанувати Рим і відновити

⁸³ *Wolfgang Braunsfels* u. a. (Hrsg.): *Karl der Große. Lebenswerk und Nachleben*, Bd. 4 *Nachleben*. Schwann, Düsseldorf 1967.

⁸⁴ *Jean-François Verbruggen*, «L'art militaire dans l'empire carolingien, 714-1000», *Revue belge d'histoire militaire*, no 23, 1980, p. 393-411.

панування лангобардів. Папа Адріан негайно відписав Карлу, повідомляючи про небезпеку. Але минув рік, перш ніж Карл, зайнятий у Саксонії, зміг вжити заходів. Нарешті, в 776 році він перейшов Альпи і, не заходячи до Риму, швидко засмутив плани змовників: Адальгіз знову втік, герцог Фріуля був убитий, бунтівні міста підкорилися. Однак Карл не будував із цього приводу ілюзій. Він ретельно продумував заходи щодо зміцнення свого володарювання в Італії і вже склав певний план⁸⁵.

У Фріулі і Сполето було поставлено герцоги, інших областях – графи, і хоча головні державні посади виконувались франками, дещо залишили і місцевої знаті. Ця «м'яка манера» управління мала на меті заспокоїти пролангобардські пристрасті, справжнім же володарем країни залишався Карл, без згоди якого не могло бути ухвалено жодне важливе рішення⁸⁶.

Але заспокоїти пристрасті було не так просто. Якщо Північної та Середній Італії справи здавалися гаразд, то Півдні країни обстановка складалася далеко ще настільки блискуче. Аріхіз, герцог Беневентський, таємний учасник комplotу 774-776 років, готувався стати гідним наступником Дезідерія, тим більше, що його дружина Аталберга була дочкою скинутого короля. Герцогу не можна було відмовити ні в знатності роду, ні в освіченості, ні в хоробрості; згубило його надмірне честолюбство. Невдоволений своїм титулом, він збирався приміряти королівську корону, а оскільки в Італії вже було два королі - Карл і Піпін, то третій, який спирається ще й на підтримку Візантії, ставав просто ні до чого.

Виходячи з цього, франкський володар, якого про все старанно інформував тато, що сам страждав від інтриг і захоплень неспокійного герцога, знову опинився в Італії. На самому початку 787 року він був уже в

⁸⁵ *Thomas Hodgkin*, *Italy and Her Invaders*, Oxford: Clarendon Press., 1889 (lire en ligne [archive]).

URL:https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Gazetteer/Places/Europe/Italy/_Texts/HODIHI/home.html (дата звернення: 29.11.2022).

⁸⁶ *Isabelle Durand-Le Guern* (préf. Gwenhaël Ponnau), *Le Moyen Âge des romantiques*, Rennes, Presses universitaires de Rennes, coll. « Interférences », 2001, 314 p. (présentation en ligne [archive], lire en ligne [archive]), «Charlemagne», p. 147-167. URL: <https://books.openedition.org/pur/29631> (дата звернення: 29.11.2022).

Римі, де після обговорення проблеми з Адріаном прийняв рішення підкорити своїй владі "залишки королівства Дезідерія", як він назвав володіння Аріхіза.

Герцог, який не отримав ні від кого своєчасної підтримки, був змушений стримати запал. Він відправив у Рим до Карла свого старшого сина Ромуальда з багатими дарами, запевненнями у покірності та проханням не вторгтися у його володіння. Подарунки та заручника король прийняв, але прохання не виконав: на чолі своєї армії він перейшов кордон і прибув до Капуї. Аріхіз вважав за краще відступити до Салерно і звідти відправив до Карла свого другого сина Грімольда з дванадцятьма знатними лангобардами, обіцяючи повну покору, аби король не спустошував його територію і не вимагав особистої явки. Карл милостиво погодився, відпустив у Беневент Ромуальда і відправив із ним своїх уповноважених прийняти присягу від Аріхиза та її народу. Присягу було дано. Понад те Аріхіз зобов'язався платити щорічну данину у вигляді 7000 солідів⁸⁷.

Задоволений цим, франкський монарх повернувся до Риму, де відсвяткував Великдень, та був, ведучи у себе заручників, залишив Італію. Не встиг він ще перейти Альпи, як підступний беневентець порушив усі свої клятви, уклав союз із візантійським урядом і одержав від нього в подарунок Неаполь; натомість він мав носити грецький костюм і відправити Ромуальда заручником до Константинополя. Адальгіз, який одночасно довго чекав відповідного випадку, попрямував з армією до Тревизо і Равенни з метою підпорядкувати північ країни. Усі завоювання Карла Італії ставилися під загрозу. Але доля розпорядилася інакше: 26 серпня 787 Аріхіз несподівано помер, причому за місяць до цього помер Ромуальд.

Карл відчував себе господарем становища: візантійсько-беневентська змова провалилася, а новий герцог, Грімольд, був у нього в руках. Але вороги не хотіли примиритися зі своєю невдачею. Адальгіз, що вже

⁸⁷ *Matthew Gabriele, An empire of memory: the legend of Charlemagne, the Franks, and Jerusalem before the First Crusade, Oxford / New York, Oxford University Press, 2011, XII-202 p.*

висадився в Калабрії, вступив у контакт з Аталъбергою, вдовою Аріхіза, і почав наступ на папські володіння. У жаху Адріан, який посилав майже щоденні естафети Карлу, радив йому й надалі утримувати нового беневентського герцога, а наступної весни прийти до Італії з великою армією. Більш холоднокровний, ніж тато, Карл не зробив ні того, ні іншого. Поглинений іншими турботами, він не захотів знову йти до Італії, а Гримоальда вирішив відпустити, взявши з нього страшну клятву і змусивши зголити бороду (на франкську манеру – на знак покори!)⁸⁸.

І час показав, що він не помилився. Коли почалася війна з Візантією - а грецький уряд не міг без бою поступитися своїми позиціями в Італії, - Гримальд підтримав франкську армію, і візантійці зазнали повної поразки: чотири тисячі їх було вбито і тисяча взята в полон. То справді був триумф Карла. На хвилі перемоги він реалізував свій старий задум і опанував Істрію. Італійську епопею було завершено.

«Залишений на чолі ар'єргарду після відведення військ Карла Великого з Іспанії, Роланд віддав життя, відбиваючи напад маврів», - так розповідає епічна поема, складена значно пізніше описуваних подій⁸⁹.

Іспанський похід, безсумнівно, один із найзначніших після саксонської війни. Десь наприкінці XI століття поет чи переписувач, про якого відомо лише те, що його звали Турольд, записав історію трагічної загибелі Роланда.

Предпосилання конфлікту були такими. Виступивши з Аравії та пройшовши через Північну Африку, мусульманські війська маврів у 711 році вторглися до Іспанії. За вісім років вони відтіснили християнське населення країни до Піренеїв. Але коли маври спробували завоювати Францію, 732 року король Карл Мартелл змусив їх повернути назад. Через двадцять років син Карла, Піпін Короткий, був обраний королем франків. Його онук, якому

⁸⁸ *Barbero, Alessandro* (2004). *Charlemagne: Father of a Continent*. Translated by Allan Cameron. Berkeley: University of California Press. URL: https://books.google.co.uk/books?id=U4IDQAAQBAJ&pg=PA12&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false (дата звернення: 16.10.2022).

⁸⁹ *James, Edward* (1988). *The Franks. The Peoples of Europe*. Oxford, UK; Cambridge, Massachusetts: Basil Blackwell.

вдалося об'єднати під своїм правлінням більшу частину Європи, увійшов до історії як Карл Великий. Затятий поборник християнської віри, Карл Великий у 777 році побачив у суперечці між двома мусульманськими лідерами можливість не лише розширити межі своїх володінь на південь, а й відновити християнство у країнах, захоплених на початку століття прибульцями з Північної Африки.

У тому році у відповідь на прохання Сарагоси допомогти протистояти тиску з боку халіфа Кордови король франків вторгся до Іспанії. Спочатку Карлу Великому супроводжував успіх, він брав одне місто за іншим і зупинився, трохи не дійшовши Сарагоси. Коли він скористався перепопочинком, щоб організувати правління франкської адміністрації на вже завойованих територіях, правитель, який закликав його до Іспанії, вже вирішив свій конфлікт з халіфом і навіть намагався заручитися підтримкою місцевих християн, що залишилися, щоб вигнати франків. До середини серпня, зважаючи на все, Карл великий відійшов у Францію через ущелину Ронсеваль, а ар'єргард його потрапив у засідку. Атакували його не маври, а, швидше за все, місцеві жителі, баски, і насамперед із метою пограбування⁹⁰.

У списку жертв франків згадується якийсь Роланд, позначений лише як «відповідальний за похід бретонців». Сутичка у Піренеях коротко згадується у книзі *Vita Karoli Magni*, життєписі Карла Великого, складеному придворним секретарем через кілька років після смерті Карла, у 814 році. Про цей епізод напевно давно б забули, якби не легенда, що виникла на його основі.

Війська Карла Великого, короля франків, витісняють загони маврів в Іспанії, поки під їх контролем не залишається одна Сарагоса. Захисник міста король Марсилій збирає своїх вельмож на раду. Бланкандрен, наймудріший серед них, пропонує піти на хитрість. Він радить сказати Карлу Великому, що король готовий перейти у його віру. Якщо Карл Великий

⁹⁰ *Robert-Henri Bautier*. «La campagne de Charlemagne en Espagne (778): la réalité historique », *Bulletin de la Société des sciences, lettres et arts de Bayonne*, no 135, 1979, p. 1-5.

відведе свої війська, король вирушить за ним до Франції, щоб хреститися у його храмі. Марсиль схвалює план, і Бланкандрен їде послом до Карла Великого. Племінник Карла Великого Роланд налаштований скептично. Він нагадує дядькові про те, що одного разу Марсиль уже обдури франків⁹¹.

Проте розгніваний Ганелон, вітчим Роланда, втручається у розмову, переконуючи всіх прийняти пропозицію. Так, підтримує його один з верховних радників, війна затяглася надто надовго, Марсиль переможений: «Якщо він благає вас про пощаду, грішно було б продовжувати війну». Король погоджується і запитує, кому довірити небезпечну місію вирушити до Сарагоси і повідомити маврів про те, що їхня пропозиція прийнята.

Роланд висуває Ганелона. Це настільки виводить старого з себе, що він упускає рукавичку, яку Карл Великий велить відвезти маврам як свідчення укладання миру. Погана ознака. Дорогою до Сарагосу Ганелон розповідає Бланкандрену про свою заздрість до Роланда, кажучи, що Карл Великий не піде з Іспанії, поки войовничо налаштований племінник продовжуватиме користуватися його прихильністю. На той час, коли посланці приїжджають до двору Марсилья, підступний план Ганелона вже дозрів: отримавши від Марсилья обіцянку підкоритися, Карл Великий вирішить, що може спокійно відвести війська. Він поставить Роланда на чолі ар'єргарду, ставши таким чином беззахисним перед нападом маврів. Так і відбувається. Отримавши ключі від воріт Сарагоси від підступного Ганелона, Карл Великий переходить через Піренеї до Франції, вважаючи, що Марсиль мирно піде за ним.

Коли франки вступають у ущелину Ронсеваль, ар'єргард Роланда несподівано стикається з переважаючими силами маврів. Гордий лицар не прислухається до поради доброго друга Ольв'є протрубити в ріг зі слонової кістки, щоб покликати на допомогу Карла Великого. Незабаром, обіцяє він

⁹¹ *Aldo Angelo Settia*, «La fortezza e il cavaliere: tecniche militari in Occidente», dans *Morfologie sociali e culturali in Europa fra tarda antichità e alto medioevo*, Spoleto, Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo, coll. «Settimane di studio del Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo», no XLV, 1998, p. 555-584.

Ольв'є, його меч Дюрендаль почне трощити ворогів з такою силою, що кров маврів покриє його від рукояті до кінчика клинка. Незважаючи на браваду Роланда та героїчні спроби протистояти численному загону ворога, франки гинуть один за одним. Надто пізно трубить Роланд у ріг. Почувши віддалений поклик, Карл Великий поспішає назад у ущелину, але застає свого безрозсудно хороброго племінника вже мертвим разом із усіма воїнами ар'єргарду.

Це один із описів. В інших джерелах ми зустрічаємо інші описи. Ейнгард має свій опис: «Так, під час тривалої і майже безперервної війни з саксами, він, розмістивши в належних місцях гарнізони вздовж кордону, вирушив до Іспанії 778 після того як найкращим чином приготувався до війни. Подолавши ущелину Піренеї, він досяг капітуляції всіх міст і замків, до яких наближався, і повернувся з цілим і неушкодженим військом. Однак на зворотному шляху, на самому Піренейському хребті йому все ж таки довелося на короткий час випробувати віроломство басків. У той час як розтягнене військо Карла рухалося довгим ланцюгом, як то зумовили характер місця і тіснин, баски, влаштувавши засідку на самій вершині гори - бо місце, що підходить для засідки, знаходиться в густих лісах, яких там безліч - напавши зверху, скинули в долину, що лежить нижче, ар'єргард обозу і тих, хто йшов у самому кінці загону і оберігав тих, хто йшов попереду з тилу. Затіявши битву, баски перебили всіх до останнього і пограбували обоз, а потім під захистом вже ночі, приховавши найістотніше з вкраденого, поспішно розвіялися в різні боки. У цій справі баскам допомогла і легкість озброєння та характер місцевості, де відбувалося справа; навпаки, важке озброєння, і перетнутість місця зробили франків у всьому нерівними баскам⁹².

У цій битві з багатьма іншими загинули стольник Еггіхард, палацовий керуючий Анзелм і Руодланд, префект Бретонської марки. І до цього часу

⁹² *McKitterick, R.* (2018). *The Frankish Kingdoms Under the Carolingians 751–987.* Taylor & Francis.

неможливо було помститися за скоєне, оскільки зробивши це, ворог так розвіявся, що навіть не залишилося й слуху, де і серед яких племен їх можна знайти» .

Об'єднувальне значення для франкського табору має образ Карла Великого. Його зовнішній вигляд, виняткове довголіття, риси переваги морального та фізичного роблять його типовою фігурою епічної оповіді. Властива йому мудрість, проте не заважає тому пристрасті, з яким він ставиться до свого племінника Роланда (треба врахувати, що в деяких варіантах Роланд вважається сином Карла), і тому свавіллі, яке виявилось в його рішенні про посольство до Марсилія. Карлу особливо тяжкі не ті величезні втрати, які зазнав ар'єргард у битві з сарацинами, а загибель дванадцяти перів і насамперед Роланда, за смерть якого він готовий мстити сарацинам, не зважаючи на нові жертви.

Головна битва франків з басксько-гасконським військом під командуванням Вельфа II Лупа відбулося 15 серпня того ж 778 року. Франки, що відступали з Іспанії, були наздогнані супротивником у ущелині Ронсеваль. Ар'єргард королівської армії під командуванням племінника Карла Великого графа Роланда було повністю знищено басками.

Під час наступних завойовницьких походів за Піреней, які тривали до 801 року, Карл Великий завдав поразки баскам-християнам, які виступили проти нього. Він зумів відтіснити іспанських мусульман на південь до річки Ебро. Свої походи на Піренейському півострові, що тривали понад 20 років, Карл Великий завершив успішною облогою міста Барселони.

Сміливо та винахідливо поєднуючи традиційну роль короля-воїна з агресивною дипломатією, заснованою на добре розумінні поточних політичних реалій, Карл Великий підніс Франкське королівство до позиції лідера в європейському світі.

3.3. Коронація в Римі. Утворення Імперії.

Внутрішня та зовнішня політика Карла Великого

Величезний діапазон діяльності Карла Великого протягом перших 30 років його правління був прелюдією до того, що деякі сучасники та багато спостерігачів пізніше вважали кульмінаційною подією його правління: його коронації як римського імператора.⁹³ Значною мірою ця подія була наслідком ідеї, сформованої тлумаченням дій Карла Великого як правителя. З роками деякі головні політичні, релігійні та культурні радники короля переконалися, що під егідою короля та франкського народу формується нова спільнота, яку, як стверджував один Папа, «Господь Бог Ізраїля має благословенний».⁹⁴ Вони говорили про цю спільноту як про *imperium Christianum*, до якої входили всі, хто дотримувався ортодоксальної віри, проголошеної римською церквою.

Ця громада прийняла панування монарха, якого дедалі більше називали «новим Давидом» і «новим Костянтином», охоронцем християнського світу та виконавцем волі Бога. Занепокоєння про благополуччя *imperium Christianum* посилилося через те, що імператори-єретики в Константинополі вважалися непридатними претендувати на владу над християнською спільнотою, особливо після того, як у 797 році східним імператором стала жінка Ірина.⁹⁵ У більш широкому сенсі події 8-го століття століття сформувало в каролінгському світі уявлення про те, що латинський Захід і грецький Схід розходяться таким чином, що заперечує універсалістські претензії східних імператорів.

Потім, у 799 році, виникла ще більша загроза добробуту *imperium Christianum*. Здатність Папи вести Божий народ постала під сумнів, коли на Папу Лева III напали фракції римлян, у тому числі високопосадовці в

⁹³ Лэмб Г. Карл Великий. Основатель империи Каролингов. Москва: ЗАО «Центрполиграф», 2010. 352 с. URL: http://militera.lib.ru/bio/lamb_h01/index.html (дата звернення: 11.09.2022).

⁹⁴ Charlemagne, from Encyclopædia Britannica, full-article, latest edition. URL: <https://www.britannica.com/biography/Charlemagne> (дата звернення: 01.11.2022).

⁹⁵ Rudolf Schieffer: Christianisierung und Reichsbildung. Europa 700–1200. C.H. Beck, München 2013, (knappes, aktuelles Überblickswerk mit gesamteuropäischer Perspektive).

папській курії, які вважали, що він винний у тиранії та серйозних особистих порушеннях. Лев утік до двору свого покровителя, чия роль як правителя християнського світу тепер була драматично розкрита. Карл Великий забезпечив ескорт, який відновив Лева III на папській посаді; потім, після тривалих консультацій у Франції, він поїхав до Риму наприкінці 800 року, щоб зіткнутися з делікатним питанням суду над вікарієм святого Петра та відновлення порядку в Папській області. Після серії обговорень з франкськими та римськими священнослужителями та світськими нотаблями було домовлено, що замість того, щоб бути засудженим, папа публічно складе присягу, знімаючи з себе звинувачення проти нього; деякі натяки в записах свідчать про те, що ці обговорення також призвели до рішення переглянути позицію Карла Великого. Через два дні після акту очищення Лева, коли Карл Великий був присутній на різдвяній службі в базиліці Святого Петра, папа поклав йому на голову корону, а римляни, які зібралися для поклоніння, проголосили його «імператором римлян»⁹⁶.

Історики довго сперечалися, на кого покласти відповідальність за цю драматичну подію. Незважаючи на твердження Ейнхарда, придворного біографа Карла Великого, що король не пішов би до собору Святого Петра того фатального дня, якби він знав, що станеться, докази не залишають сумнівів у тому, що король і папа співпрацювали в плануванні коронації: Відновлення Римської імперії на Заході було вигідно обом. Враховуючи слабе становище папи в той момент і схильність короля до сміливих дій, здається дуже ймовірним, що Карл Великий і його радники прийняли ключове рішення, пов'язане з новим титулом для короля, залишивши папі організувати церемонію, яка мала б формалізувати рішення. Новий титул

⁹⁶ *Franz-Reiner Erkens* (Hrsg.): *Karl der Große in Renaissance und Moderne. Zur Rezeptionsgeschichte und Instrumentalisierung eines Herrscherbildes* (Das Mittelalter. Perspektiven mediävistischer Forschung. Zeitschrift des Mediävistenverbandes 4, 1999, Heft 2). Akademie Verlag, Berlin 1999.

надав Карлу Великому необхідні юридичні повноваження судити та карати тих, хто змовився проти папи⁹⁷.

Це також забезпечило відповідне визнання його ролі як правителя імперії різних народів і як охоронця ортодоксального християнства, і це дало йому рівний статус з його заплямованими суперниками в Константинополі. Знову затвердивши титул для Каролінгів, Папа зміцнив свої зв'язки зі своїм протектором і додав блиску папській посаді завдяки своїй ролі в наданні імператорської корони «новому Костянтину»⁹⁸.

В оцінці років Карла Великого як імператора історики не зовсім одностайні. Дехто вважав цей період періодом зародження кризи, під час якої діяльність старіючого імператора дедалі більше обмежувалася. Оскільки Карл Великий більше не керував успішними військовими підприємствами, ресурси, якими можна було винагороджувати королівських послідовників, зменшилися. У той же час з'явилися нові зовнішні вороги, які загрожували королівству, особливо морські північні люди (вікінги) і сарацини. Були також ознаки структурної невідповідності в системі уряду, яка постійно брала на себе нові обов'язки без відповідного збільшення людських чи матеріальних ресурсів, а також зростаючий опір королівському контролю з боку світських і церковних магнатів, які почали охоплювати політичні, соціальні, і економічна влада, яка походить від королівських грантів землі та імунітетів. Інші історики, однак, наголошували на таких речах, як підвищена королівська турбота про безпорадних, постійні зусилля щодо зміцнення королівської адміністрації, активна дипломатія, підтримка релігійної реформи та підтримка культурного оновлення, усе це вони бачать як доказ життєздатності під час Карла Великого.

У цьому ширшому контексті були події, які свідчать про те, що імператорський титул мало що означав для його отримувача. Дійсно, у 802

⁹⁷ *Dieter Hägermann*: Karl der Große. Herrscher des Abendlandes. Econ, Berlin 2000, (Rezensionen).

⁹⁸ *Wilfried Hartmann*: Karl der Große. Kohlhammer, Stuttgart 2010, (Rezension).

році, коли він вперше офіційно використав загадковий титул «імператор, який керує Римською імперією», він зберіг свій старий титул «король франків і лангобардів». Він продовжував жити традиційним франкським способом, уникаючи способів поведінки та протоколу, пов'язаних з імператорською гідністю. Він менше покладался на поради кола, яке сформувало ідеологію, що призвела до відродження Римської імперії. Дійсно, імператор, здавалося, не звертав уваги на ідею єдиного політичного утворення, закладену в імператорському титулі, коли в 806 році він постановив, що після його смерті його царство буде розділено між його трьома синами⁹⁹.

Проте інші докази вказують на те, що імператорський титул був для нього важливим. Карл Великий брав участь у тривалій військовій та дипломатичній кампанії, яка нарешті, у 812 році, домогся визнання свого титулу від східного імператора. Після 800 року його програма релігійних реформ підкреслювала зміни в поведінці, які означали, що членство в *imperium Christianum* вимагало нових способів суспільної поведінки. Він намагався уніфікувати різноманітні правові системи, що панували в його імперії. Термінологія та символи, використовувані двором для викладення своєї політики, а також художні мотиви, використані в будівельному комплексі в Аахені, відображали усвідомлення імператорського офісу як джерела ідеологічних елементів, здатних підкріпити авторитет правителя. У 813 році Карл Великий забезпечив увічнення імператорського титулу, вручивши власними руками імператорську корону своєму єдиному вцілілому синові Людовіку Благочестивому.

Коронація 813 року свідчить про те, що Карл Великий вважав, що посада має певну цінність, і що він хотів усунути папство від будь-якої участі в його посвяченні. Загалом усі докази ведуть до висновку, що Карл Великий

⁹⁹ *Тейс Л.* Наследие Каролингов. IX–X века / перевод с французского Чесноковой Т. А. Москва: Скарабей, 1993. Т. 2. URL: <https://coollib.com/b/273379/read> (дата звернення: 16.09.2022).

сприймав імператорський титул як особисту нагороду на знак визнання його заслуг перед християнським світом, яку мав використовувати, як він вважав за потрібне, щоб посилити свою здатність і здатність своїх спадкоємців спрямовувати *imperium Christianum* до її божественно встановленого кінця.

Відповідаючи на виклики, пов'язані з виконанням своєї ролі короля-воїна, Карл Великий пам'ятав про обов'язок франкського правителя підтримувати єдність свого королівства. Цей тягар ускладнювався етнічними, мовними та правовими розбіжностями між населенням, яке потрапило під панування франків протягом трьох століть завоювань, починаючи з правління першого короля Меровінгів Хлодвіга (481–511). Як політичний лідер Карл Великий не був новатором¹⁰⁰. Його турбота полягала в тому, щоб зробити ефективнішими політичні інститути та адміністративні методи, успадковані від його попередників Меровінгів. Головною керівною силою королівства залишався сам король, чия посада за традицією наділяла свого обіймача правом наказувати підкорятися своїм підданам і карати тих, хто не корився.

Щоб отримати допомогу в утвердженні своєї влади командування, Карл Великий покладався на свій палацій, мінливе зібрання членів сім'ї, довірених мирян і церковних товаришів, а також різноманітних прихильників, які становили мандрівний двір, який слідкував за королем, коли він здійснював свої військові кампанії та прагнув скористатися доходами від розкиданих королівських маєтків. Члени цього кола, деякі з яких мали титули, що вказують на примітивні адміністративні відділи, виконували за королівським наказом різні функції, пов'язані з управлінням королівськими ресурсами, проведенням військових кампаній і дипломатичних місій, виготовленням письмових документів, необхідних для управління королівством, здійсненням місій по всьому королівству для

¹⁰⁰ *Fouracre, Paul* (2005). "The Long Shadow of the Merovingians". In Joanna Story (ed.). *Charlemagne: Empire and Society*. Manchester: Manchester University Press.

забезпечення виконання королівської політики, відправляючи правосуддя, відправляючи богослужіння та даючи поради королю¹⁰¹.

Важливим компонентом ефективності короля та предметом постійної турботи для Карла Великого була армія, у якій усі вільні були зобов'язані служити за власні кошти, коли їх викликав король. Дедалі важливішим у підтримці військового істеблішменту, особливо його броньованої кавалерії, була здатність короля забезпечувати джерела доходу, як правило, земельні гранти, які дозволяли його підданам служити за власними коштами. Ресурси, необхідні для підтримки центрального уряду, отримували з військової здобичі, доходів від королівських маєтків, судових штрафів і зборів, мита з торгівлі, обов'язкових подарунків від знатних підданих і, в дуже обмеженій мірі, прямих податків¹⁰².

Щоб здійснювати свою владу на місцях, Карл Великий продовжував покладатися на королівських чиновників, відомих як графи, які представляли королівську владу в територіальних утвореннях, які називалися графствами (*pagi*). До їхніх функцій входило відправлення правосуддя, збір військ, збір податків і підтримання миру. Єпископи також продовжували відігравати важливу роль у місцевому управлінні. Карл Великий розширив участь священнослужителів в уряді, збільшивши використання королівських надань імунітету єпископам і абатам, що звільнило їхню власність від втручання державної влади.

Цей привілей, по суті, дозволяв його одержувачам або їхнім агентам керувати тими, хто мешкав у їхній власності, доки вони користувалися королівською прихильністю. Ефективність цієї системи управління значною мірою залежала від здібностей і лояльності тих, хто займав посади на місцевому рівні. Карл Великий набрав більшість королівських чиновників з

¹⁰¹ *Rudolf Schieffer*: Die Zeit des karolingischen Großreichs (714–887) (= Handbuch der deutschen Geschichte. Bd. 2). 10., völlig neu bearbeitete Auflage. Klett-Cotta, Stuttgart 2005.

¹⁰² *Robert Folz*, Le Souvenir et la légende de Charlemagne dans l'Empire germanique médiéval : études sur le culte liturgique de Charlemagne dans les églises de l'Empire, Paris, Les Belles Lettres, coll. « Publications de l'Université de Dijon » (no VII), 1950, XXIV-624.

обмеженої кількості взаємопов'язаних аристократичних родин, які прагнули служити королю в обмін на престиж, владу та матеріальні винагороди, пов'язані з королівською службою.

Найноваторськіші політичні заходи Карла Великого включали зміцнення зв'язків між його особою, його палацом і місцевими чиновниками. Він повною мірою використовував традиційні франкські щорічні збори, збір тих, хто був покликаний на військову службу в контексті, який підкреслював спільний зв'язок, який впливає з їхньої готовності слідувати за своїм лідером на війну. Карл Великий розширив функції цих зустрічей, зробивши їх інструментом для зміцнення особистих зв'язків короля з графами, єпископами, абатами та могутніми магнатами. На цих зборах він вислуховував їхні скарги, прийняв їхні поради, отримав їхню згоду на свою політику та передав їм своїми словами свої накази щодо правління його царства.¹⁰³ Мережа сімей, з яких король вибирав більшість своїх чиновників, забезпечувала важливі канали, через які можна було застосувати тиск, щоб забезпечити виконання королівських наказів на місцях. Крім того, Карл Великий вимагав від усіх своїх вільних підданих присягнути підкорятися королю та поводитися так, щоб сприяти миру та злагоді. Особливо важливою для політичного зміцнення королівської позиції була практика Карла Великого встановлювати особисті зв'язки з впливовими діячами, приймаючи їх як королівських васалів в обмін на бенефіції у вигляді посад і земельних грантів, які можна було використовувати для їхньої особистої вигоди, якщо вони залишалися вірними¹⁰⁴.

Карл Великий об'єднав центральну та місцеву адміністрацію, упорядкувавши та розширивши використання «missi dominici», королівських

¹⁰³ Die Charakterisierung der Figur Karls des Großen im "Rolandslied" des Pfaffen Konrad München : GRIN Verlag, 2022, 1. Auflage, digitale Originalausgabe URL:<https://portal.dnb.de/opac/showFullRecord?currentResultId=%22118560034%22%26any¤tPosition=6> (дата звернення: 02.12.2022).

¹⁰⁴ Das sächsische Taufgelöbnis. Quellenanalyse und Interpretation Forster, Daniel. - München : GRIN Verlag, 2022, 1. Auflage, digitale Originalausgabe URL:<https://portal.dnb.de/opac/showFullRecord?currentResultId=%22118560034%22%26any¤tPosition=4> (дата звернення: 02.12.2022).

агентів, яким доручено здійснювати регулярні об'їзди через конкретно визначені територіальні одиниці для оголошення волі короля, збору інформації про роботу місцевих чиновників та виправлення зловживань. Значно розширене використання письмових документів як засобу зв'язку між центральною та місцевою владою дозволило збільшити точність і однаковість у передачі королівських наказів і зборі інформації про їх виконання. Серед цих документів були королівські капітулярії, квазізаконодавчі документи, які розсилалися по всьому королівству, щоб викласти волю короля та надати інструкції щодо введення в дію його наказів¹⁰⁵.

Історія правління Карла Великого свідчить про його обізнаність про нові події, що впливають на економічні та соціальні умови. Хоча вчені розходяться в думці про важливість його дій, докази свідчать про те, що він був стурбований удосконаленням організації та техніки сільськогосподарського виробництва, встановленням грошової системи, яка краще пристосована до фактичних операцій обміну, стандартизацією мір і ваги, розширенням торговельних підприємств на території навколо Північне та Балтійське моря, а також захист купців від надмірних мита та грабежів. Королівське законодавство прагнуло захистити слабких від експлуатації та несправедливості. Король допоміг прояснити початкову систему лорд-васал і використав цю форму суспільного договору для сприяння порядку та стабільності¹⁰⁶. Хоча його економічні та соціальні ініціативи були мотивовані головним чином його моральними переконаннями, ці заходи дали скромний поштовх рухам, які зрештою поклали край економічній депресії та соціальній

¹⁰⁵ Die Kriege Karls des Großen gegen das Volk der Sachsen. Die Bedeutung und die Folgen der Christianisierung der Sachsen Hadem, Julius. München : GRIN Verlag, 2022, 1. Auflage, digitale Originalausgabe URL:<https://portal.dnb.de/opac/showFullRecord?currentResultId=%22118560034%22%26any¤tPosition=8> (дата звернення: 02.12.2022).

¹⁰⁶ Die kulturelle Erneuerungsbewegung unter Karl dem Großen Warwel, Timo. - München :GRIN Verlag, 2022, 1. Auflage, digitale Originalausgabe URL:<https://portal.dnb.de/opac/showFullRecord?currentResultId=%22118560034%22%26any¤tPosition=12> (дата звернення: 02.12.2022).

нестабільності, які охопили Західну Європу після розпаду Римської імперії в 4-му та 5-му століттях.¹⁰⁷

Зусилля Карла Великого бути ефективним правителем отримали новий поштовх і напрямок завдяки зміні уявлень про призначення уряду та роль монархів. Ця зміна призвела до прищеплення релігійного компонента до традиційної, дещо вузької концепції основи королівської влади. Спираючись на Старий Заповіт і вчення святого Августина з Гіппона про природу «міста Божого»,¹⁰⁸ Карл Великий і його радники поступово бачили посаду короля як даровану Богом з метою реалізації божественного плану для всесвіту. Царство набуло міністерського виміру, що зобов'язувало правителя брати на себе відповідальність як за духовне, так і за матеріальне благополуччя своїх підданих. Ця нова роль передбачала значне розширення традиційної королівської влади та переосмислення пріоритетів, яким повинен служити уряд.

Військові завоювання Карла Великого, його дипломатія та спроби запровадити єдину адміністрацію у своєму королівстві були вражаючим доказом його здатності відігравати роль традиційного франкського короля. Його релігійна політика відображала його здатність позитивно реагувати на сили змін, що діють у його світі. З значним ентузіазмом він розширив і активізував програму реформ, започатковану в 740-х роках його батьком Піпіном і дядьком Карломаном. По суті, реакцією Карла Великого на зростаюче у його світі бажання поглибити духовне життя було зробити цю мету головною турботою державної політики та королівського правління.

Взагалі в підставі розпоряджень Карла Великого лежать, що трапляються і в кращих грецьких і римських імператорів, сучасні нам поняття про державну адміністрацію, які можуть бути вірні лише щодо надто освіченого людства або зніжених; та розпещених дітей. У нього всюди

¹⁰⁷ *Franz Fuchs, Dorothea Klein (Hrsg.): Karlsbilder in Kunst, Literatur und Wissenschaft. Akten eines interdisziplinären Symposions anlässlich des 1200.*

¹⁰⁸ *Rezeptionskulturen in Literatur- und Mediengeschichte. Bd. 1). Königshausen & Neumann, Würzburg 2015.*

проглядає думка, що хороші писані закони і сильна рука правителя, то натягує, то послаблює узду, становлять необхідні елементи хорошого державного устрою, тоді як насправді воно може бути добре тільки там, де панують кращі вдачі і де існує довіра керованих до уряду, – відмінність, яке у давнину Лікурґ, Залевк і Харонд розуміли набагато краще, ніж мудрі Птолемеї. На жаль, ця помилка мала своїм необхідним наслідком знищення багатьох добрих початків, винесених германцями з їхніх лісів та боліт, і поява на їхнє місце нових¹⁰⁹.

У колишню язичницьку епоху граф і шефи не пов'язувалися жодними приписами, тому що тоді довіряли їх чесності та добрій волі: Тим часом у салічних законах, відновлених Карлом Великим, помітно сильне бажання обмежити їхню владу: у них полягає безліч приписів для всіх окремих випадків. Така дбайливість доходить іноді до безглуздя; наприклад, у цих законах призначено було певний грошовий штраф, якщо хтось назве іншого зайцем. При такому прагненні знищити всяке беззаконне свавілля, що мав своїм наслідком панування мертвої літери та формалізму, судді були пов'язані, але зловживання продовжувалися. Так, за назву когось зайцем законом призначено було штраф у шість золотих гульденів, а за звинувачення когось у тому, що він утік, покинувши щит, платилося лише три гульдени.¹¹⁰

Карл Великий залишив у колишній силі і давню постанову, за якою вільна людина, як би не було сильно обвинувачення, що зводилося на нього, не могло бути представлене до графа пов'язаним; але хоча в його час суспільні відносини зовсім змінилися, він відновив інший старий закон, за яким людина римського походження, яка без законних підстав закувала франка в ланцюзі, мала заплатити тридцять гульденів, тоді як франк платив у такому разі лише половину.

¹⁰⁹ *Cantor, Norman F.* (2015). *Civilization of the Middle Ages: Completely Revised and Expanded Edition*, A. HarperCollins.

¹¹⁰ *Henry Bogdan*, *Histoire des trois Reich*, Paris, Perrin, mai 2015, 1re éd., 1 vol., 415, 14 × 21 cm présentation en ligne.

Його програма щодо виконання його королівських релігійних обов'язків була сформульована на серії синодів, що склалися як з священнослужителів, так і з мирян, скликаних королівським наказом для розгляду порядку денного, встановленого королівським двором. Постановам соборів надавалась сила закону в королівських капітулярах, дотримання яких повинні були виконувати всі королівські чиновники, але особливо єпископи. Це законодавство, традиційне за духом і змістом, було натхнене переконанням, що норми, необхідні для виправлення недоліків християнського життя у VIII столітті, вже були визначені Святим Письмом і попередніми церковними соборами та церковною владою¹¹¹.

Реформа була зосереджена на кількох головних питаннях: зміцнення ієрархічної структури церкви, уточнення повноважень і обов'язків ієрархії, підвищення інтелектуальної та моральної якості духовенства, захист і розширення церковних ресурсів, стандартизація літургійних практик, посилення пастирської опіки, спрямованої на загальне розуміння основних догматів віри та вдосконалення моралі, викорінення язичництва. У міру розвитку реформаторського руху його масштаби розширювалися, щоб наділити правителя повноваженнями дисциплінувати священнослужителів, затверджувати контроль над церковною власністю, поширювати віру та визначати ортодоксальне вчення¹¹².

Незважаючи на розширення своєї влади над питаннями, якими традиційно керувала церква, агресивні кроки Карла Великого щодо керівництва релігійним життям завоювали схвалення з боку церковного істеблішменту, включаючи папство. Оцінюючи духовну підтримку релігійної політики короля, необхідно мати на увазі, що король контролював призначення єпископів і абатів, був головним благодійником духовенства та був гарантом Папської області. Тим не менш, підтримка духовенства була

¹¹¹ *Eugen Ewig: Spätantikes und fränkisches Gallien. Gesammelte Schriften. 2 Bde. Artemis, München/Zürich 1976–79.*

¹¹² *Franz Irsigler: Untersuchungen zur Geschichte des frühfränkischen Adels. Röhrscheid, Bonn 1969, 1981.*

щирою, відображаючи його схвалення бажання короля зміцнити церковні структури, поглибити благочестя та виправити мораль своїх християнських підданих.

Ще однією помітною рисою правління Карла Великого було його визнання наслідків для своїх політичних і релігійних програм культурного оновлення, що розгорталось на більшій частині християнського Заходу протягом VIII століття. Він і його уряд підтримували різноманітні види діяльності, які разом призвели до культурного *renovatio* (лат. «оновлення» або «відновлення»), яке пізніше назвали Каролінгським Відродженням. Оновлення було дано поштовхом і формою завдяки колу освічених людей — переважно священнослужителів з Італії, Іспанії, Ірландії та Англії, — яким Карл Великий надав чільне місце у своєму дворі в 780-х і 790-х роках; найвпливовішим представником цієї групи був англосаксонський священнослужитель Алкуїн. Взаємодія між членами гуртка, в якому часто брали участь король і все більше молодих франкських аристократів, спонукала Карла Великого видати серію наказів, що визначають цілі королівської культурної політики. Його головною метою було розширення та вдосконалення латинської грамотності, мета, яка вважалася важливою для того, щоб адміністратори та пастори могли розуміти та ефективно виконувати свої обов'язки. Досягнення цієї мети вимагало розширення системи освіти та випуску книг, що містять основи християнської латинської культури.

Мармуровий трон, який, як вважають, використовував Карл Великий (правління 768–814), у Палатинській капелі, Ахен, Німеччина.

Придворне коло відіграло ключову роль у створенні посібників, необхідних для навчання латині, викладення основних принципів віри та правильного виконання літургії. Це також допомогло створити королівську бібліотеку, що містила твори, які дозволили глибше дослідити латинську мову та християнську віру. Було засновано королівський скрипторій, який відіграв важливу роль у поширенні каролінгської мініскули, нової системи

письма, яка полегшувала копіювання та читання, а також в експерименті з художніми формами, корисними для оформлення книг і візуальної передачі повідомлення, що міститься в них. Члени придворного кола складали вірші, історіографію, біблійну екзегезу, богословські трактати та послання — твори, які демонстрували високий рівень інтелектуальної діяльності та лінгвістичних знань. Їхні зусилля спонукали Алкуїна похвалитися тим, що у Франції формуються «нові Афіни». Нові Афіни стали ототожнювати з Аахеном, приблизно з 794 року улюбленої королівської резиденції Карла Великого. Аахен був центром великої будівельної програми, яка включала Палатинську каплицю, шедевр архітектури Каролінгів, яка служила імператорською церквою Карла Великого.

Королівські директиви та культурні моделі, надані придворним колом, швидко були наслідовані в культурних центрах по всьому королівству, де вже з'являлися ознаки оновлення. Єпископи та абати, іноді за підтримки мирських магнатів, прагнули відродити існуючі єпископські та монастирські школи та заснувати нові, вживалися заходи для збільшення кількості учнів. Деякі вчителі шкіл вийшли за межі елементарної латинської освіти, щоб розробити навчальні програми та скласти підручники з традиційних семи вільних мистецтв. Різко зросла кількість скрипторіїв та їх виробнича потужність. І кількість і розмір бібліотек збільшувалися, особливо в монастирях, де книгозбірні часто включали класичні тексти, єдині збережені копії яких були зроблені для цих бібліотек.

Хоча повні плоди Каролінгського Відродження з'явилися лише після смерті Карла Великого, наслідки його культурної програми проявилися вже за його життя у покращенні знань латини, розширеному використанні письмових документів у цивільній та церковній адміністрації, просунутому рівні дискурсу та стилістичній універсальності в офіційні літературні твори, збагачені літургійні звичаї та різноманітні техніки та мотиви, що використовуються в архітектурі та образотворчому мистецтві.

РОЗДІЛ 4.
ОСТАННІ РОКИ ПРАВЛІННЯ.
СМЕРТЬ ТА СПАДОК КАРЛА ВЕЛИКОГО

4.1. Останні роки правління та смерть Карла Великого

Незважаючи на всі закони і постанови, якими Карл Великий хотів оселити мир і порядок у своїй державі, він не міг навіть за свого життя підтримати в ньому спокій: цьому, втім, перешкоджала і широка імперія і

неспокійний характер її сусідів Карл не був цілком безпечним навіть від замахів внутрішніх ворогів. Крім походів, що його графи роблять в Угорщину, Богемію і Бранденбург, увагу Карла Великого, особливо в четверте десятиліття його царювання, займали сакси і нормани, що жили в Голштинії, Шлезвізі та Ютландії. Норманни, що з'єдналися тоді під владою Готфріда, ще за Відукінда, вступивши в союз із саксами, загрожували північним кордонам держави, і в поєднанні зі своїми норвезькими і шведськими одноплемінниками пограбували північні приморські області імперії.

У цей час населяли Бретань бритти, незадоволені строгим управлінням Карла Великого, вимагали собі національного уряду, яке отримали при слабких наступниках Карла. Проти норманнських хижаків, що спустошували береги Німеччини та Франції до самої Аквітанії, Карл Великий спорядив флот, а в 803 р. зважився покінчити і зі своїми найсильнішими ворогами, саксами, скликаючи поголовне ополчення, до лав якого мав стати і Людовік Аквітанський зі своїми військами¹¹³. Але Людовік, ще не дійшовши Рейну (804 р.), отримав наказ повернутися, оскільки війна з саксами вже закінчилася. Цього разу Карл Великий знову вдався до колишньої політики, з тією лише різницею, що, не обмежуючись переселенням окремих осіб, як і раніше, позбавив цілі округи тубільного населення, перевівши всіх жителів на землі франків, поселивши в Лауенбурзі своїх союзників, підбадьоривши і заснувавши франкську колонію між Везером та Ельбою. Таким чином, повідомлення між саксами було перервано, а колонії, засновані франками, подібно до римських колоній у Самніумі, цілком забезпечували спокій країни. Завдяки цим заходам та поширенню християнства, з 804 року вже не чути нічого більше про напади саксів. Якщо вірити деяким історикам, то 804 р. сакси самі просили миру і погоджувалися підкоритися на певних умовах;

¹¹³ *Jean Favier: Charlemagne. Fayard, Paris 1999, (umfassende, systematisch angelegte Darstellung)*

але ці письменники були введені в оману нерозумінням фактів. Сакси, справді, підкорилися тоді, і Карл Великий наказав їм дуже тяжкі умови¹¹⁴.

Вони, подібно франкам, залишилися вільними від податей і зберегли право судитися своїми виборними суддями, під головуванням королівського графа, але неодмінно мали прийняти християнство і платити десятину церкви та її служителями не кажучи вже про десятину, яка внаслідок непереборної ненависті німецьких племен до податків всякого роду, була для них дуже обтяжлива.

Навіть саму умову прийняття християнства здавалося їм вельми обтяжливим, оскільки не лише за повернення до язичництва, а й за недотримання сорокаденного посту та інших церковних обрядів було покладено смертну кару¹¹⁵.

Король Данії, Готфрід, залишався все життя ворогом Карла Великого. Про могутність Готфріда можна судити з експедицій, які він почав робити з 808 року. Цього року, зібравши численне військо, він у союзі з вільцями напав на підбадьорників, союзників Карла, і підкорив їхню частину, а в 810 р. послав до берегів Фрісландії сильний флот, який спустошив цю країну. Карл Великий уже рушив з військом, щоб помститися за цей напад, як раптова смерть Готфріда і морова виразка, що винищила всю в'ючну худобу франкського війська, зробили подальші військові дії непотрібними і неможливими. Таким чином, щастя знову висвітлило останні роки життя франкського короля славою, яка не буває ніколи долею одного розуму і енергії. Норманни, між якими після смерті Готфріда почалися міжусобиці, разом зі своїми союзниками вільцями, які незадовго перед тим узяли нападом побудовані Карлом окопи, повинні були підкоритися вимогам франків і

¹¹⁴ *Johannes Fried: Karl der Große. Gewalt und Glaube. Eine Biographie. 4. Auflage, Beck, München 2014, (aktuelle, umfassende und stilistisch ansprechende Biographie, die das Leben Karls in den geschichtlichen Kontext seiner Zeit einbettet).*

¹¹⁵ *Rudolf Schieffer: Die Karolinger. 4., überarbeitete und erweiterte Auflage, Stuttgart 2006, S. 112–138.*
 URL:https://books.google.com.ua/books/about/Die_Karolinger.html?id=U58ev9Vqh3UC&redir_esc=y (дата звернення: 02.11.2022).

підбадьорень. Сакси назавжди залишилися покірними, і франки втримали всі інші завоювання Карла. Близько того ж часу халіф Харун ар-Рашид надіслав до франкського короля нове посольство з подарунками, які служили найкращим доказом тодішньої промислової та технічної переваги Сходу над Заходом. Нарешті, давши йому слабого спадкоємця, доля контрастом його нікчемності ще більше збільшила блиск енергійного правління Карла Великого. З усіх противників імператора лише одні греки могли, завдяки переваги свого флоту, укласти з франками почесний собі мир. У 803 р. Карл поступився ним Калабрію, Неаполь і приморські венеціанські та далматські міста, а в 810 р., після нової війни з ними, підтвердив ті самі умови.

Ще 806 р. Карл Великий розділив державу між трьома синами, Карлом, Піпіном і Людовіком. Але він був нещасливий у своєму сімействі, як і Август. Ще за життя Карла двоє старших синів померли, і в живих залишився лише молодший, Людовік, і син Піпіна, Бернгард. У 813 році Карл Великий передав імператорський титул Людовіку як єдиному законному спадкоємцю своєї влади, призначивши Бернгарду Італію з титулом короля, під верховною владою Людовіка. Карл Великий помер у січні 813 р., сімдесят двох років від народження і на сорок шостому році царювання.

4.2. Прихід до влади Людовика Благочестивого

Незважаючи на посилення королівської влади Каролінгів та зростання значення централізованого управління, державно-політична єдність імперії була умовною. Зі смертю Карла Великого та переходом влади до його спадкоємців, воно стало майже ілюзорним. Імперія дозволила зміцніти великим феодалним магнатам, які потребували більше єдиної державності,

тим більше поклала він месіанську завдання. Тільки церква активно виступала за збереження єдності імперії, причому позиції значної частини єпископів окремо були іншими¹¹⁶.

Великі феодали франкської держави стали майже незалежними від неї; дрібні та середні феодали, стаючи їх васалами, були набагато більше пов'язані з магнатами, ніж із главою держави – королем. Селянство переважно було вже закріпачено. Придушення селянських рухів, що мали лише місцевий характер, вироблялося силами самих феодалів, пов'язаних узами васалітету. В умовах панування натурального господарства держава Каролінгів неминуче мала розпастись на ряд дрібніших політичних одиниць.

Син і наступник Карла Великого Людовік Благочестивий (814-840), прозваний так за свою особливо ревну прихильність до церкви і щедрі дари на її користь, вже в 817 р. розділив імперію між своїми синами, зберігши за собою лише верховну владу. За цим розділом пішла низка нових розділів, які й призвели до тривалих міжусобиць і смут.

Імператор Людовік Благочестивий (778–840) – особистість зі складною та трагічною долею. Йому, такому прихильному порядку та стабільності, довелося жити в епоху бурхливих змін. Надзвичайно побожний і миролюбний, він змушений був карати і страчувати. Постійно прагнули збереження духовного і політичного єдності, він сам зруйнував його. Життя цієї людини – стала трагедія – і держави, і особиста.

Його батько, імператор франків Карл Великий, належав до найвидатніших персонажів європейської історії. Він став легендою ще за життя. Масштаби його діянь приголомшували уяву сучасників та нащадків. Внаслідок кількох десятиліть безперервних військових походів Карл підпорядкував своїй владі величезну територію, а наполегливою реформаторською діяльністю в галузі державного управління, церкви,

¹¹⁶ *Астроном. Жизнь императора Людовика // Историки эпохи Каролингов / пер. с лат. А. В. Тарасовой. Москва: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 1999. С. 37–94. URL: <https://www.vostlit.info/Texts/rus11/Astronom/frametext1.htm> (дата звернення: 25.10.2022).*

літератури, мистецтва, освіти зумів перетворити державу франків на найпотужнішу державу західного світу. В Аахені, при королівському дворі він зібрав видатних учених, поетів, богословів, архітекторів із найвіддаленіших куточків. Його двір став центром духовного та інтелектуального життя тодішньої Європи. Карла любили і шанували друзі та соратники, а на ворогів одне його ім'я наводило великий страх. Похмурих січневим днем 814 р. великий імператор помер, залишивши трон єдиному з синів, що його пережили – Людовіку»¹¹⁷.

Про дату народження Людовіка відомо небагато. Анналі королівства франків, що фіксували вагу найважливіші події, що відбулися в державі за поточний рік, жодним словом не згадують про це. Лише з творів пізніших хроністів ми дізнаємося, що це трапилося 778 р., незадовго до того, як Карл повернувся з іспанського походу. Королева Хільдегарда в очікуванні чоловіка розродилася двійнятами: «Одна дитина була негайно викрадена смертю, так що помер ледве встигнувши народитися; другий же, вийшовши щасливо з утроби матері, почав годуватись, чим зазвичай годуються діти. Того з них, який подавав надію на життя, батько наказав, по відродженні його в таїнстві хрещення, назвати Людовіком»¹¹⁸.

Через два роки Карл вирушив у Рим і взяв немовля з собою. Там, в 781 р., папою Адріаном він був помазаний на царство і проголошений королем Аквітанії, великої області у південній Франції. На зворотному шляху в місті Орлеані маленький Людовік попрощався з батьком, «вдягнений у зброю, пропорційну його віку, посаджений на коня і з божою допомогою відвезений в Аквітанію

Наступні чотири роки він прожив там, не бачачи своїх батьків.

¹¹⁷ *Theodor Schieffer*: Ludwig der Fromme. In: Neue Deutsche Biographie (NDB). Band 15, Duncker & Humblot, Berlin 1987, (Digitalisat).

¹¹⁸ *Rudolf Schieffer*: Ludwig 'der Fromme'. Zur Entstehung eines karolingischen Herrscherbeinamens. In: Frühmittelalterliche Studien, Band 16 (1982), S. 58–73, ISSN 0071-9706

Ні мати, ні батько не виявляли про нього особливої турботи. Для VIII-IX ст. подібне ставлення до дітей було цілком нормальним. У ті часи дитинство взагалі не вважалося якимось особливим та самоцінним періодом у житті людини. Батьки мало цікавились дітьми. Вони починали сприймати їх із того моменту, коли ті включалися у життя дорослих. Це відбувалося дуже рано, і трирічний король у принципі нічим не відрізнявся від тридцятирічного. Піддані бачили в ньому представника правлячого клану, який мав частину його харизми і персоніфікував його владу в певній частині королівства.

Аквітанське оточення Людовіка становили переважно люди духовного звання: монах Бенедикт, який згодом став найважливішим радником короля з церковних питань, священик Елізахар, глава королівської канцелярії, королівський бібліотекар Еббон, який зайняв пізніше архієпископську кафедру в Реймсі. Саме цим людям юний король завдячував раннім пробудженням крайньої релігійності. З наймолодших років він звик багато годин молитися. Він не пропускав жодного посту і ревно виконував усі релігійні розпорядження. Державними справами Людовік займався мало, завжди з великим небажанням і намагався доручити їх вирішення будь-кому зі своїх радників. За цілковитого потурання відповідальних осіб справи велися дуже погано, королівська скарбниця пустіла, а феодали всіма правдами і неправдами привласнювали собі державне майно. Людовік навіть якось поскаржився батькові, що його лише називають королем. І Карл був змушений особисто вжити відповідних заходів.

Єдине, що по-справжньому захоплювало Людовіка, чому він віддавав весь свій час та сили, було реформування аквітанських монастирів. «Він стільки дбав про богослужіння та звеличення святої церкви, що... його можна було б назвати скоріше священиком, ніж королем» – писав у 30-х роках IX століття анонімний автор. До нього все духовенство Аквітанії...присвячувало свого часу більш верховій їзді, військовій службі, метанню

копій, ніж божественній службі¹¹⁹. Але за наполяганням короля були запрошені звідусіль наставники і мистецтво читання і співу, так само як і світські і духовні науки процвіли з такою швидкістю, що це здавалося неймовірними. Чернецьке стан досяг квітучого стану. Людовік і сам думав про тишу монастирської келії.

Проте батько всіляко чинив опір цьому. Інтереси держави стояли для Карла на першому місці, тим більше, що два його старші сини несподівано померли. Тож Людовік просто зобов'язаний зайняти у майбутньому батьківське місце. Карл всіляко прагнув пробудити в нього інтерес до мирського життя і світських справ, одружив його з красунею алеманкою, змушував щороку брати участь у військових походах, приймати посольства. Людовік був слухняний батькові в усьому, як і личило благочестивому синові. Однак внутрішньо він анітрохи не змінювався. Все більше в ньому виявлялася схильність до споглядальності та інтенсивної внутрішньої рефлексії. Людовіка вабили не дзвін зброї та пишність державних зборів, а тиша церкви за годину ранкової молитви. Він багато читав. Добре знав античну літературу, але головним чином Біблію та праці отців церкви. Благо латиною та грецькою, на відміну від батька він володів досконало.⁶⁸

Коли після смерті Карла Великого Людовік став імператором, почалися серйозні зміни всього суспільного устрою, які з роками призвели до найсумніших наслідків. Спочатку, щоправда, нічого нового начебто не намічалось.

Гарний, статний, освічений і побожний Людовік здавався гідним спадкоємцем свого батька. Спочатку начебто навіть нічого не змінилося, життя йшло своєю чергою і ніщо не віщувало швидких великих потрясінь. Однак вони були не за горами. Найсумніше, що Людовік поступово став виявляти зовсім не ті особисті якості, якими треба було б мати правителя

¹¹⁹ Анналы королевства франков (Annales regni Francorum) // Scriptores rerum Germanicarum. Hannover, 1895.
URL:<https://web.archive.org/web/20110821130613/http://hbar.phys.msu.ru/gorm/chrons/regnf1.htm>(дата звернення: 15.09.2022).

такої великої держави. Так, приділяючи велику увагу церкви як духовно організуючому початку мирського життя, Людовік, на відміну від батька, який міцно тримав її у своїх руках, сам незабаром опинився у її владі. Перший крок у цьому напрямі було зроблено восени 816 року. Не задовольняючись власною коронацією в Аахені, Людовік, бажаючи, мабуть, домогтися більшого авторитету в очах підданих, прийняв у Реймсі від папи Стефана IV помазання на царство, чим створив сам того не відаючи небезпечний прецедент на майбутнє.

У найближчому оточенні імператора все частіше виявляються прелати та ченці, такі як священник Елізахар, архієпископ Ліона Агобард та Бенедикт Анніанський. Останній виявив себе на реформаторській ниві. Він заснував біля Аахена зразкову чернечу громаду, створив суворий монастирський статут і наполегливо домагався його повсюдного впровадження. Це викликало сильну внутрішньоцерковну опозицію, на чолі якої стояло могутнє духовенство Сен-Дені. Але Бенедикт, отримуючи всіляку підтримку від імператора, домігся свого: церковні собори, які часто скликалися з ініціативи світської влади, виробили генеральні положення для уніфікації монастирського життя.

Один Бог, один імператор, одна віра. Єдність. Як зберегти його, коли реальне життя зовсім до цього не сприяло? Ось що не давало спокою Людовікові, у якого вже підростали сини. На відміну від батька, який займався справами спадщини лише наприкінці життя, новий імператор почав турбуватися про це на початку. Питання було болісним, бо традиція вимагала наділити нащадків землею та владою. Підсумком тривалих роздумів стало компромісне рішення. У 817 році було прийнято документ, названий «*Ordinatio imperii*», в якому йшлося ніби не про поділ, а про реорганізацію, упорядкування, вдосконалення структури імперії, її облаштування. Формально імператорський титул отримував старший син Людовіка Лотар, який відтоді ставав співправителем батька, а після його смерті успадкував імперію. Два інших сини отримали королівством: Піпін зберіг у себе

Аквітанію, королем якої був два роки; Людовік отримав Баварію та землі, що примикали до неї на сході. Молодші брати повинні були підкорятися волі старшого у військовій та дипломатичній сферах і не могли одружуватися без його згоди. У разі смерті одного з молодших братів новий поділ не передбачався, у разі смерті Лотаря вельможі мали обрати імператором одного з тих, що залишилися.

По суті *Ordinatio imperii* декларувало не що інше, як розділ. З цього моменту партія єдності в особі духовенства починає відходити від імператора, а брати, розраховуючи на більше, зачали на батька образу. Однак тут крилася серйозніша небезпека, мало кому очевидна 817 року. Від підданих вимагали присягу на вірність. Вони присягали, але кому? У країні було два імператори, інтереси яких, як незабаром з'ясувалося, зовсім не збігалися. Крім того, в Баварії та Аквітанії були свої королі і потрібно було приносити їм клятву. Це вносило плутанину і плутанину у відносини васалітету і розмивало поняття відданості. Чим далі, тим більше кожен вважав за краще служити тому, хто більше платив.

Крім усього іншого, *Ordinatio imperii* не враховувало багатьох місцевих особливостей і приватних моментів, що стало очевидним майже відразу. Незабаром проти імператора повстав його племінник Бернард, позашлюбний син Піпіна Італійського. У 810 році він успадкував Італійське королівство після смерті батька, і був затверджений у цьому званні Карлом Великим через рік. У вересні 813 року Бернард склав в Аахені васальну присягу щойно коронованого Людовіка. Однак *Ordinatio imperii* ніяк не згадувало Бернарда і не враховувало його інтереси. Він взявся за зброю, бачачи у цьому єдиний спосіб захисту своїх прав. Повстання було швидко придушене, Бернарда схоплено і засліплено, від чого незабаром помер. Репресії зазнали також старі соратники Карла Великого. Від двору були віддалені Вала, Агобард, скинутий єпископ Орлеана Теодульф. Зведені брати імператора відправлені у монастирі. Так Людовік намагався убезпечити себе від подібних заколотів у майбутньому.

Жорстока розправа дуже зашкодила авторитету благочестивого імператора. Але ще більше йому зашкодила спроба загладити провину. Влітку 822 року в Аттіні Людовік публічно сповідував свої гріхи, повернувшись із заслання Адаларда і Валу, визнав своїх зведених братів - Дрогон при цьому отримав сан єпископа в Меці, Гуго трохи пізніше став абатом Сен-Кантена. Вчинки такого роду згодом стали для Людовіка майже правилом. Але якщо він сам бачив у цьому можливість отримання Божого благовоління, то для інших це була наочна демонстрація його власного безсилля та слабкості. Біда Людовіка в тому, що всі його спроби узгодження внутрішніх моральних принципів та зовнішньої реальності постійно зазнавали краху.

У 819 році імператор овдовів і навіть якийсь час подумував про те, щоб піти в монастир і вдатися до роздумів про вічне, адже йому йшов уже 41 рік. Однак життя взяло своє. Через деякий час Людовік одружився з молодогою і красивою аристократкою з біблійним ім'ям Юдіф. А в 823 році у щасливого подружжя народився хлопчик, якого на честь діда назвали Карлом¹²⁰. В урочистостях, влаштованих з цього приводу, навряд чи хтось усвідомлював, наскільки серйозною і небезпечною виявиться ситуація. Адже рано чи пізно мав стати питання про те, щоб виділити новому спадкоємцю частину спадщини, вже поділеної з такою працею. Звичайно, Людовіка застерігали від необережних кроків, нагадували про відповідальність, покладену на нього Богом. Імператор кріпився цілих шість років. Але в 829 році він заявив, що змінює умови *Ordinatio imperii*. Карлу виділялася доля, що складалася з Аламанії, Ельзасу, Реції та частини Бургундії. Це рішення було підтверджено відповідним документом, оприлюдненим через два роки. Насамперед воно торкалося інтересів Лотаря. Він спробував обуритися, за що впав у немилість і був висланий до Італії.

¹²⁰ *Bernhard von Simson: Jahrbücher des Fränkischen Reichs unter Ludwig dem Frommen. 2 Bände: Bd. 1 (814–830), Bd. 2 (831–840), Leipzig 1874–76, Nachdruck Duncker & Humblot, Berlin 1969.*

Проте історія часто дає сюрпризи: політичні противники незабаром помінялися місцями. Імператор, який ще вчора очолював партію єдності, забув про «Граду Божу» і виявився ініціатором і провідником поділу, а Лотар раптом став на захист єдності імперії, згуртувавши навколо себе багатьох представників інтелектуальної еліти. Його підтримали Агобард Ліонський, Еббон Реймський, Вала¹²¹.

У країні виникла дуже нестабільна політична ситуація. При дворі стали з'являтися тимчасові правителі, на кшталт Бернарда Септиманського. Магнати, будучи підданими двох імператорів і трьох королів, насправді не підкорялися нікому, привласнювали землі, домагалися нових привілеїв. Престиж королівської влади почав падати. У умовах все більше зміцнює свої позиції церква. Роль та значення її безперервно зростають за рахунок, зрозуміло, світської влади, яку вона прагне контролювати.⁶⁷ У Майнці, Тулузі, Ліоні та Парижі відбулися церковні собори, які продемонстрували це. 830 року прихильники єдності викликали з Італії Лотаря і змусили Людовіка помиритися з синами. Бернард Септиманський утік, Юдіф віддалили від двору і заслали до Прюмського монастиря, а імператор, зміцнивши серце, підтвердив непорушність «*Ordinatio imperil*». Однак невдовзі все повернулося на круги свої.

Юдіф повернулася із заслання, Бернард знову опинився у фаворі, Людовік же в черговий раз зрікся рішення 817 року. Пристрасті розпалювалися, жодна зі сторін не хотіла поступатися своїми позиціями. Зрештою справа дійшла до відкритого зіткнення. 23 червня 833 року на Червоному полі в Ельзасі зустрілися армії імператора та його синів. Сини, у війську яких перебував папа Григорій, який наважився підтримати партію єдності, неодноразово посилали до батька парламентерів, намагаючись врегулювати все мирним шляхом, але Людовік не йшов на жодні поступки. Тоді сини, маючи великі матеріальні ресурси, просто купили людей

¹²¹ *Rudolf Schieffer: Christianisierung und Reichsbildung. Europa 700–1200. C.H. Beck, München 2013, (knappes, aktuelles Überblickswerk mit gesamt europäischer Perspektive).*

імператора. У ніч на 29 червня майже всі вони покинули свого пана, тож до ранку Людовік залишився лише з деякими вірними йому васалами. Бачачи безвихідь свого становища, він здався на милість переможця.

У жовтні 833 року в Комп'єні, а потім у Суассоні сини піддали батька принизливій судовій процедурі. Як обвинувачів виступали архієпископи Агобард Ліонський та Еббон Реймський, які зачитали імператору список його гріхів. Його звинувачували у віроломстві, лицемірстві у нездатності керувати державою. А Людовік мав після кожного параграфу вимовляти слово «винний». Церква, у свою чергу, наклала на нього сувору покуту. Подія надзвичайна: влада духовна все сильніше наступала на владу світську. У Суассоні ця тенденція була доведена до крайнощів, проти чого навіть виступили деякі впливові церковні ієрархи.

Сцена насильства дітей над своїм батьком справила негативне враження на присутніх. Та й серед синів не виявилося єдності. Людовік, а слідом за ним і Піпін залишили Лотаря, відсахнулися від переможця і більшість прелатів. Скидання помазаного татом імператора вони вважали надто небезпечним прецедентом. Через півтора роки на зборах вищого кліру в Тіонвіллі Людовік був виправданий, відновлений у правах і знову зведений на престол. Однак внутрішнього світу це не дало. То тут, то там почали виникати опозиційні коаліції, які діяли на користь Карла чи Лотаря. Та й сам старий імператор розкрився раптом до кінця. Думаючи тільки про Карла та його благополуччя, він зрадив Піпіна та Людовіка Юного, вірних своїх союзників у недавньому минулому. У 836 році він відібрав у Піпіна на користь Карла всю Нейстрію та Бретань. У 838 році після смерті Піпіна, Людовік позбавив його сина, Піпіна II, законної батьківської спадщини і віддав Карлу Аквітанію. Більше того, він пішов на союз із своїм непримиренним ворогом, Лотарем. У 839 році на сеймі в Вормсі вся імперія знову була поділена, але вже тільки між ним і Карлом, за умови, що Лотар, як старший, надалі у всьому опікуватиметься і захищатиме брата. А що ж Людовік Юний? Про нього навіть не згадали. Майбутнє Карла влаштовано,

чого ще?¹²² Так імператор відплатив своєму синові за підтримку тієї страшної осені 833 року. Людовікові Юному нічого не залишалось, як підняти заколот. Імператор почав терміново збирати війська, навіть викликав із Італії Лотаря собі на допомогу. І в очікуванні його помер 20 червня 840 року на самоті на невеликому острові посеред Рейна. Дрогоун, архієпископ Меца, подбав як міг про тлінні останки свого зведеного брата, поховавши його в присутності деяких знатних людей у церкві св. Арнульфа.

4.3. Крах імперії Каролінгів

Про смерть Людовіка Благочестивого ніхто не пошкодував. Наборот, вона здавалася швидше бажаною. Брати нарешті отримали можливість з'ясувати стосунки між собою. Наступні три роки були наповнені безперервною боротьбою за батьківську спадщину. Цей період увійшов історію під назвою «війна братів». Через нескінченні розділи попереднього царювання вона виявилася неминучою. Баварський король Людовік, який з 833 року називався "rex in orientali Francia", претендував на всі праворейнські землі імперії. Але за Вормським договором 839 року він не отримав нічого. У свою чергу, розділ 833 мало влаштував Карла. Що стосується Лотаря, то для нього найприйнятнішим варіантом залишалось *Ordinatio imperii*, яке, до речі сказати, формально скасовано не було. У кращому разі він готовий був залишити Людовіку Баварію, а Карлу Аквітанію, на яку, своєю чергою, претендував їх племінник, Піпін II.¹²³

Дізнавшись про смерть батька, Лотар перетнув Альпи і в Страсбурзі і Вормсі склав присягу від багатьох світських сеньйорів не тільки з тієї частини земель, що була йому поступлена в 839 році, але і з частини, що

¹²² *Theo Kölzer: Kaiser Ludwig der Fromme (814–840) im Spiegel seiner Urkunden.* (Nordrhein-Westfälische Akademie der Wissenschaften, Geisteswissenschaften, Vorträge G 401). Paderborn 2005.

¹²³ *Rudolf Schieffer: Ludwig 'der Fromme'. Zur Entstehung eines karolingischen Herrscherbeinamens.* In: *Frühmittelalterliche Studien*, Band 16 (1982), S. 58–73, ISSN 0071-9706

дісталася Карлу. Потім, зібравши вірних людей, він рушив у володіння Людовіка, по суті, ще дотримуючись договору 839 року і обіцянки, даного батькові. Однак у Франкфурта він несподівано натрапив на Людовіка, який стояв там із великим військом. Битва не відбулася. Брати уклали тримісячне перемир'я, після чого Лотар подався на захід. Здійснивши глибокий рейд у володіння Карла, імператор змусив його відмовитися від рішення 839 і задовольнитися Аквітанія, Орлеаном і десятьма графствами. Лотар, таким чином, готовий був поступитися йому розширеним Аквітанського королівства і не більше того.

У 840 році Лотар знаходився на вершині своєї могутності. У його руках були зосереджені величезні ресурси, використовуючи які він успішно переманював на свій бік братів васалів. Показово, що поодинці ні Людовік, ні Карл проти нього воювати не наважувалися. Проте невдовзі вони вступили у союз і обіцяли одне одному взаємну підтримку. Відкрите зіткнення сталося 25 червня 841 у Фонтенуа-ан-Пюїзі. Битва була жорстокою. За словами хроніста, впало близько сорока тисяч людей. Але, що ніяк неможливо підрахувати, то це її моральний та психологічний вплив на сучасників. Господь відвернувся від щасливого народу франків і брат повстав на брата, а християни вбивали один одного сотнями. У кривавій січі Людовік та Карл перемогли. Відразу ж після бою вони почали ховати вбитих, усіх без розбору, своїх і чужих, вірних і зрадників. Щоб якось зняти напругу, що панувала у військах, і досягти морального виправдання скоєного, брати звернулися до єпископів. І зрештою оголосили битву нічим іншим, як судом божим, а перемогу у ній – нагородою правим, тобто. Карлу та Людовіку.

Тим часом Лотар відступив до Аахена, знову зібрав військо і вирішив розбити братів поодинці. У серпні та вересні 841 року він здійснив не дуже успішні, втім, походи проти Карла та Людовіка, а потім знову повернувся до Аахена¹²⁴.

¹²⁴ *Thomas Hodgkin, Italy and Her Invaders, Oxford: Clarendon Press., 1889 (lire en ligne [archive])*

14 лютого 842 року в Страсбурзі вони скріпили свій союз клятвами, вимовленими перед військами Людовіком романською, Карлом тевтонською мовою. Після цього вони рушили на Аахен і змусили Лотаря до втечі. Там вони поділили між собою імперію. На жаль, залишається лише здогадуватися, як – договір не зберігся. Розуміючи безвихідь, Лотар сам пішов на мирні переговори. 15 червня 842 року брати зустрілися і домовилися про рівний поділ імперії, що після битви при Фонтенуа можна розцінювати як великий дипломатичний успіх Лотаря.

Для вироблення договору було створено комісію у складі 120 осіб. Однак справа затяглася, оскільки ніхто не уявляв собі справжніх розмірів держави. І лише після тривалих нарад, у серпні 843 року у Вердені імперія була поділена між братами. Які принципи стали основою розділу? Вочевидь, кожен із братів отримав значну частину споконвічних земель франкської династії: Лотар між Льежем і Аахеном, Людовік між Франкфуртом і Вормсом, Карл між Ланом і Парижем. Крім того, приблизно дорівнює кількості єпископств і графств, що відійшли до кожного з братів. Загалом, мабуть, врахували багатства та володіння світських магнатів. Безсумнівно, впливом геть верденське рішення справили етнічні і мовні відмінності: Західно-франкське королівство включало землі, населення яких говорило романському діалекті; Східно-франкське королівство утворювало регіон, де панувала тевтонська мова; населення серединного королівства говорило змішаною романо-німецькою мовою.

Лотар зберіг за собою титул імператора, хоча той і був суто номінальним та особистим, проте це зміцнило позиції старшого брата. Штучність серединного королівства Лотаря, яку так багато говорили історики, певне, не здавалася такий людям IX століття. У руках Лотаря були Рим і, звісно, Аахен – скарбниця імперської величі Каролінгів. Крім того, землі серединного королівства (Фрісландія, Франкія між Шельдою, Маасом і

Рейном, Бургундія між Соною, Роною та Альпами, Прованс та Італія)¹²⁵ групувалися навколо великих римських доріг, що примикали до водної системи Рони та Рейну, які вели з Марселя та Мілану до Кельн і гирло Рейну, і далі Рейном, Маасом і Шельде у Фрісландії, що визначало економічну і стратегічну значимість цього регіону. І потім, тільки перебуваючи між Людовіком та Карлом, Лотар міг розраховувати, що його контроль над ними буде ефективним.

Як би там не було, але імперія пережила свого засновника лише на кілька десятиліть. Створена шляхом завоювання, вона була конгломератом земель, позбавленим економічної, політичної, культурної та етнічної єдності. Кожна територія продовжувала жити своїм внутрішнім життям і без постійного військово-адміністративного втручання не хотіла підкорятися завойовнику. Карл все життя провів у походах, воюючи в Аквітанії, Італії, Баварії, Саксонії. Людовік не володів ні енергією, ні рішучістю свого батька. Жити наскільки можна без насильства, правити, спираючись на християнські заповіді – ось його ідеал, настільки ілюзорний у житті. Для збереження єдності імперії була потрібна сила, а її якраз і не було.

Утримувати завойовані території ставало дедалі складніше. Адміністративний апарат неухильно феодалізований. Послаблювалася і армія: бенефіціарії все більше перетворювалися на феодалів, які прагнули осісти на своїх землях і встановлювали васальні відносини з великими магнатами, минаючи королів та імператора. Верденський розділ, таким чином, був обумовлений набагато глибшими причинами, ніж просто забаганкою онуків Карла Великого. Французький історик Лоран Тейс так оцінював ці події: «Верденський договір, остаточно закріпивши поділ імперії на низку незалежних королівств, став першим кроком на шляху до гармонізації політичної організації суспільства з економічною та соціальною

¹²⁵ *Franz Fuchs, Dorothea Klein* (Hrsg.): *Karlsbilder in Kunst, Literatur und Wissenschaft. Akten eines interdisziplinären Symposions anlässlich des 1200. Todestages Karls des Großen (= Rezeptionskulturen in Literatur- und Mediengeschichte. Bd. 1).* Königshausen & Neumann, Würzburg 2015.

реальністю». Важко не погодитись із цим. Однак реальна гармонія ставала справою майбутнього та дуже неблизького. Поки що попереду була боротьба, жорстка та безпринципна боротьба за владу, землі та багатство.

Поділивши імперію, брати, стомлені безперервними міжусобицями, правили кожен у своєму королівстві, намагаючись утвердитися в них і зміцнити своє становище.

У Західно-франкському королівстві майже відразу ж після Вердена Карл Лисий зіткнувся з потужною опозицією, очолюваною Піпіном II, який відчайдушно боровся за батьківську спадщину. В Аквітанії за підтримки Бернарда Септиманського він відмовився визнати верховну владу за Карлом. У 844 році Бернарда було схоплено і обезголовлено за наказом короля. Незабаром Піпін розбив королівську армію в Ангулема (у цій битві загинув абат Гуго з Сен-Каптена, побічний син Карла Великого) і через рік затвердив свою владу над Аквітанією. Проте, бачачи нездатність Піпіна захистити їх від норманів, чиї набіги почастишали в другій чверті IX століття, аквітанці перейшли на бік Карла і 6 червня 848 року коронували його в Орлеані. До своєї смерті Піпін продовжував порушувати внутрішній спокій, проте верховенство Карла на півдні від Луари більше не ставилося під сумнів.

Іншу серйозну проблему представляла Бретань. Герцог Номіное розбив війська Карла біля Редона у листопаді 845 року і навіть захопив короля в полон. Бретонці залишалися непримиренними ворогами до кінця правління Карла. Історія взаємин із нею – постійне чергування воєн і перемир'я.¹²⁶

Лотар, старший із братів, який мав імператорський титул, вирішував проблеми іншого плану, які, щоправда, у тому мірою були актуальними й інших королівств. Всі свої сили він спрямовував на боротьбу з набігами норманів та арабів. Останні невдовзі після Вердена навіть пограбували собор

¹²⁶ Люблинская А. Д. Источниковедение истории средних веков. Л.: Издательство Ленинградского университета, 1955. С. 66. 374 с.
URL:http://www.spbiiran.nw.ru/wpcontent/uploads/2015/09/Lyublinskaya_A_D_Istchnikovedenie_istorii_sredni.pdf (дата звернення: 10.09.2022).

св. Петра в Римі, що спричинило перший франкський похід проти південноіталійських арабів в 847 році.

Чинник норманської агресії стає постійним історія Європи IX століття і значно впливає на її політичний розвиток. Активізація норманів (після відносного умиротворення, якого Людовік Благочестивий і Лотар I досягли, віддавши їм острів Валь-херен і частина земель у східній Фризії) посідає другу половину 840-х. Стають регулярними набіги на Фрісландії. Хроніки цього періоду рясніють повідомленнями про безчинства вікінгів у північнофранкських землях. У 850 році Лотар I наважився віддати норманському вождеві Роріку і його племіннику Готфрід Дуурстеді і ряд фризських графств за умови, що вони захищатимуть ці території від набігів своїх співвітчизників. Однак це допомогло лише на якийсь час.

Норманни стали нападати землі західної частини колишньої імперії Карла Великого. У 847-848 роках були розграбовані Квентовик, Нант, Сент та Бордо. У 848 році спалено деякі церкви Парижа. Та ж доля спіткала через 5 років знамениту церкву Сен-Мартен. У цілому нині норманнська агресія була потужним дестабілізуючим чинником й у матеріальному, й у ідеологічному плані, бо найчастіше об'єктами пограбувань ставали церкви, серед убитих неодноразово траплялися єпископи. В умовах процесу феодалізації, що розвивається, вона ще більше послаблювала королівську владу і підривала її авторитет, посилюючи відтік знаті з центру і прагнення її підкоритися місцевим володарям.

З 843 до 855 року королі підтримували між собою досить тісні відносини, хоча, зрозуміло, не обходилося без потрясінь. Ідея імперської єдності продовжувала жити якщо не в реальності, то у свідомості. "Наші королі" - так хроністи називали онуків Карла Великого. Єдність це знаходило своє втілення у зустрічах трьох королів у Діденхофені в жовтні 844 і в Мерсені в лютому 847 і в травні 851 року, де обговорювалися різні питання, але більше чулися клятви у дружбі та братерській любові.

Так було до 855 року. До кінця літа старий імператор, відчуваючи наближення смерті, почав упорядковувати свої справи. Старшому синові, Людовіку, він віддав Італійське королівство разом із імператорським титулом, яким той володів уже з 850 року. Середньому, Лотареві, дісталися найкращі франкські володіння від Фрісландії до Юра, з центром в Аахені, а також Лотарингія. Молодший, Карл, німецький і страждає на епілепсію, отримав Прованс. Після поділу імператор відправився померати в Прюмський монастир і відійшов у інший світ в перший місяць осені. Тепер замість трьох правлячих Каролінгів стало п'ятеро королів із такою кількістю королівств. На цьому, як і слід було очікувати, мир закінчився.

ВИСНОВКИ

Сформульовані висновки відповідають поставленим на початку дослідження завданням. Проаналізувавши стан наукової розробки проблеми, автор дійшов наступних результатів.

По-перше, історіографія на тему Франкська імперія за правління Карла Великого (768–814 рр.) представлена достатньою кількістю наукових робіт як на сторінках зарубіжної, так і вітчизняної історіографії. Враховуючи хронологічні рамки дослідження, тобто більше ніж 1000 років назад Імперія

Каролінгів та особистість Карла Великого викликають величезну кількість суперечок серед істориків що досліджують цю тему. Найбільша кількість наукових досліджень зафіксована насамперед у роботах Французьких істориків що для автора було не дивно. Наступними в дослідженні даної теми помітно виступають Німецьким істориками. Досить цікаво що одразу після цих двох держав ідуть Англійські та Російські історичні роботи практично пліч опліч.

По-друге, джерельна база дослідження характеризується різноплановістю та всебічністю. У роботі застосовано опубліковані, довідкові джерела, статистичні дані, а також періодика. Деякі з цих джерел відносяться ще до існування самої імперії Каролінгів, мова ідеться звичайно про Анналі королівства франків записані їхніми хроністами які збереглися до наших днів. Багатоманітність джерельної бази полягає у наявності цінних історичних матеріалів, активне застосування яких надало дослідженню різноплановий характер.

По-третє, методологічні основи роботи базуються на трьох найважливіших принципах – історизму, об'єктивності та всебічності. Вищенаведені принципи застосовуються у поєднанні із загальнонауковими, спеціально-історичними, статистичними та джерелознавчими способами дослідження, а також із різноплановими науково-методологічними підходами. У роботі активно застосовувався міждисциплінарний підхід з метою якнайширшого осмислення теми через призму інших галузей знань, зокрема: географії, соціології, економіки та політології.

Висвітливши стан наукової розробки досліджуваної теми, автор дійшов до висновку, що до причин приходу до влади Каролінгів, діяльності правителів Франків до Карла Великого, розкриття Карла Великого як особистість і правителя та причин розвалу імперії Каролінгів. В цілому історичного значення Імперії Каролінгів в історії Європи. Франки почали свою історію як одне з багатьох варварських племен які перетнули Рейн під час Великого Переселення Народів і зайняли територію римської Галлії.

Вони мало чим відрізнялися від інших племен які вторгалися на територію Західної Римської імперії, в різний період часу вони могли як працювати на Рим і бути союзниками, так і воювати з ним. Франки не були чимось унікальним на той період часу, це були кілька варварських племен які проживали на території Римської імперії.

Певний аналог держави почав утворюватися після занепаду Західної Римської імперії та приходу до влади династії Меровінгів які почали об'єднувати різноманітні племена Франків в перші варварські королівства, але вже тоді була помітна основна помилка яка погубила і Меровінгів і Каролінгів. Батько Король перед смертю постійно ділив королівство між синами які одразу ж починали воювати між собою. Невдовзі постійні міжусобиці та слабкість Меровінгів, поставили цю династію у фактичну залежність від своїх майордомів та васалів.

Найбільш помітним це стане при майордомі Карлі Мартелі який уже тоді вважався справжнім правителем держави Франків. А вже син Карла Мертела, Піпін III Короткий фактично узурпував владу в королівстві, зіславши останнього Меровінга в монастир, ставши родоначальником династії Піпінідів надалі Каролінгів.

Але Піпін вирішив продовжувати традицію розподілу держав між синами, відавши одну частину території Франків старшому сину Карлу, а іншу молодшому Карломану, і одразу ж після смерті батька між братами назрів конфлікт який міг призвести до нової кривавої міжусобиці, але з невідомих причин Карломан помер, а Франкська знать відмовилася підтримувати малолітніх дітей Карломана, і присягнула на вірність Карлу. Так на франкський престол в 768 році зійшов Карл Великий.

Карл Великий безумовно одна з найважливіших особистостей усієї середньовічної Європи, захисник Християнства, основоположник Каролінгського відродження, Перший імператор заходу, та ще багато титулів які показують теперішнім історикам що навіть серед сучасників Карла вже тоді вважали видатною особистістю. Карл Великий син Піпіна Короткого

зійшов на Франкський престол у 768 році й одразу ж подав себе як досить войовничий правитель, бо приблизно 40 років з 46 в якості правителя Карл перебували у війнах. В цих війнах Карл захоплював все нові території збільшуючи тим самим Державу Франків.

Особливою жорстокістю прославилися Франко-Саксонські війни в яких Карл захопив. Нижньої Саксонії, і провів жорстокі заходи християнізацію до язичників саксів. Не менш кривавим і жорстоким було вторгнення в Італію і підкорення Лангобардів, та підкорення Баварії.

Але по при всі воєнні здобутки не вони зробили Карла "Великим" ще за життя, а зробила вміла політика як зовні, так і в серединні держави. Саме при Карлі Великому став утворюватися феодалізм у тому розумінні якому історики звикли його бачити. Особливою сторінкою в цьому стали маркграфства що були розташованні по кордонах імперії, і в яких феодали могли самотужки збирати ополчення без сюзерена.

25 грудня 800 року в Римі Папа Римський Лев III коронував Карла як імператора Західного Риму. Цей крок до тепер викликає у сучасних істориків суперечки що до причин та доцільності даного кроку, з одного боку зрозуміло що Карл хотів більше легітимності своєї влади, а хто може її дати більше як не бог. З іншого боку це рішення принесло значно більше проблем ніж користі, тому, що ще в часи Карла Великого Папа Римський був підконтрольною фігурою Візантійських імператорів, яка і вважала себе спадкоємцем Риму. А цим кроком Карл по перше підняв авторитет Папства в християнському світі на вищий рівень, ніж світський уряд, а також серйозно похитнув відносини між Франками та Візантією які мало не переросли в конфлікт.

І хоча деякі рішення Карла є досить суперечними практично всі історики даної теми та автор в їх числі вважають, що період правління Карла Великого неспроста отримав назву Каролінзького Відродження, бо саме завдяки підтримці Карла Європа почала потроху виходити з темних часів історії.

Карл все своє правління мріяв про створення найсильнішої та найвпливовішої держави, яка по праву зможе зватися спадкоємцем Риму. Він зробив усе за для того, щоб він сам та його імперія увійшли в історію як наймогутніша сила тих часів, але попри всі свої таланти він так і не збагнув що вогнем і мечем підкорена територія так і не стала державою, що будучи самим природженим лідером він не був здатен передати ці якості своїм спадкоємцям, і що не зважаючи на те що ще за життя його прозвали Великим він як і будь-яка людина помилявся, і не зважаючи на новаторські ідеї не міг повною мірою розуміти їх наслідки.

Карл Великий без сумніву надзвичайно важлива для Європи особистість, саме завдяки йому Європа в тому чи іншому сенсі була і зараз є такою яка вона є, він був особистістю яка справді змінила тодішній світ, і показала Європі новий шлях для існування. Карл без сумніву заслужив свій титул Великий, він створив основу державного правління яка буде існувати ще тисячу років після. Але він так і не зміг сам створити державу яка б існувала після нього.

Тому не дивно що вже при його синові Людовіку Благочестивому всі проблеми, які Карл стримував своїми здобутками та харизмою, полізли назовні, в такій кількості що слабкий як правитель Людовік уже не міг з ними впоратись, а уже при Карлових внуках Франкська держава була знову розділена.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

Опубліковані джерела

1. Эйнхард. Жизнь Карла Великого. Москва: Институт философии, теологии и истории св. Фомы, 2005. URL: <https://www.vostlit.info/Texts/rus11/Einhard/frametext.htm> (дата звернення: 10.09.2022).

2. Документы времени правления Людовика Благочестивого. Дата обращения: 11 июня 2009. Архивировано 31 января 2011 года. URL: http://www.documentacatholicaomnia.eu/a_1010_Conspectus_Omnium_Rerum_Alphabeticus_Littera_L.html#Ludovicus_Pius (дата звернення: 25.10.2022).

3. Анналы королевства франков (Annales regni Francorum) // Scriptores rerum Germanicarum. Hannover, 1895. URL: <https://web.archive.org/web/20110821130613/http://hbar.phys.msu.ru/gorm/chrons/regnfri.htm> (дата звернення: 15.09.2022).

4. Charlemagne, from Encyclopædia Britannica, full-article, latest edition. URL: <https://www.britannica.com/biography/Charlemagne> (дата звернення: 01.11.2022).

5. Подосинов А. В. Восточная Европа в римской картографической традиции. Тексты, перевод, комментарий. М.: Индрик, 2002. 488 с.; 16 илл. (Древнейшие источники по истории Восточной Европы). URL: <https://istina.msu.ru/publications/book/5102683/> (дата звернення: 11.11.2022).

Література

6. James, Edward. The Franks. The Peoples of Europe. Oxford, UK; Cambridge, Massachusetts: Basil Blackwell. 1988.

7. Лэмб Г. Карл Великий. Основатель империи Каролингов. Москва: ЗАО«Центрполиграф», 2010. URL: http://militera.lib.ru/bio/lamb_h01/index.html (дата звернення: 11.09.2022).

8. Barbero, Alessandro. Charlemagne: Father of a Continent. Translated by Allan Cameron. Berkeley: University of California Press. 2004. URL: https://books.google.co.uk/books?id=_U4IDQAAQBAJ&pg=PA12&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false (дата звернення: 16.10.2022).

9. Geary, Patrick J. Before France and Germany: The Creation and Transformation of the Merovingian World. Oxford University Press. 1988.

10. Becher, Matthias. Charlemagne. Translated by Bachrach, David S. New Haven: Yale University Press. 2005. URL:

https://books.google.co.uk/books?id=KbbMcYpuQswC&redir_esc=y (дата
звернення: 10.11.2022).

11. Cantor, Norman F. *Civilization of the Middle Ages: Completely Revised and Expanded Edition*, A. HarperCollins. 2015.

12. Halsall, Guy. *Barbarian Migrations and the Roman West*. 2007. P. 376–568.

13. Innes, Matthew *State and Society in the Early Middle Ages: The Middle Rhine Valley*. 2000. P. 400–1000.

14. Пирен А. Империя Карла Великого и Арабский халифат. Конец античного мира. Москва: ЗАО «Центрполиграф», 2011. 356 с. URL: <https://coollib.com/b/254692-anri-pirenn-imperiya-karla-velikogo-i-arabskiy-halifat-konets-antichnogo-mira/read> (дата звернення: 12.10.2022).

15. McKitterick, R. *The Frankish Kingdoms Under the Carolingians*. 2018. 751–987. Taylor & Francis.

16. Gregory of Tours. *Historia Francorum*. URL: https://www.vostlit.info/Texts/rus/Greg_Tour/frametext1.htm (дата звернення: 21.09.2022).

17. Ammianus Marcellinus. *Roman History*. trans. by Roger Pearse. London: Bohn, 1862.

18. Bowlus, Charles R. *The Battle of Lechfeld and its Aftermath, August 955: The End of the Age of Migrations in the Latin West*. 2006.

19. Syreck, Jeff. *Becoming Charlemagne: Europe, Baghdad, and The Empires of A.D. 800*. New York: Ecco/HarperCollins. 2006.

20. Астроном. Жизнь императора Людовика // Историки эпохи Каролингов / пер. с лат. А. В. Тарасовой. Москва: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН). 1999. С. 37–94. URL: <https://www.vostlit.info/Texts/rus11/Astronom/frametext1.htm> (дата звернення: 25.10.2022).

21. Тейс Л. Наследие Каролингов. IX–X века / перевод с французского Чесноковой Т. А. Москва: Скарабей, 1993. Т. 2. URL: <https://coollib.com/b/273379/read> (дата звернення: 16.09.2022).

22. Альфан Луи. Великие империи варваров: от Великого переселения народов до тюркских завоеваний XI века / Пер. с франц. М. Ю. Некрасова. Москва: Вече, 2006. 416 с.

23. Династия Каролингов: От королевства к империи / Пер. с лат. А. И. Сидорова, И. Г. Шмидта, А. В. Тарасова. СПб.: Евразия, 2019.

24. Лот Фердинанд. Последние Каролинги / Пер. с франц. Ю. Ю. Дягилевой. СПб.: Евразия, 2001. URL: https://royallib.com/read/lot_ferdinand/poslednie_karolingi.html (дата звернення: 26.10.2022).

25. Fouracre, Paul. "The Long Shadow of the Merovingians". In Joanna Story (ed.). *Charlemagne: Empire and Society*. Manchester: Manchester University Press, 2005.

26. Люблинская А. Д. Источниковедение истории средних веков. Л.: Издательство Ленинградского университета, 1955. С. 66. 374 с. URL: http://www.spbiiran.nw.ru/wpcontent/uploads/2015/09/Lyublinskaya_A_D_Istochnikovvedenie_istorii_sredni.pdf (дата звернення: 10.09.2022).

27. Історія західноєвропейського середньовіччя. Хрестоматія / Упорядник М. О. Рудь: Навч. посібник. К. Либідь, 2005. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/ece/6729_01.pdf (дата звернення: 12.11.2022).

28. Jules Viard (éd.). *Les Grandes Chroniques de France : publiées pour la Société de l'Histoire de France par Jules Viard, t. III : Charlemagne*, Paris, Librairie ancienne Édouard Champion, 1923, XXVI-312 p. (présentation en ligne [archive], lire en ligne [archive]).

29. Robert Folz. *Le Couronnement impérial de Charlemagne : 25 décembre 800*, Paris, Gallimard, coll. « Trente journées qui ont fait la France » (no 3), 1964, 334.

30. Bernard S. Bachrach. *Charlemagne's Cavalry : Myth and Reality*, French Historical Studies, vol. 47, no 4, décembre 1983, p. 181-187.

31. Bernard S. Bachrach. *Charlemagne and the Carolingian General Staff*. The Journal of Military History, vol. 66, no 2, avril 2002, p. 313-357.

32. Bernard Bachrach. *Charlemagne's Early Campaigns (768-777): A Diplomatic and Military Analysis*, History of Warfare, vol. 82, Leyde / Boston, Brill, 2013, 723p. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=k0B92eRh2EC&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false> (дата звернення: 18.11.2022).

33. Robert-Henri Bautier. *La campagne de Charlemagne en Espagne (778) : la réalité historique*. Bulletin de la Société des sciences, lettres et arts de Bayonne, no 135, 1979, p. 1-5.

34. Charles R. Bowlus. *Italia – Bavaria – Avaria: The Grand Strategy behind Charlemagne's Renovatio Imperii in the West* », Bernard S. Bachrach, Clifford J. Rogers, Kelly DeVries (dir.), Journal of Medieval Military History, Woodbridge, The Boydell History, 2002, p. 43-60.

35. John France. *The Composition and Raising of the Armies of Charlemagne*, Bernard S. Bachrach, Clifford J. Rogers, Kelly DeVries (dir.), Journal of Medieval Military History, Woodbridge, The Boydell History, 2002, p. 61-82.

36. François Louis Ganshof. *À propos de la cavalerie dans les armées de Charlemagne* », Comptes rendus de l'Académie des inscriptions et belles-lettres, Paris, Librairie C. Klincksieck, no 4 (96e année) «novembre-décembre», 1952, p. 531-537 (lire en ligne [archive]).

37. François Louis Ganshof. *Charlemagne's Army*, dans Bryce and Mary Lyon (dir.), *Frankish institutions under Charlemagne*, Providence, Brown University Press, 1968, XVI-191 p.

38. Aldo Angelo Settia. *La fortezza e il cavaliere : tecniche militari in Occidente*, dans *Morfologie sociali e culturali in Europa fra tarda antichità e alto medioevo*, Spoleto, Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo, coll. « Settimane

di studio del Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo », no XLV, 1998, p. 555-584.

39. Jean-François Verbruggen. L'armée et la stratégie de Charlemagne, dans Helmut Beumann (dir), Karl der Grosse, t. 1: Persönlichkeit und Geschichte, Düsseldorf, L. Schwann, 1965, 860 p., p. 420-436.

40. Jean-François Verbruggen. L'art militaire dans l'empire carolingien, 714-1000, Revue belge d'histoire militaire, no 23, 1979, p. 289-310.

41. Jean-François Verbruggen. L'art militaire dans l'empire carolingien, 714-1000, Revue belge d'histoire militaire, no 23, 1980, p. 393-411.

42. Thomas Hodgkin, Italy and Her Invaders, Oxford: Clarendon Press., 1889 (lire en ligne [archive]) URL: https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Gazetteer/Places/Europe/Italy/_Texts/HODGKIN/home.html (дата звернення: 29.11.2022).

43. Jörg W. Busch: Die Herrschaften der Karolinger 714–911. Oldenbourg, München 2011.

44. Rosamond McKitterick (Hrsg.): The New Cambridge Medieval History. Volume 2, c. 900. Cambridge University Press, Cambridge 1995.

45. Pierre Riché: Die Karolinger. Eine Familie formt Europa. Reclam, Stuttgart 1999, (Standardwerk zur Geschichte der Karolinger).

46. Rudolf Schieffer: Die Karolinger. 5., aktualisierte Auflage. Kohlhammer, Stuttgart 2014, (Standardwerk zur Geschichte der Karolinger).

47. Rudolf Schieffer: Die Zeit des karolingischen Großreichs (714–887) (Handbuch der deutschen Geschichte. Bd. 2). 10., völlig neu bearbeitete Auflage. Klett-Cotta, Stuttgart 2005.

48. Rudolf Schieffer: Christianisierung und Reichsbildung. Europa 700–1200. C.H. Beck, München 2013, (knappes, aktuelles Überblickswerk mit gesamteuropäischer Perspektive).

49. Matthew Gabriele, An empire of memory : the legend of Charlemagne, the Franks, and Jerusalem before the First Crusade, Oxford / New York, Oxford University Press, 2011, XII-202 p.

50. Florence Close et Catherine Lanneau, « Entretenir le souvenir de Charlemagne en Belgique. Regards croisés de médiévistes et de contemporanéistes : introduction », *Revue belge de philologie et d'histoire*, t. 93, fascicule 3-4 « Dossier : Entretenir le souvenir de Charlemagne en Belgique. Regards croisés de médiévistes et de contemporanéistes », 2015, p. 735-738 (lire en ligne [archive]).

51. Isabelle Durand-Le Guern (préf. Gwenhaël Ponnau), *Le Moyen Âge des romantiques*, Rennes, Presses universitaires de Rennes, coll. « Interférences », 2001, 314 p. (présentation en ligne [archive], lire en ligne [archive]), « Charlemagne », p. 147-167. URL: <https://books.openedition.org/pur/29631> (дата звернення: 29.11.2022).

52. Robert Folz. *Le Souvenir et la légende de Charlemagne dans l'Empire germanique médiéval : études sur le culte liturgique de Charlemagne dans les églises de l'Empire*, Paris, Les Belles Lettres, coll. « Publications de l'Université de Dijon » (no VII), 1950, XXIV-624.

53. Nithard, *Histoire des fils de Louis le Pieux* (édition de Philippe Lauer), Les Belles-Lettres, Paris, 1964.

54. Ermold le Noir. *Poème au roi Louis le Pieux suivi de Épîtres au roi Pépin* (édition d'Edmond Faral), Les Belles Lettres, Paris, 1964.

55. Geneviève Bührer-Thierry et Charles Mériaux, *La France avant la France : 481-888*, Paris, Belin, coll. « Histoire de France » (no 1), 2011, 687 p.

56. Henry Bogdan, *Histoire des trois Reich*, Paris, Perrin, mai 2015, 1re éd., 1 vol., 415.

57. Michel Ruche. *Histoire du haut Moyen Âge franc (ve – xie siècles)*, *Revue historique*, Paris, Presses universitaires de France, t. 254, 1975, p. 189-214.

58. Michael Borgolte. *Die Grafen Alemanniens in merowingischer und karolingischer Zeit. Eine Prosopographie* (Archäologie und Geschichte. Band 2). Thorbecke, Sigmaringen 1986.

59. Eugen Ewig. *Die Merowinger und das Frankenreich*. 6., aktualisierte Auflage. Kohlhammer, Stuttgart 2012.

60. Eugen Ewig. Spätantikes und fränkisches Gallien. Gesammelte Schriften. 2 Bde. Artemis, München/Zürich 1976–79.
61. Franz Irsigler. Untersuchungen zur Geschichte des frühfränkischen Adels. Röhrscheid, Bonn 1969, 1981.
62. Patrick J. Geary. Die Merowinger. Europa vor Karl dem Großen. Beck, München 1996, 2004 (orig. Before France and Germany, 1988). URL: <https://books.google.ru/books?id=SxILUmz859QC> (дата звернення: 18.11.2022).
63. Patrick Breternitz, Karl Ubl (Hrsg.). Pippin der Jüngere und die Erneuerung des Frankenreichs (Relectio. Band 3). Thorbecke, Ostfildern 2020.
64. Matthias Becher. Merowinger und Karolinger. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 2009.
65. Andreas Fischer. Karl Martell. Der Beginn karolingischer Herrschaft (Kohlhammer-Urban-Taschenbücher. Band 648). Kohlhammer, Stuttgart 2012.
66. Paul Fouracre. The Age of Charles Martel. Longman, Harlow 2000. URL: <https://www.taylorfrancis.com/books/mono/10.4324/9781315845647/age-charles-martel-paul-fouracre> (дата звернення: 20.10.2022).
67. Theo Kölzer. Kaiser Ludwig der Fromme (814–840) im Spiegel seiner Urkunden. (Nordrhein-Westfälische Akademie der Wissenschaften, Geisteswissenschaften, Vorträge G 401). Paderborn 2005.
68. Engelbert Mühlbacher. Deutsche Geschichte unter den Karolingern. 1896, Nachdruck Phaidon, Essen 1999, 2 Bände, hier Bd. 2, S. 7–149.
69. Rudolf Schieffer. Ludwig ‘der Fromme’. Zur Entstehung eines karolingischen Herrscherbeinamens. In: Frühmittelalterliche Studien, Band 16 (1982), p. 58–73.
70. Rudolf Schieffer. Die Karolinger. 4., überarbeitete und erweiterte Auflage, Stuttgart 2006, P. 112–138. URL: https://books.google.com.ua/books/about/Die_Karolinger.html?id=U58ev9Vqh3UC&redir_esc=y (дата звернення: 02.11.2022).
71. Theodor Schieffer. Ludwig der Fromme. In: Neue Deutsche Biographie (NDB). Band 15, Duncker & Humblot, Berlin 1987, p. 311–318 (Digitalisat).

72. Bernhard von Simson. Jahrbücher des Fränkischen Reichs unter Ludwig dem Frommen. 2 Bände: Bd. 1 (814–830), Bd. 2 (831–840), Leipzig 1874–76, Nachdruck Duncker & Humblot, Berlin 1969.

73. Wolfgang Braunfels u. a. (Hrsg.). Karl der Große. Lebenswerk und Nachleben, Bd. 4 Nachleben. Schwann, Düsseldorf 1967.

74. Franz-Reiner Erkens (Hrsg.). Karl der Große in Renaissance und Moderne. Zur Rezeptionsgeschichte und Instrumentalisierung eines Herrscherbildes (Das Mittelalter. Perspektiven mediävistischer Forschung. Zeitschrift des Mediävistenverbandes 4, 1999, Heft 2). Akademie Verlag, Berlin 1999.

75. Franz Fuchs, Dorothea Klein (Hrsg.). Karlsbilder in Kunst, Literatur und Wissenschaft. Akten eines interdisziplinären Symposions anlässlich des 1200. Todestages Karls des Großen (Rezeptionskulturen in Literatur - und Mediengeschichte. Bd. 1). Königshausen & Neumann, Würzburg 2015.

76. Thomas Kraus, Klaus Pabst (Hrsg.). Karl der Große und sein Nachleben in Geschichte, Kunst und Literatur (Rezeptionskulturen in Literatur und Mediengeschichte. Band 1). Königshausen & Neumann, Würzburg 2014 (mit aktuellen und thematisch breit gefächerten Beiträgen zur Rezeptionsgeschichte).

77. Lieselotte-E. Saurma-Jeltsch: Karl der Große als vielberufener Vorfahr. Sein Bild in der Kunst der Fürsten, Kirchen und Städte (Schriften des Historischen Museums. Bd. 19). Thorbecke, Sigmaringen 1994.

78. Bernd Schneidmüller. Sehnsucht nach Karl dem Großen. Vom Nutzen eines toten Kaisers für die Nachgeborenen. Die politische Instrumentalisierung Karls des Großen im 19. und 20. Jahrhundert. In: Geschichte in Wissenschaft und Unterricht 51, 2000, p. 284–301. URL: <https://www.grin.com/document/190852> (дата звернення: 02.11.2022).

79. Matthias Becher. Karl der Große. 7. durchgesehene und aktualisierte Auflage. Beck, München 2021.

80. Roger Collins. Charlemagne. University of Toronto Press, Toronto 1998; Macmillan, Basingstoke 1998.

81. Jean Favier. Charlemagne. Fayard, Paris 1999.
82. Johannes Fried. Karl der Große. Gewalt und Glaube. Eine Biographie. 4. Auflage, Beck, München 2014.
83. Dieter Hägermann. Karl der Große. Herrscher des Abendlandes. Econ, Berlin 2000.
84. Wilfried Hartmann. Karl der Große. Kohlhammer, Stuttgart 2010.
85. Michael Imhof, Christoph Winterer. Karl der Große. Leben und Wirkung, Kunst und Architektur. Imhof, Petersberg 2013.

Дисертації й автореферати

86. Simon Coupland. Carolingian Arms and Armor in the Ninth Century, Viator: Medieval and Renaissance Studies, Brepols, vol. 21, 1990, p. 29-50 [archive]). URL: <https://deremilitari.org/2014/02/carolingian-arms-and-armor-in-the-ninth-century/> (дата звернення: 27.10.2022).
87. Das sächsische Taufgelöbniß. Quellenanalyse und Interpretation Forster, Daniel. München : GRIN Verlag, 2022, 1. Auflage, digitale Originalausgabe. URL: <https://portal.dnb.de/opac/showFullRecord?currentResultId=%22118560034%22%26any¤tPosition=4> (дата звернення: 02.12.2022).
88. Die Charakterisierung der Figur Karls des Großen im "Rolandslied" des Pfaffen Konrad München : GRIN Verlag, 2022, 1. Auflage, digitale Originalausgabe. URL: <https://portal.dnb.de/opac/showFullRecord?currentResultId=%22118560034%22%26any¤tPosition=6> (дата звернення: 02.12.2022).
89. Die Kriege Karls des Großen gegen das Volk der Sachsen. Die Bedeutung und die Folgen der Christianisierung der Sachsen Hadem, Julius. München : GRIN Verlag, 2022, 1. Auflage, digitale Originalausgabe. URL: <https://portal.dnb.de/opac/showFullRecord?currentResultId=%22118560034%22%26any¤tPosition=8> (дата звернення: 02.12.2022).
90. Die kulturelle Erneuerungsbewegung unter Karl dem Großen Warwel, Timo. - München : GRIN Verlag, 2022, 1. Auflage, digitale Originalausgabe.

URL:

<https://portal.dnb.de/opac/showFullRecord?currentResultId=%22118560034%22%26any¤tPosition=12> (дата звернення: 02.12.2022).